

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	1
ÖNSÖZ	4
GİRİŞ	7
DEVLET KURUMU VE DEVLETÇİLİK	7
1. Devlet Nedir? Sosyal ve Siyasal Yaşamdaki Yeri Nedir?.....	7
2. 19. Yüzyıldan İtibaren Dünya Konjonktüründe Devlet Anlayışları.....	12
2.1. Liberalizm ve Liberal Devlet.....	12
2.2. Sosyalizm ve Sosyalist Devlet.....	15
3. Devletçilik Yöntemi ve Türkiye’de Devletçilik.....	18
I. BÖLÜM	21
TÜRKİYE’DE 1923-1930 YILLARI ARASINDA EKONOMİK UYGULAMALAR VE TÜRKİYE’DE DEVLETÇİLİK	21
1. Cumhuriyetin İlanıyla Birlikte Devletin Yeni Tanımı ve Ekonomideki Yeri.....	21
2. 1923-1930 Yılları Arasında Türkiye’de Ekonomik Uygulamalar.....	24
2.1. İzmir İktisat Kongresi.....	28
2.2. Karma Ekonomi Modeli.....	33
3. 1929 Dünya Ekonomik Bunalımı.....	34
4. Ekonomik Kriz Karşısında Alınan Önlemler.....	38
4.1. Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti.....	42
4.2. Milli Sanayi Numune Sergisi.....	44
4.3. Birinci Sanayi Kongresi.....	44
4.4. Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası.....	45
4.5. Birinci Ziraat Kongresi.....	46
5. İlke Olarak Devletçilik.....	47
6. Devletçiliğin Teorik ve Ekonomik Alandaki Uygulama ve Etkileri (1930-1960).....	49
6.1. Kadro Dergisi.....	49
6.2. Kamu İktisadi Teşebbüsleri.....	52
6.3. Devletçi Politika Döneminde Yapılan Kamulaştırmalar.....	56
6.4. Tarım Alanındaki Etkileri.....	57
6.5. Anayasal Alandaki Etkileri.....	61

6.6. I. Beş Yıllık Sanayi Planı.....	63
6.7. II. Beş Yıllık Sanayi Planı.....	68
II. BÖLÜM.....	70
DEVLETÇİLİK UYGULAMALARININ TOPLUM ÜZERİNDEKİ	
ETKİSİ.....	70
1.Devletin Himayesinde Toplumun Gündelik Yaşamı.....	71
1.1. Konut Sorunu.....	71
1.2. Yerel Yönetimler.....	76
1.3. İş Yasaları ve Amaçları.....	77
1.3.1. 1932 İş Yasa Tasarısı.....	77
1.3.2. 1936 İş Yasası.....	79
1.4. Çeşitli Sosyal Haklar.....	82
1.4.1. Hafta Tatili.....	83
1.4.2. Sağlık ve Sosyal Güvenlik.....	83
2. Devletçiliğin Toplumsal Kategori Ve Sınıfların Oluşumuna Etkisi.....	85
2.1. Kentleşme.....	86
2.2. Bölge Planlama.....	87
2.3. Varlık Vergisi Meselesi.....	88
3. “Cumhuriyet İnsanı Kurgusu” Ve Arka Planı.....	90
3.1. Türk Ocakları.....	95
3.2. Halkevleri.....	100
3.3. Köy Enstitüleri.....	107
III. BÖLÜM.....	114
DEMOKRAT PARTİ İLE DEĞİŞEN DEVLET ALGISI VE	
SONUÇLARI.....	114
1. Demokrat Parti Deneyimi.....	114
2. Devlet Koruması Yerine Özel Teşebbüs.....	116
3. Yeni Ekonomik Yaklaşımın Yaratdığı Değişim.....	121
4. DP Döneminde Çıkarılan Çeşitli Yasalar.....	133
4.1. Hastalık ve Analık Sigortası Yasası.....	133
4.2. İş Mahkemeleri Yasası.....	133
4.3. Deniz İş Yasası.....	134

4.4. Ek Ödeme Yapılması Yasası.....	134
5. Toplum İçerisindeki Sınıfların Evrimi.....	134
6. Toplumsal Sınıfların Gösterdiği Reaksiyonlar.....	137
SONUÇ.....	141
KAYNAKÇA.....	146
EKLER.....	151

ÖNSÖZ

Türkiye’deki devletçilik uygulaması bilindiği üzere 1930’lu yılların başında hayata geçirilmiştir. Fakat bunun öncesindeki siyasal-ekonomik ve toplumsal yaşamın devletçilik uygulamaları dönemindeki uygulamalardan koparılamayacak kadar hassas olduğu bir gerçektir. Bu nedenle çalışmanın giriş bölümü biraz uzun tutuldu. Burada amaçlanan; kuruluş dönemi ile devletçilik dönemi arasındaki benzerlik ve farklılıkları vurgulamak olmuştur.

Türkiye’nin hangi dönemde olursa olsun izlediği ekonomik siyasetler arasında önemli bağlantılar olduğu kanısındayız. Çalışmamızın kronolojik sınırlaması 1930-1960 tarihleri arasında olsa da 1930 yılı öncesine de ciddi anlamda değinmek durumunda kaldık. Yukarıda da bahsedildiği üzere ekonomik yahut sosyal-siyasal politikalar, birbirleri arasında geçişlilik arz eden bir yapıya sahip bulunmaktadırlar. Bu bağlamda CHP ve DP dönemleri arasında bir karşılaştırma yoluna gidilmiştir.

“*Türkiye’de Devletçiliğin Sosyal Yapıya Etkisi (1930-1960)*” isimli çalışmamız, bir giriş ve üç bölümden oluşmaktadır.

Çalışmamızın giriş kısmında ‘devlet’ kavramına, bu kavramın ve kurumun tarihselliğine, değişkenliğine ve önemine; tarih içerisindeki farklılaşmasına ve ekonomik-sosyal hayatta oynadığı role değinilmiştir. Bunun hemen ardından ‘devletçilik’ politikası açısından devletin belirleyiciliği ve taşıdığı roller üzerine bazı bilgilendirme ve tartışmalar yapılmıştır. Bu tartışma devletçi uygulamaların Türkiye örneğini de kapsamaktadır.

I. Bölüm’de; Türkiye’nin ilk dönemlerinde izlediği ekonomik yöntem ile birlikte ‘1929 Dünya Ekonomik Bunalımı’ ve Türkiye’deki etkileri üzerine derinlemesine tespitler yapılmıştır. 1929 krizi sonrası Türkiye’de alınan önlemler ve krizin Türkiye’yi devletçiliğe götüren yoldaki etkileri üzerine yapılan tartışmaların yanı sıra bu bölümde genel anlamda devletçilik politikası üzerine tartışmalar

yapılmıştır. Bu bölümde 1923 ile 1960 yılları arasındaki ekonomik yaşam üzerinde durulmuştur. Genel anlamda devletin ekonomik yaklaşımı ve bu yaklaşımın yaşam üzerindeki etkileri irdelenmiştir. Türkiye'nin devletçilik politikasının en somut adımlarından olan Beş Yıllık Sanayi Planları da bu bölümün kapsamına girmektedir.

II. Bölüm'de; ağırlıklı olarak CHP dönemi ekonomik uygulamaları üzerinde durulmuş ve tek parti döneminin gündelik yaşam dahil olmak üzere toplumsal yaşam ve yapı üzerine etkileri sorgulanmıştır. Bu bölümle birlikte CHP ile DP arasında bir kıyaslama yapma çalışması başlamıştır. CHP döneminin ekonomik politikalarının yanı sıra rejimi yerleştirme çalışmaları da bu bölümde işlenmiş ve eğitim ya da kültür politikasına dahil edebileceğimiz, *'Halkevleri'* ve *'Köy Enstitüleri'* detaylıca incelenmeye çalışılmıştır. Devletçi politika dönemine denk düşme de bu bölümde tarihsellik ve sürekliliği yakalamak amacını taşıyan bir çabayla *'Türk Ocakları'* üzerinde de durulmuştur. Denilebilir ki bu bölüm, CHP dönemi etkilerinin incelendiği bölüm olmuştur.

III. Bölüm'de ise, DP iktidarının doğuşu ve bu iktidar sürecinde takip edilen ekonomik, siyasal ve sosyal politika bir kritiğe tabi tutulmuştur. DP döneminin karışık ve çetrefilli bir yapıya sahip olması bu bölümü çekici kılmaktadır, denilebilir. Genellikle bilinenlerin aksine bu dönem uygulamalarının da devletçi dönemle benzeştiği vurgulanmaktadır. DP döneminde değişen iktidar ve yönetim algısının özünde aynı kaldığının ifade edilmeye çalışıldığı bu bölümde, yaşanan değişikliklerin halkın yaşamına etkileri üzerinde durulmuştur. Genel anlamda bu şekilde özetlenebilecek olan bu son bölümde de CHP dönemi ile yer yer karşılaştırmalara başvurulmuştur.

Tez çalışmamızda genel olarak devletçi uygulamalarla liberal uygulamaların karşılaştırıldığı söylenebilir. Söylenebilecek bir başka şey ise, bu iki farklı yaklaşımın toplum üzerindeki olumlu ve olumsuz etkilerinin tartışıldığıdır. Çalışmanın hazırlanma amacı, bu iki farklı kabulün karşılaştırılması çabası olarak ele alınabilir. Bu çalışmaya bizi sevk eden durum ise içerisinde yetiştiğimiz eğitim sisteminin bile, Türkiye'nin geçmişine yön veren ve bugünü etkileyen devletçilik

meselesini net bir değerlendirmeye tabi tutmamış olmasıdır. Bu çalışma, elbetteki birçok eksikliği içerisinde barındırmaktadır. Fakat bu çaba bizim için, ülkemiz ve içerisinde yaşadığımız topluma karşı taşıdığımız sorumluluğun ifadesidir. Artı ve eksileriyle incelenen bu konunun hassas olduğu düşüncesi motivasyonumuzu sağlayan önemli etkenlerden olmuştur.

Bu çalışmanın hazırlanmasında emeği geçen herkese ve ayrıca aileme teşekkürü bir borç bilirim. Bunun yanı sıra; geleceği ve dünyayı, emekleri üzerinde yükselten ve ilmek ilmek işleyen; bu çalışmada bana her zaman ilham kaynağı olan emekçilere sonsuz teşekkürler ederim.

Hüseyin Hizmetçi

Muğla-2006

GİRİŞ

DEVLET KURUMU VE DEVLETÇİLİK

1. Devlet Nedir? Sosyal ve Siyasal Yaşamdaki Yeri Nedir?

İnsanların yeryüzünde çoğalıp bir arada yaşamaya başlamalarıyla birlikte üretim şekilleri de değişmiştir. Sırasıyla tüketici topluluklardan üretici topluma doğru geçişte yaşamın kolektif bir biçimde örgütlenmesi zorunluluğu ortaya çıkmıştır. Yani daha önce bağımsız bir biçimde toplayıcılık ve avcılık yaygınken, belki böylesi bir zorunluluk söz konusu olmamıştır. Fakat insanların yavaş yavaş yerleşik yaşama geçip tarımı öğrenmeleri; sonrasında da bazı hayvanları evcilleştirmeleri yaşam şekillerini kökten değiştirmiştir. Üretim fazlalaşmaya başladıkça ekonomi denilen olgu ortaya çıkmıştır. Bu ekonomik ve sosyal gelişim belli ihtiyaçları da beraberinde doğurmuştur. İnsanlar, artık ‘sosyal’ olarak yaşamı organize etmenin yanı sıra belli ‘siyasal güçler’ e de ihtiyaç duymaya başlamışlardır.

Siyasal yapıların ortaya çıkışından önce sosyal yapıda belli değişimler yaşanmıştır. Bu değişimler tarımsal üretimin keşfedilmesiyle doğrudan ilgilidir. Avcılığın rastlantısallığı, insanları tarıma sevk etmiş olabileceği gibi, tarım bilgilerinin birikimi sayesinde de böyle bir gelişme yaşanmış olabilir.

Gelişen tarım teknikleri -sulu tarım ve sabanın kullanılması- verimliliği arttırmıştır. *“İnsan, artık beslenme ve çocuklarının eğitimi için gerekli olandan fazlasını üretmeye başlamıştı. Çiftçi ve hayvancılar, avcı ve balıkçıdan çok daha fazla ürün alıyorlardı; ürünleri kolayca kaçabilecek olan avdan daha emindi. Tarımcı boylar, çukurlarda ya da ağaç ambarlarda sakladıkları bol yiyecek üretiyorlardı; hayvancı boylar sürülerinden süt ve et, yün ve deri, konut yapımı için keçe, ısınmak için kemik ve gübre elde ediyorlardı.*

İnsan sonunda tükettiğinden çoğunu üretir duruma geldi. Bu da sömürüyü, yani bir insana başka bir insan tarafından üretilmiş olan tüketim fazlalarına sürekli

sahip olma olanağını doğurdu. O zamana kadar tutsaklar tanrılara kurban edilmek ya da yenilmek için öldürülürken, ya da klan veya tribüye üye olarak alınırken, işin verimliliğinin artması bunların emeklerinden yararlanılmasına, köle olarak çalıştırılmalarına yol açtı.”¹

Kölelik insanın insan tarafından ilk kez sömürülmesi anlamına gelmektedir. Bu kölelik değişen üretim anlayışından ileri gelmekteydi.² Daha sonraki süreçlerde ise sistem kölelerin emeği üzerine oturtulacaktır. Yani köleler üretimde en önde olacaklar fakat herhangi bir hakka sahip olamayacaklardır. Böyle bir durumda örgütsüz de olsa böyle bir kitlenin karşı çıkışı söz konusu olabilirdi. Bu nedenle belli siyasal ya da askeri yapılar oluşturulacak ve devletin temelleri atılmış olacaktır.

Üretim şeklinin değişimiyle özel mülkiyetin de yolu açılmıştır. Klanlar ve aşiretler şeklinde yaşayan topluluklar kendi içlerinde kastlar oluşturmaya başlamışlardır. Bu kastları belirleyen şeyler genellikle mesleki olmuştur. Mesela demircilik ya da savaşıklık bazı yerlerde en ileri kimlikler olarak ortaya çıkmaktadır. Böyle bir durumda hiyerarşilerin oluşması söz konusu olmuştur.³

Klanlar sistemi çökerken, varolan toplumsal ilişki biçimleri, yahut toplumsal kültür olduğu değişmeye başlamıştır. Bu değişim beraberinde şiddeti de getirmiştir. Böylesi bir ortamda grupların ya da daha doğru bir deyişle toplulukların birbirleri üzerine hakimiyet ve baskı kurabilmeleri ya da bu hakimiyeti sürdürebilmeleri için askerlere ihtiyaçları olmuşlardır. İlk olarak askeri bir üstyapının tohumları böyle bir ortamda atılmıştır. Bu askeri üst yapı belli bir kesimin adına ‘huzuru’ sağlamakla görevli olmuştur. Bu huzurdan anlaşılması gereken zengin ve mülke sahip olanların olmayanlara karşı korunmasıdır.⁴

Friedrich Engels, devlet üzerine şöyle bir tespit yapmaktadır: “*Devlet topluma dışarıdan dayatılmış bir erklik değildir. Hegel’in ileri sürdüğü gibi, ‘ahlak*

¹ V. Diakov-S. Kovalev, **İlkçağ Tarihi I Ortadoğu-Uzakdoğu-Eski Yunan**, Çeviren: Özdemir İnce, Ankara 1987, Verso Yayınları, s. 56

² Diakov-Kovalev, **a.g.e.**, s. 57

³ Diakov, **a.g.e.**, s. 64

⁴ Diakov, **a.g.e.**, s. 65

düşünününün gerçekliği’, ‘aklın imgesi ve gerçekliği’ de değildir. Devlet, daha çok toplumun gelişmesinin belirli bir aşamasındaki ürünüdür: bu toplumun, önlemede yetersiz olduğu uzlaşmaz karşıtlıklar biçiminde bölündüğünden, kendi kendisiyle çözülmez bir çelişki içine girdiğinin itirafıdır...İşte toplumdaki doğan, ama onun üstünde yer alan ve ona gitgide yabancılaşan bu erklik, devlettir.”⁵

İslamiyet’e göre ise devlet, insan fitratına ilişkin olan bir kurumdur. Devlet insanlığın çok eski dönemlerinden itibaren var olagelmiştir. *“Devlet, insanlık tarihinde ne zamandan beri görülmeye başlanmış olursa olsun bunun insan fitratının bir gereği olduğu açıktır. Çünkü İbn-i Haldun’un da belirttiği; <İnsan sosyal karakterde bir varlıktır.> Onun bu sosyal karakterinin veya fitratının özelliğinin bir sonucu olarak devlet, insanla birlikte var olagelmiştir.”⁶*

İslami yaklaşım devleti açıktan tanımlamak yerine onun varoluş gerekliliğini ifade etmek yoluna gitmiştir. Kendi içinde oldukça tutarlı olan bu yaklaşım devletin varoluş gerekçesini; İslam’ın dünyaya duyurulması ve yayılması amacıyla açıklamaktadır. Devlet asla bir gaye olamaz; bunun ötesinde devlet asıl amaca giden yolda kullanılan bir araçtır.devletin bir görevine ilişkin şöyle bir saptama yapılmaktadır: *“Devletin İslam’a göre asıl amacı...Müslümanların yaşamalarını kolaylaştırmak ve buna imkan hazırlamaktır.”⁷* Ayrıca Daru’l-İslam olarak tanımlanan İslam devletinin *“insanları dünyanın darlığından bolluğuna, kullara kulluktan kurtarıp Allah’a kul olmaya ulaştırmak”* gibi önemli bir görevi vardır.⁸

Marks’a göre böyle bir durum söz konusu değildir. Devlet çelişki ve çatışmaların ürünüdür. O’na göre; *“sınıflar arası uzlaşma olanaklı olsaydı devlet ne ortaya çıkabilir ne de ayakta kalabilirdi...Devlet bir sınıf egemenliği organı, bir*

⁵ Aktaran V.I. Lenin, **Devlet ve İhtilal**, Çeviren: Kenan Somer, Ankara 1989, Bilim ve Sosyalizm Yayınları, s. 14-15

⁶ M. Beşir Eryaysoy, **İslam Devlet Yapısı**, İstanbul 1995, Buruc Yayınları, 3. Baskı s. 50

⁷ Eryaysoy, **a.g.e.**, s. 53

⁸ Eryaysoy, **a.g.e.**, s. 54

Bunlardan anlaşılmalıdır ki her anlayış kendine göre bir devlet tanımı yapmaktadır. Yapılan tanımlar arasında derin bir bakış açısı farkı olsa da bu tanımların ortaklaştıkları bir nokta söz konusudur. Bu nokta; devletin bir araç olduğu ve kimin güdümündeysse ona hizmet ettiği gerçeğidir.

sınıfın bir başka sınıf üzerindeki organıdır; sınıflar arasındaki çatışmayı hafifleterek, bu baskıyı yasallaştırıp pekiştiren bir düzenin kurulmasıdır.”⁹

İslami yaklaşım böyle bir tanım yaparken, Materyalist yaklaşım, devleti, *“bir sınıfın bir başka sınıf üzerindeki egemenliğini sürdürmeyi amaçlayan araçtır”* şeklinde tanımlamaktadır. Materyalistlere göre; devlet, sınıfların var olduğu koşullarda zorunlu bir ihtiyacın sonucu olarak ortaya çıkar. Böylesi bir ortamda ortaya çıkan ilk devletin iki temel görevi şunlar olmuştur: *“Halk kitlelerinin direncini kırmak ve sınırları genişletmek ya da sınırları komşulara karşı korumak.”¹⁰*

Bunların yanı sıra eski Türk anlayışına göre de devletin bir tanımı yapılabilir. Türklere ilişkin yapılan değerlendirmelerin çoğu ya Çin kaynaklarına dayanmakta yahut Çin anlayışıyla karşılaştırılarak yapılmaktadır. Bunun nedeni Çin kültürünün yerleşik, Türk kültürünün ise göçebe olmasıyla ilgili olsa gerektir.

Bahaeddin Ögel’e göre; Türkçe’de kullanılan ‘İl’ sözcüğü Çince’deki ‘Kuo’ sözcüğüyle aynı anlama gelmektedir. Çince’deki bu kullanım devlet ve ülke anlamına gelmektedir. Bu ülkenin temel özellikleri belli sınırlara ve bir hükümdara sahip olmasıdır. Eski Türklere göre ise; halk ile toprak devleti meydana getiren en önemli iki unsurdur. Bu iki unsur birbirini tamamlayıcı bir özelliğe sahip olup devleti meydana getirmektedir. Bu ikisinden birinin eksikliği devletin varlığını tehlikeye düşürmektedir.¹¹

Türk hakimiyet anlayışı açısından değerlendirildiği zaman; devletin farklı tanımlarına ulaşılmaktadır. Bu tanımlar birleştirildiğinde ortaya şöyle bir tanım çıkmaktadır ki; bu tanım oldukça tatmin edici bir nitelik taşımaktadır: *“10’lu sisteme dayalı ordu nizamı yolu ile merkezden idaresini mümkün kılan teşkilat sayesinde, bir devlet başkanının sorumluluğu altında Bodun’ların ve Boy’ların, işbirliğinden oluşan eski Türk İl’i arazisi ile birleşmiş halkı ile müşterek idari ve hukuki nizamı*

⁹ Aktaran Lenin, **a.g.e.**, s. 15

¹⁰ Diakov-Kovalev, **a.g.e.**, s. 70-71

¹¹ Bahaeddin Ögel, **Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları**, İstanbul 2001, Türk Dünyası Araştırma Vakfı Yayınları, s. 433

yurdu koruyan ve milleti refah, huzur ve barış içinde yaşatan bir siyasi kuruluştur."¹²
Bu siyasi kuruluş kutsal bir nitelik taşımaktadır. Kut denilen bir ruhsal gücü elinde bulunduran kişi bu siyasal birliği yönetme hakkına sahip olmaktadır.¹³

Osmanlı döneminde ise devlet ile dinin kaynaşık bir biçimde birlikte buldukları görülmektedir. Dinin devleti bu yoğunlukta etkilemesinin nedeni din ile devletin İslamiyet anlayışında bir ve tek olmasıdır. Zaten İslamiyet sadece dinsel görevleri değil toplum düzenini de belirlemektedir. İslamiyet din olmanın yanı sıra bir devlet felsefesidir. İslamiyet ilan edilişinden itibaren bir devlet örgütlenmesi de oluşturmuştur. Bu da yukarıda ifade edilenleri ispatlamaya yetecek derecede veriyi içermektedir.¹⁴

İslamiyet'in üzerinde durduğu bir diğer mesel de mülkiyet meselesidir. İslam'da mülkiyet Allah'a aittir. Devlet böylelikle herhangi bir sınıfın çıkarını korumamış olmaktadır.¹⁵ Bu söylem teoriye ilişkin olsa da Osmanlı düzeniyle uyum sağlayan bir ön kabule sahiptir. Çünkü Osmanlı yahut diğer Türk devletleri geleneğinde devlet ya da mülkiyet yönetici aileye aittir. Bireysel mülkiyet söz konusu olmadığından sınıfların olmadığı iddia edilebilir. Fakat ülkenin yönetiminde rol alan farklı dinamikleri sosyal ya da siyasal statülerinin yanı sıra bir de ekonomik konumları da reayadan farklıdır. Bu nedenle ne bir İslam devletinde ne de bir Türk-İslam devletinde sınıfsızlık diye bir durum söz konusu değildir.

Dünya geneli için bir değerlendirme yapılacak olunursa; devlet kurumu ilk kırılmayı Rönesans ve Reform hareketleriyle birlikte yaşamaya başlamıştır. Bu tarihlerden sonra yavaş yavaş imparatorluk düzeni ve feodal anlayış zayıflamış; bunların yerine merkezi yahut ulusal devletler kurulmuştur. Fransa, İspanya ve İngiltere bu dönemlerin ürünleridirler.¹⁶

¹² İbrahim Kafesoğlu, **Türk Milli Kültürü**, İstanbul 1998, Ötüken Yayınları, s. 233

¹³ Kafesoğlu, **a.g.e.**, s. 248

¹⁴ İsmail Cem, **Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi**, İstanbul 1975, Cem Yayınevi, s. 72

¹⁵ Cem, **a.g.e.**, s. 73

¹⁶ Server Tanilli, **Uygarlık tarihi Çağdaş Dünyaya Giriş**, İstanbul 1981, Say Kitap Pazarlama, s. 74

Fakat asıl büyük kırılmalar Fransız ve Sanayi Devrimi ile yaşanmış ve ciddi anlamda kurumsal alanlarda mükemmel olarak örgütlenmiş devletler bir bir ortaya çıkmışlardır. Bu dönemde Batı’da temel olarak iki çeşit devletin ortaya çıktığı görülmektedir. Bunlar Liberal (Kapitalist) devlet ile kuruluşu için mücadele edilen Sosyalist devlet olmuştur.

2. 19. Yüzyıldan İtibaren Dünya Konjonktüründe Devlet Anlayışları

2.1. Liberalizm ve Liberal Devlet

Liberalizm; söylem açısından 26 Ağustos 1789 tarihli Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi’nin 1. maddesine dayanır. “*İnsanlar hukuk bakımından, hür ve eşit doğarlar, hür ve eşit yaşarlar*” diye başlayan söylem mantiken ve görünüş itibarıyla oldukça makuldür. Bu kavramlar biraz daha detaylıca irdelenecek olursa; özgürlük ve çoğulculuk gibi iki önemli kavramı gün yüzüne çıkarır. Bu noktada bu iki kavram için de bazı açıklamalarda bulunmak gerekir. Liberallerin genel bakış açısına göre; ‘*özgürlük*’ başkalarına zarar vermeyecek her şeyi yapabilmek şeklinde tanımlanır. İnsanın özel hayatına ilişkin tüm eylemleri özgürdür. Düşünce özgürlüğü, bilim-sanat özgürlüğü, basın özgürlüğü, toplantı özgürlüğü gibi özgürlükler olmaksızın siyasal liberalizmden bahsedilemez. “*Çoğulculuk*” ise liberalizmin vazgeçilmez bir unsurudur. Çünkü bu nokta liberalizmin totalitarizme karşıt durduğu noktadır. Yani liberalizm kendi karşıtına da yaşama hakkı tanır.¹⁷

Liberalizmin ortaya çıkışından beri bunların ne kadar uygulanıp uygulanmadığı ya da koruma altına alınıp alınmadığı tartışmalı bir durumdur. Bugüne kadar; hatta sadece yakın zamanda bu özgürlüklere uygulanan baskı ve verilen cezalar, bunların yasalar ve anayasa nezdinde tanınmasının sadece bir cümle kurma meselesi olduğunun kanıtlanmasını sağlayacak yeterliliktedir. Çünkü devlet denilen aygıt hakim ideolojinin bekçiliğini yapmakla görevlidir ve bu oldukça doğal bir durumdur. Daha önce de bahsedildiği gibi devletin ortaya çıkışı ihtiyaçlarla ilgili bir durumdur.

¹⁷Yaşar Gürbüz, *Karşılaştırmalı Siyasal Sistemler*, İstanbul 1987, Beta Basım Yayım, s. 7-9

“Liberalizmde devlet, her şeyden önce yurttaşların ekonomi alanındaki rekabetini düzenleyici bir işlev taşır. Devlet bireye elinden geldiğince az kısıtlama getirerek, onun özgürce gelişmesi için gerekli olanakları güvence altına alır. En başta ekonomik alanla ilintili bir özgür gelişme söz konusudur. Bu gelişmenin gerçekleştiği yerde bireylerin rekabet alanı olarak anlaşılan toplumdur. Liberaller, toplumu her şeyden önce bireylerin birbirleri ile yarıştıkları bir rekabet ortamı olarak algırlar. Devlet toplumun karşısında onu düzenleyici ve birleştirici bir güç olarak yerini alır. Liberallere göre; belli bir tarihsel toplum biçiminde insanların birbirleriyle rekabet halinde olma durumu ‘doğal toplum’ terimiyle ifade edilmiş; ayrıca rekabetçi davranış doğal, değişmez bir insan huyu ve alışkanlığı olarak mutlaklaştırılmıştır.”¹⁸

Liberalizm, diğer adıyla kapitalizme giden yol üretimin yoğunlaşmasından geçmektedir. Üretimin yoğunlaşması sayesinde küçük işletmeler yerini yavaş yavaş büyük işletmelere bırakır. Bunun sonucunda tekeller ortaya çıkar ki, bunun bir sonraki aşamasının karteller oluşturur. Böylelikle rekabetçi söylem yerini ittifaka bırakmış olur. Bu durum aynı zamanda mali bir sermaye yahut oligarşinin ortaya çıkmasına da zemin hazırlamaktadır. Bu mali oligarşinin mantığı, şirketlerin ya da diğer bir deyişle iyice güçlenmiş olup ekonomik hayata egemen olan tekellerin bankalarda temsil edilmesini sağlamaktır. Zaman ilerledikçe bu kuruluşlar bankaların denetimini ele geçirir. Son aşama olarak bankalar aracılığıyla parlamentoyla bağ kurup devlette temsil edilmeye başlar. Böylelikle kapitalizmin mantığı tam anlamıyla yerine oturmuş olur. Yani buradan çıkarılabilecek sonuç şudur: Kapitalist ya da diğer adıyla liberal devlet tekellerin yönetimidir.¹⁹

Liberalizmi siyasal sistem olarak kabul eden ülkelerin izlediği ekonomik yöntem kapitalizmdir. Kapitalizme göre de; üretim araçlarının mülkiyeti özel ellerde

¹⁸ Rolf Cantzen, **Daha Az Devlet Daha Çok Toplum Özgürlük-Ekoloji-Anarşizm**, Çeviren: Veysel Atayman, İstanbul 2000, Ayrıntı Yayınları, s, 26

¹⁹ Vladimir İliç Lenin bu konu üzerine detaylıca incelemeler yapmış olup bunları **Kapitalizmin En Yüksek Aşaması: Emperyalizm** isimli kitabında ifade etmiştir. Kitabın geneli bu konuyu aydınlatma üzerine kuruludur. Daha fazla ayrıntı için; V.I. Lenin, **Kapitalizmin En Yüksek Aşaması: Emperyalizm**, Çeviren: Olcay Geridönmez, İstanbul 2001, Evrensel Basım Yayın, 3. Basım

bulunmalıdır. “*Mülkiyet özel olmalıdır*” düşüncesi, sosyalist ekonomik modelin tam tersini savunmaktadır. çünkü aşağıda irdeleneceği gibi sosyalist ekonomi ya da rejimlerde mülkiyet kolektivisteye dayanır. 19. yüzyılın başlarında üretim ilişkilerinin değişmesiyle ortaya çıkan ve bu yüzyıl boyunca normal bir ilerleme kaydeden kapitalizm, 20. yüzyıl başlarında ciddi bir ivme yakalamıştır. (ki bu I dünya savaşını doğuran nedenlerden biridir.) Tabii bu tarihsel süreçler boyunca kapitalizm farklı isimlerle ifade edilmiştir: “*Liberal kapitalizm, yeni kapitalizm, düzenleyici kapitalizm*” gibi...²⁰ Farklı isimlerle anılsa da kapitalizmin özü aynıdır. Tüm bu isimleri alan kapitalizmin mülkiyete ve ekonominin örgütlenmesine bakış açısı aynıdır. Fakat dönemsel olarak kapitalizmin aldığı isimlere göre bazı değerlendirmeler yapmak gereklidir.

Liberal kapitalizm, buhar teknolojisinin ortaya çıkması ve gelişmesine dayanır. Bu enerjinin ana hammaddesi kömürdür. Bu dönemde işletmeler henüz küçüktür. Günümüzdeki devasa büyüklükteki boyutlarına ulaşmamışlardır. Ticaret de küçük çaplı aile ticareti şeklindedir. Büyük şirket ya da tekeller henüz yoktur. Bir serbestlik durumu söz konusu olduğundan “*bırakınız yapınlar, bırakınız geçsinler*” düşüncesi ve sloganı hakimdir. Herkesin istediği yere yatırımını yapma ve pazarlama hakkı vardır. Hükümet ekonomik yaşama karışmaz, bunun yanı sıra liberal kapitalizmin gelişmesi beraberinde işçi sınıfını ortaya çıkarmaya başlamıştır. Yeni doğan ve ciddi bir hızla gelişmeye başlayan işçi sınıfının mensupları oldukça kötü koşullarda yaşamaktadır. Buradaki çelişkiye değinilecek olunursa; tüm sermaye birikimi bu sınıf sayesinde sağlanırken, sınıf mensuplarının kötü koşullarda yaşıyor olması dikkat çekicidir. Bu kötü yaşam koşulları ve yoksulluk daha sonraki dönemlerde kapitalizmin en ciddi sorunu haline gelmiştir. Sosyalist düşüncenin gelişme süreci bu döneme rastladığı gibi, sosyalist düşünce de bu sınıf içerisinde etkinlik kazanmaya başlamıştır.²¹

Çağdaş kapitalizm döneminde enerji hammaddesi olarak petrol ve doğalgaz ön plana çıkmaktadır. Yatırım hacimleri oldukça büyümekle beraber tekeller de bu dönemde varlık göstermeye başlamıştır. Teşebbüsler bireysel şekilden

²⁰ Gürbüz, a.g.e., s. 3-4

²¹ Gürbüz, a.g.e., s. 4-5

kolektivist şekle doğru evrilmiş, rekabet ortadan kalkarak tekeller ortaya çıkmıştır. 18. ve 19. yüzyılın küçük aile teşebbüsleri yerini gittikçe daha geniş ölçüde anonim şirket halinde örgütlenmiş dev teşebbüslere terk etmiştir. Küçük birimlerin rekabete dayanan kapitalizminden büyük birimlerin tekelci kapitalizmlerine geçilmiştir.²²

Kadro yazarlarından Burhan Asaf Belge ise bir yazısında liberalizm yada daha doğrusu kapitalizm üzerine şu şekilde tespitler yapmaktadır. Bu bağlamda metropol-sömürge ilişkisine şu şekilde değinmektedir: *“Makine medeniyeti, doğmasıyla beraber, birkaç milletin inhisarında kalmıştır. Makinenin kömür ile demirin bir mahsulü olması, onu bulup istihsale tatbik eden birkaç milletin elinde (İngiltere, Fransa, Belçika ve daha sonra Almanya) bir tahakküm silahı yapmıştır. Makine ile beraber onun kullanılabilmesi için icap eden iktisat nizamı (liberal demokrasi) ve onun karla çalışmasını temin eden iktisat nizamı (liberal kapitalizm) çok kısa bir zaman mesafesi dahilinde emperyalist tahakküm tarzının bütün unsurlarının vücut bulmasına yol açmıştır. (Sanayi ve ticaret emperyalizmi, finans emperyalizmi, silahlı siyasî emperyalizm gibi.) ...Makine medeniyeti birkaç garp milletinin inhisarına geçmiş ve bugün hepimizin malumu olan yollardan yürüyerek bütün dünya üzerindeki hükmünü tesis eylemiştir. Metropoller-pazarlar (müstemleke ve yarı müstemlekeler) tasnifi, bu inkişafın bir neticesidir.”*²³ Gerçekten de bu tespitler ciddi bir doğruluk payı taşımaktadır.

2.2. Sosyalizm ve Sosyalist Devlet

“Liberaller, ancak özgürlüğü sadece hukuksal, siyasal ya da ekonomik sorun anlamakla kalmayıp, kendi özgürlük ideallerini gerçekte varolan ilişkilerde sınıadıklarında ve bu ilişkileri sınırları içinde küçük bir azınlığın ekonomik özgürlüğünün, bağımlı olarak çalışan çoğunluğun özgürlüğünü yitirmesine yol açtığını gördüklerinde “daha az devlet” talebinin kendi bireysel özgürlük idealleriyle çeliştiğini fark etmektedirler. Bu yüzden daha az devlet ile daha geniş

²² Gürbüz, a.g.e., s.5

²³ Burhan Asaf Belge'den aktaran M.Türkeş, “Kadro Dergisi” **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce/Kemalizm C2**, İstanbul 2001, İletişim Yayınları, 3. Baskı s. 134, (Burhan Asaf Belge, “Oklar Neyi Gösteriyor?”, **Kadro 3/27, Mart 1934**, s. 38)

bireysel özgürlük talepleri arasındaki bağlam bir zorunluluk olarak anlaşılmalıdır.

Bundan ötürü sosyalistler, liberallerin daha az devlet talebini varlıklarının ve onların temsilcilerinin, devlet müdahaleleriyle kısıtlanmaksızın insanların emek gücü üzerinde tasarrufta bulunabilmelerini sağlamak üzere ön plana çıkardıkları bir talep olarak görmekte ve bunu kuşkuyla karşılamaktadırlar. Sosyalistler önce bireysel özgürlüğün ön koşullarını sağlamayı yani ekonomik eşitliği ve buna bağlı olarak ekonominin yol açtığı eşitsizlikleri azaltmayı gerekli görmekte; bunu daha fazla devlet aracılığıyla gerçekleştirmeyi öngörürler.”²⁴

Sosyalistler açısından devlet önemli bir kurum olmakla beraber bu aygıt parlamenter çoğunlukla ya da zorla -devrimle- ele geçirilebilir. Bunun ardından proletarya diktatörlüğü kurulması gereklidir. Çünkü devletin tasfiyesi, ancak bu şekilde mümkündür. Sosyalist kuramcılar arasında farklılıklar söz konusu olsa da sosyalistlerin hemen hepsinin ortaklaştığı temel noktalardan biri ekonomik alandaki ‘devletçiliktir’.

Sosyalist sistemler için sosyo-ekonomik yapı çok önemlidir. Liberal demokrasilerde sosyo-ekonomik yapının, prensip olarak kendi başına oluşmasına karşın, sosyalist devletlerin anayasaları halkın sosyo-ekonomik yapısını ayrıntılarıyla saptamışlardır. Sosyalist sistemde üretim biçimi ve üretim araçlarının mülkiyeti, toplumun temelini altyapısını oluşturur. Siyasal kurumlar ise bu temele dayanan üst yapıyı meydana getirirler, bu durumda ideolojiler de üst yapının bir parçasıdır. Fakat Marksistlere göre Marksizm bir ideoloji değil, bilimdir. Sosyalist sistemde sosyal ekonomik yapıyı belirleyen iki ana ilke toplumsal mülkiyet ve planlamadır.²⁵

²⁴ Cantzen, a.g.e., s.28

Yazar burada anarşist kuramcılarının bakış açısına yakın bir düşüncüyü ifade etmektedir. Fakat burada yadsıdığı önemli bir durum söz konusudur. Yazarın iddia ettiğinin aksine sosyalistler gelecekte kurmak istedikleri komünist toplum için devleti bir araç olarak kabul eder ve onu aşamalı bir biçimde yok etmeyi hedefler. Bu hem sosyalist teorisyenler hem de sosyalist politikacıların sahiplendiği ve uyguladığı bir yöntemdir. Dolayısıyla burada yazarın savunduğu düşünce biraz tartışmalı bir duruma düşmektedir.

²⁵ Gürbüz, a.g.e., s. 143

Toplumsal mülkiyet, sosyalizmin en önemli ilkesi olup üretim araçlarının mülkiyet ve yönetiminin topluma ait olmasıdır. Sosyalist hedeflerin en önemlisi olan toplumsal mülkiyet, ekonomik gücü özel ellerden alıp topluma aktarmak amacını taşır. Kişilere, üretim kaynakları ve araçlarını doğrudan ellerinde bulundurmamak hakkını tanımayan sosyalizm böylece bir yandan servet, diğer yandan da kira, faiz ve kara dayanan gelir eşitsizliğini ortadan kaldırmayı amaçlar. Kaynakların kullanılmasını topluma bırakan sosyalizm, onların kişisel çıkarlar için değil, toplum yararına kullanılmasını sağlar. P. Nikitin'e göre; toplumsal mülkiyet iki şekil altında görülür. İşçi sınıfı siyasal iktidarı ele alınca, bir yanda büyük kapitalist mülkiyeti bulur, onu devletleştirip sosyalist devlete verir. Böylece '*toplumsal devlet mülkiyeti*' meydana gelir. Diğer yanda işçi sınıfının karşısına '*küçük özel mülkiyet*' çıkar. Bu mülkiyet; köylülerin, küçük bağımsız üreticilerin, zanaatkarların kişisel çalışmalarının ürünüdür. Küçük ve orta üreticiler serbestçe, üretim kooperatifleri içinde birleşirler ve mülkiyetleri kooperatiflere dayanarak toplumsallaşır. Böylece kooperatif ve kolhoz mülkiyeti ortaya çıkar. Sosyalizmde toplumsal mülkiyet iki şekil alır. Bunun en önemli somut örnekleri SSCB'de ortaya çıkmıştır:

1. Devlet mülkiyeti - Sovhoz, yani bütün halkın mülkiyeti
2. Kooperatif mülkiyeti – Kolhoz üretim çiftlik mülkiyetleri.²⁶

Planlama, diğer bir deyişle ekonomik planlama, devletin ekonomik ilişkilere doğrudan müdahalesiyle başlar. Bu müdahalenin amaçları, kapitalist üretim ilişkilerinin tasfiyesi, sosyalist üretim ilişkilerinin kurulması ve arta kalmış sosyalist olmayan sektörlerin denetimidir. Bu ilk geçiş döneminde, yani devrimci devlet ekonominin çeşitli sektörlerine karşı tarafsız değildir. Bu devrimci devlet bütün ekonominin gelişmesinde millileştirilmiş sosyalist sektörü düzenleyici bir araç olarak kullanılmaktadır.²⁷

Sosyalist devletin denetiminde olmak üzere, insanlar ihtiyaçlarını tatmin etmek amacıyla üretim güçlerini ellerinde bulundururlar. Bu durum, onların sosyal ilişkilerinin belirleyicisidir. Bir toplumun örgütünün şeklini belirleyen, onun üretim

²⁶ Gürbüz, **a.g.e.**, s.143

²⁷ Gürbüz, **a.g.e.**, s.146

güçlerinin durumudur. Başka bir deyişle sosyal davranışlar; kültürün bir parçası olan düşünceler, tutumlar ve alışkanlıklardan oluşur. Sosyal davranışların temel şekillerini de ekonomik etkinlikler belirler. Dolayısıyla üretici güçler şekil değiştirdikçe toplum düzeni de değişir.²⁸

Sosyalistlere göre; kapitalist düzende sınıf çatışması kaçınılmazdır. Marks'a göre ise devlet bu çatışma karşısında kayıtsız ve tarafsız kalmaz. Devlet her ne kadar sınıflar üstü, tarafsız bir hakem gibi görünmeye çalışsa da, gerçek bu değildir. Devlet bir sınıfın diğer sınıflar üzerindeki örgütlenmiş baskı aracıdır. Devleti elinde bulunduran sınıf bu yoldan egemenliğini sürdürür. Bu sınıf aynı zamanda üretim araçlarını elinde bulunduran varlıklı sınıftır. Demek ki egemen sınıf, hem varlıklı hem de devleti elinde tutan yönetici sınıf olmaktadır. Ekonomik bakımdan egemen olan sınıf devleti ele geçirerek siyasal bakımdan güçlü olan sınıfı güçsüzlere karşı koruyan bir örgüttür. Örneğin burjuva devlet, kapitalist burjuvazinin proletarya üzerindeki egemenliğini sağlayan bir örgüttür. Sınıflara bölünmüş bir toplumda, demokrasi '*şekilde*' kalmaya mahkumdur. Toplumun bütünleştiği devlet, bir sınıfın devleti değil tüm toplumun devleti olduğu ölçüde demokrasi somutlaşıp gerçekleşir. Bütünleşmiş topluma geçmek için de çatışmanın proletaryanın üstünlüğüyle sonuçlanması gerekir.²⁹

3. Devletçilik Yöntemi ve Türkiye'de Devletçilik

Siyasal bağımsızlığın kazanıldığı dönemlerde ülkelerin acil bir biçimde ekonomik bağımsızlığa da ihtiyacı olmaktadır. Çünkü bir ülkenin siyasal bağımsızlığı kendi ayakları üzerinde durması için yeterli değildir. Kendi kararlarını verebilmesi için en azından kendi kendine yetebilen bir ekonomiye sahip olması şarttır. Bu nedenle savaştan yeni çıkmış bir ülkenin üretim araçlarını tedarik etmesi ve bu araçlara işlerlik kazandırması önemli bir görevdir. Böyle bir amaca gitmek için farklı yollar izlenebilir.

²⁸ Gürbüz, **a.g.e.**, s.149

²⁹ Gürbüz, **a.g.e.**, s.152

1. Ekonomik gücü yeterli olan yatırımcılar bu işlere girişebilir ve işletmeler kurarak bu görevi yerine getirebilir.
2. Devlet bizzat bu çabaya girişebilir ve devletin büyük oranda mülk sahibi olduğu planlamacı bir yöntem izleyebilir.
3. Yabancı sermaye ülkeye yatırım yapmak üzere çekilebilir.

Bu üç yöntem son yüzyıllarda uygulanagelmiştir. Her birinin faydaları olmakla birlikte kendi bünyelerinde bazı riskler taşımaktadırlar. Türkiye'nin siyasal bağımsızlığını elde ettiği dönemlerde izlenmesi gereken ekonomik yöntem oldukça tartışılmıştır. Bunun temelleri aslında Osmanlı dönemine kadar gitmektedir. Fakat asıl tartışmalar İzmir İktisat Kongresi'nde yapılmıştır.³⁰ Söylemde yukarıda bahsi geçen yöntemlerin tümüne kucak açan bir anlayış benimsenmiştir. Fakat daha sonra dünyada yaşanan gelişmeler ve Türkiye'nin girmek zorunda kaldığı yol *devletçilik* olmuştur. Bunu dönemin yöneticilerine kulak vererek anlamak oldukça basittir.

“Demiryolu inşasına başladıktan sonra bu sefer her sene, bütçe bağlanırken tabii olan devlet hizmetleri dışında, büyük ihtiyaçlardan yeni olarak hangisini ele almaya başlayacağız, bunu müzakere ederdik. Bir yerde behemahal işletilmesi gereken bir orman var. Bir yerde behemahal sulamak için bir ova veya bir suyu geçmek üzere yapılacak bir köprü var. Böyle enfrasktrüktür tesislerden ve nihayet Ankara'da hükümet olarak yerleşebilmek için nasıl yeni bir hamle yapmak lazımdır? Bunlar bizim her sene artan bir ciddiyet ve nispet içinde meselelerimiz haline gelmeye başladı. Bu söylediklerimle, devletçiliğimizin nasıl kendiliğinden zorla doğduğunu ve faydalı bir süratte işlediğini anlatmış olduğumu zannediyorum.”

31

Dünya ülkeleri incelendiğinde nüfus başına gerçek gelirle, devlet gelirlerinin gayri safi milli hasılaya oranı arasında önemli bir bağ olduğu bilinen bir gerçektir. Nüfus başına gelir yükseldikçe, devletin ekonomik hayatta üstlendiği işlevden bağımsız olarak devlet gelirlerinin gayri safi milli hasılaya oranı yükselmektedir. Gerçekten en liberal eğilimli ve ayrıca nüfus başına geliri en yüksek

³⁰ Bu konuya ayrıntılı olarak ileride İzmir İktisat Kongresi başlığı altında değinilecektir.

³¹ İsmet İnönü, **Hatıralar 2. Kitap**, Ankara 1992, Bilgi Yayınevi, 2. Basım s. 266

ülkelerden biri olan ABD’de bu oran % 26 civarındadır; devletin ekonomik yaşama müdahalesinin biraz daha fazla olduğu İngiltere ve Finlandiya’da bu oran % 32’ dir. Diğer taraftan devletin ekonomik hayatta çok önemli rol oynaması gerektiğini kabul eden Endonezya ve Pakistan gibi geri kalmış ülkelerde nüfus başına gerçek gelirin düşüklüğüne paralel olarak, devlet gelirlerinin gayri safi milli hasılaya da oranı da % 6-8 gibi çok düşük bir seviyede kalmaktadır. Bu durumda devletin ekonomik hayata müdahale derecesinden çok, gelir seviyesinin ve bu arada vergi sisteminin gelirleri yakalamadaki yeterliliğinin daha önemli bir rol oynadığı anlaşılmaktadır.³²

İsmet İnönü’nün sözleriyle Türkiye’de devletçiliğin nasıl bir mahiyette ortaya çıktığını incelemeye devam etmekte fayda vardır.

“Mali ve iktisadi şartlar o kadar güçlü ki, kalkınma planına alınmış olan yeni eserleri meydana getirmek için mali kaynak bulmakta sıkıntı çekerdik. Bunun için nihayet hazineden para vermek lazım gelirdi. Ve tabii plana hazineden para sağlamak büyük bir mesele olurdu. Her sene Maliye ve İktisat vekilleri bunun için kavgaya tutuşur ve hükümet olarak araya girerek hal çaresi bulmaya çalışırdık. 1938’e kadar plan tatbikatı bu sıkıntılar ve çekişmeler içinde devam etti ve ancak fabrikalar meydana çıkıp işlemeye başlayınca ve memlekette özel teşebbüse misal teşkil edecek bu iyi örnekler görüldükçe, plan tatbikatı üzerinde her türlü çekingenlik ve dedikodu kesilip bitmiştir.”³³

³²Gülten-Haydar Kazgan, **Türkiye’de Maliye Politikası (1950-1960)**, İstanbul 1964, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Maliye Enstitüsü Yayınları, s. 21.

³³ İnönü, **a.g.e.**, s.278,

İnönü’nün söylediği bu son cümle ciddi bir doğruluk payı taşımaktadır. Gerçekten de planların uygulanmasından sonra, liberaller dahi bunlara bir ses çıkarmamış, tam tersine DP döneminde söylemde bir karşılık yaratılsa da pratikte bu politika sürdürülmüştür.

I. BÖLÜM

TÜRKİYE’DE 1923-1930 YILLARI ARASINDA EKONOMİK UYGULAMALAR VE TÜRKİYE’DE DEVLETÇİLİK

1. Cumhuriyetin İlanıyla Birlikte Devletin Yeni Tanımı ve Ekonomideki Yeri

Cumhuriyet rejimini kuran kadro, aslında Osmanlı döneminde hem rejimde hem de birçok konuda reformasyona gitmek isteyen kadrolardı. Doğal olarak yeni kurulan ülkede oldukça belirleyici olmuşlardır. Artık devletin, milletin, dilin, dinin vs.nin tanımları farklı şekilde yapılmaya başlanmıştır. Tabii değişen sadece tanımlar olmamıştır. Bu kurum ve unsurların işlevi de farklılaşmıştır. Özellikle bizi ilgilendirdiği için devlet üzerinde duracağız.

*Devlet, sınırları belli bir toprak parçası üzerinde yaşayan bir insan topluluğunun yaşamını kolaylaştırmak için oluşturduğu ve varlığı diğer devletlerce de tanınan bir aygıt ve bir örgüttür.*³⁴ Dikkat edilirse bu tanımda dört unsur görülmektedir. Bu unsurlar; belirli bir insan topluluğu, belirli bir toprak parçası, diğer devletlerce tanınma ve son olarak da bir aygıt olma niteliğidir. Bu tanımın içerisinde barındırdığı bazı unsurlara değinmekte fayda vardır.

Belirli bir insan topluluğunda bahsederken bir ulus ya da halk ima edilebilir. *Yaygın bir anlayışa göre; ulus ya da millet tarihsel felsefi bir kavram, halk ise daha sınırlı bir zaman kesitini özellikle içinde yaşanan günü kapsayan sosyolojik bir kavramdır... Örneğin, “Türk Ulusu” ya da “Türk Milleti” denildiği zaman tarihten gelen ve geleceğe uzanan bir kavram açıklanmaktadır. Burada bir soyutlama yapıldığı kuşkusuzdur. Oysa ki “Türk Halkı” denildiği zaman günümüzde*

³⁴ Esat Çam’dan aktaran, Toktamış Ateş, **Türk Devrim Tarihi**, İstanbul 2001, Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2. Baskı, s.29

*Türkiye Cumhuriyeti toprakları üzerinde yaşayan Türkiye Cumhuriyeti vatandaşları somut bir şekilde bu tanımın kapsamı içine alınmaktadır.*³⁵

Belli bir toprak parçası üzerinde yaşayan insan topluluklarını halk ya da ulus yapan şey, yaşadıkları dönem için asgari bir doyum ve gelecek için ortak kaygılar taşımalarıdır. Gelecek için kaygılardan bahsederken ifade edilmek istenen durum, ekonomik bir rahatlık ve kendini o ülkenin bir parçası gibi hissedebilmedir. Böylesi bir doyum ve gelecek beklentisi uzun dönemde kendi kültürünü de yaratacaktır.³⁶

Aygıttan bahsederken çok geniş bir oluşum algılanmalıdır. Yukarıdan aşağı doğru örgütlenmiş yönetici kadrosu, memurlar ve kurumlardan oluşan bütün, devletin aygıt özelliğini ortaya koyar. Devletin ekonomik yaşamda durduğu nokta oldukça önemlidir. Bu açıdan bakıldığında, Osmanlı dönemi ile Cumhuriyet dönemi arasında ciddi bir farklılık görmek mümkündür. Çünkü Osmanlıda devlet ailede vücut bulur; her ne kadar kurumlar ve mevkiler varsa da mutlak güç hanedandır. Cumhuriyetin ilanı bu anlayışı değiştirmiş ve 19. yüzyılda ete kemiğe bürünen modern devletin aygıt olma özelliği ön plana çıkmıştır. Atatürk'ün devlet tanımı ve ona ekonomik açıdan yüklediği anlam bunu doğrular niteliktedir:

“Bir milletin umumi heyetinin her nevi hürriyeti yani kendi topraklarında haricin hiçbir müdahale ve tehdidi olmaksızın hür ve müstakil yaşaması ve çalışması lazımdır. İşte devlet gerek fertlerin hürriyetini temin için millet üzerinde bir nüfuz ve gerek millet ve memleketin istiklalini muhafaza edebilmek için kendine has bir nüfuz ve kuvvete malik olmalıdır. O halde devlet muayyen bir arazide yerleşmiş ve kendine has bir kuvvete sahip fertlerin toplamından ibaret bir mevcudiyettir. Devletin haiz olduğu kuvveti ifade ederken, bu kuvveti “kendine has” olarak tanımlıyoruz. Gerçekten de devleti temsil eden milletin sinesinde nüfuz icra eden

³⁵ Ateş, **a.g.e.**, s.30.

Gerçi bu tanımlama da oldukça tartışmalıdır. Çünkü Türklük ve Türkiye vatandaşlığı farklı anlamlar çağrıştırmaktadır. Çünkü Türk kelimesi bir etnik grubu tanımlamaktadır. Diğer taraftan Türkiye'ye vatandaşlık bağıyla bağlı olan herkes Türk olmayabilir. Yani kanımca, 'Türk Halkı' yerine 'Türkiye Halkı' demek daha doğru olacaktır.

³⁶ Ateş, **a.g.e.**, s.32

kuvvet hiç kimse tarafından verilmemiştir. O bir siyasi nüfuzdur ki devlet mefhumunda bizatihi mevcuttur ve devlet onu halk üzerinde tatbik etmek ve milleti haricen diğer milletlere karşı müdafaa eylemek salahiyetine maliktir.”³⁷*

Kazım Karabekir ise İzmir İktisat Kongresi'nin kapanış konuşmasında; *“memleketimiz ecnebi sermayelerini hüsn-ü kabul etmekle beraber burada tespit ettiğimiz esaslardır ki, memleketimiz kendi emeğiyle mümkün olan her işi bundan böyle nefaset ve metanetle rekabet meydanına atmağa kuvvetle çalışacaktır. Ve artık beşikten mezara kadar ecnebi mallarına bürünmekten ve doğduğumuz saatte kursağına ecnebi sütü dökmekten kendisini kurtaracaktır... İktisattaki cehaletimiz, siyasetteki serseriliğimiz elbirliği etmiş ve milletimizi kemirmiş, kemirmiş, kemirmiştir.”³⁸*

Karabekir Paşa burada, yabancı sermayeye karşı olmadıklarını belirtmekle beraber devlete de yükümlülükler getirmektedir. Dikkat çekici olan bir yaklaşım ise CHP' den gelmektedir. CHP 1931'deki programında devleti nasıl algıladığını ve devletin niteliğini üstü kapalı da olsa tespit etmektedir. Programın II. Bölüm, 2. maddesine göre; *“Türkiye Cumhuriyeti halkı ayrı ayrı sınıflardan mürekkep değil ve fakat ferdi ve içtimai hayat için işbölümü itibariyle muhtelif mesai erbabına ayrılmış bir camia telakki etmek esas prensiplerimizdendir.”³⁹* Bu maddede her ne kadar halk tarif edilmiş olsa da devletin halk kitlesini nasıl algıladığı da vurgulanmaktadır. Osmanlıda söylem, ümmet üzerinden gelişirken Cumhuriyet döneminde halk farklı kesim ve sınıflardan oluşmaktadır. Bu cümlelerden önemli bir veri elde edilmektedir. Anlaşılan Türkiye halkı sınıflardan oluşmaktadır. Bu nedenle birçoğunun iddia ettiği gibi Türkiye'de sınıfsız bir toplumdaki bahsedilemez. Fakat bu sınıflar çatışma yoluyla değil, uyumlu bir işbölümü ve çalışma sonucu kalkınmalıdır, denmektedir. CHP'nin programına dayanarak genel bir değerlendirme yapabilmemizin nedeni; o dönemlerde devletin parti aygıtıyla bütünleşmiş olmasıdır.

* Bu yaklaşım eski Türk topluluklarındaki kut anlayışına rahatlıkla benzetilebilir. Buradan da kültürel ya da siyasal öğelerin tarih boyunca izlerinin yaşadığını destekler mahiyette bir örnektir.

³⁷ Atatürk'ten aktaran, Afetinan, **Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Birinci Sanayi Planı (1933)**, Ankara 1972, TTK Yayınları, I. Baskı s.21-22

³⁸ Afetinan, **İzmir İktisat Kongresi (17 Şubat-4 Mart 1923)**, Ankara 1989, TTK Yayınları, 2. Baskı s.86-87

³⁹ Afetinan, **Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Birinci Sanayi Planı (1933)**, s.23

2. 1923-1930 Yılları Arasında Türkiye’de Ekonomik Uygulamalar

“Osmanlı İmparatorluğundaki burjuvazi, yabancı sermaye ile üretim arasında aracılık konumunda olmasına rağmen bol kazançlı girişim alanlarını elinde tutabilecek güçte bir yerli burjuvazi niteliğini taşıyordu. Bu nedenle ülkede yabancı sermayenin daha büyük rol oynaması karşısında bir engel oluşturuyordu” Bu burjuvazinin etnik ya da ulusal kimliğine bakıldığında 1800’lerin sonları için kesin bir çizgi çekmek kolay değildir. Bunun temelinde yatan şey; Müslüman tüccar sınıfının olgunlaşması ve İTK’nın nispeten ekonomik alanda ulusal bir yol izlemesiydi.⁴⁰

Belirtilmesi gereken bir başka husus ise, cumhuriyetle birlikte ekonomik alanda kırılan Hıristiyan burjuvazinin egemenliğinin yerini yabancı sermayenin aldığı gerçeğidir. Yabancı sermayenin Hıristiyan burjuvazinin yerini almasının bir örneği, yabancı bankaların faaliyetlerinin yaygınlaşması ve bu yaygınlaşma içinde en önemli payın dış ticarete yönelik kredilere ait olmasıydı. *“Bütün kredilerin 2/3 ila 3/4’ü yeni kurulan Türk bankalarıyla rekabet içinde olan yabancı bankalara verilmekteydi. Yabancı sermaye yeni kurulan sanayi şirketleri içinde de önemli bir yere sahipti. 1923-1929 arasında sanayi şirketlerine yapılan yatırımlar içinde yabancı sermayenin payı Türklerin payının tam iki katıydı. Ayrıca bazı firmalar, devletten belli malları ithal etme ve iç pazarda satma tekelini almışlardı. Bütün bu faaliyet, yerli (Rum ve Ermeni) sermayenin daha güçlü olduğu Osmanlı dönemine göre, yabancı sermayenin ekonomideki öneminin arttığının ve farklı bir nitelik kazandığını gösterir.”*⁴¹

Diğer taraftan yabancı sermayenin ekonomi içinde hatırı sayılır bir yere sahip olması ya da daha doğrusu böyle bir yere kavuşmaya başlaması, Müslüman tüccar sınıfının hızla gelişip büyümesinin önünde bir engel oluşturmamıştır. Müslüman tüccarlar Hıristiyanlar karşısındaki ikincil konumlarına rağmen, İTK zamanının da gördükleri himaye sayesinde önemli bir ilerleme yaşamışlardır. İTK’nın

⁴⁰ Çağlar Keyder, **Türkiye’de Devlet ve Sınıflar**, İstanbul 1995, İletişim Yayınları, s.130

⁴¹ Keyder, a.g.e., s. 131

bir Müslüman burjuvazi oluşturma çabaları özellikle I. Dünya Savaşı sırasında ve kapitülasyonların kaldırılması sonucu belli bir noktaya ulaşmıştır. Zaten Müslüman burjuvazi bu dönemde edindiği deneyim sayesinde savaş sonrasında Hıristiyan ve yabancıların boşalan yerlerini doldurabilecek niteliğe kavuşmuştur.⁴² “ *bürokrasi ile Müslüman tüccarlar arasındaki ilişki bölüşüm üzerinde bir çatışmaya yol açmadan sürebildi. Bürokratlar kendi aralarında bölünmüş olmaları ve üstlendikleri reformcu görev nedeniyle bu millileştirme sürecini yönetip yönlendirecek durumda değillerdi. Ne var ki milli burjuvaziye gösterilen hüsn-ü kabul, yabancı sermayeye karşı olumsuz bir tavır takınılması biçimini almadı. 1920’lerde yabancı sermayenin statüsü hızla yükseldi ve yabancılara çeşitli ticaret imtiyazları verildi.*”⁴³

Cumhuriyetin ilanıyla birlikte devletin izlediği ekonomi siyasetinin de farklılık gösterdiği bilinmektedir. Fakat dikkat çekici olan durum, izlenen siyasetin oldukça çapraşık bir özellikte olmasıdır. Yani devlet yatırımlarının yanı sıra özel teşebbüsün de girişimleri olmuştur. Ekonomik siyasetin bu özelliği her zaman tartışma konusu olmuştur. Bu yıllara ilişkin genel değerlendirmeler yapılacak olursa özetle şunlar söylenebilir.

I Dünya Savaşı bittiğinde Türkiye ekonomisi özellikle işgücü açısından harap bir haldeydi. Tarımdaki işgücü %20 oranında azalmıştı, fakat çoğu geçimlik üretim yapan köylülerin sayısındaki azalmanın tüccar sınıfı açısından önemli sonuçlar doğurmadığı ileri sürülebilir. Askere alınma nedeniyle kaybolan işgücünün çoğunluğu Anadolu’da geçimlik tarımın yapıldığı Orta ve Doğu Anadolu bölgelerindendi. Ve genellikle bu bölgede tarımda hayvanların öneminin büyük olduğu düşünülürse savaş sürecindeki kayıpların tarım üzerindeki etkisi anlaşılır. Ege bölgesi savaş süresince yıkımdan çok etkilenmemiş olmasına rağmen (1919-1922) yılları arasında Yunan işgalinden olumsuz etkilenmiştir. Ayrıca 500.000’e yakın Anadolu Rumu'nun topraklarını terk ettikleri düşünülürse üretimin ne kadar olumsuz etkilendiği ortaya çıkar.⁴⁴ Ülkede tarımsal üretim yerleşik unsurlarca yapılır. Ege’nin yerleşik unsurlarının önemli bir bölümünü Rumların oluşturduğunu kabul edersek (ki

⁴² Keyder, **a.g.e.**, s.131-132

⁴³ Yahya S. Tezel’den aktarılmaktadır. Keyder, **a.g.e.**, s. 132

⁴⁴ Keyder, **a.g.e.**, s. 127-128

bu böyledir) gerçekten tarımın çok olumsuz etkilendiği rahatlıkla görülebilir. *“İhracata yönelik ticari tarım önemli oranda Rum çiftçilerce yapıldığından 1.2 milyon Rum’un ülkeden ayrılması, ticari faaliyet potansiyelini etkileyecek çapta bir iktisadi kayıptı. Ticari tarımla uğraşan çiftçilerin sayısındaki azalmayı, Yunanistan ve Rusya’dan gelen ve toplam sayıları 1 milyona yaklaşan muhacirler bir ölçüde telafi etmişti. Rus muhacirleriyle ilgili kesin rakamlar yoksa da, Yunanistan’dan gelen muhacirlerin % 90’ından fazlası özellikle tütün ekicisi olmak üzere vasıflı işçiydi.”*⁴⁵

Toprağı işleyen gerçek üreticiler, vergi ödeme yükümlülüğüyle merkezi otoriteye bağlıydılar. Bu ilişki varolduğu sürece yalnızca merkezi otoritenin değil küçük işletme sahiplerinin haklarını da korumuştur. Eğer merkezi otorite güçlüyse, toprak ağalarının köylüyü boyunduruk altına alma çabası engellenebilir ve böylece merkezi otoritenin vergi toplama mekanizması rakipsiz olarak varlığını sürdürebilirdi. Fakat farklı iç ve dış nedenlerden dolayı toprak ağalarının gücü istenilen ölçüde kırılmamıştır.⁴⁶

“Hükümet tarımdaki işgücününun kıtlığının farkında olduğundan bu durumu düzeltecek önlemlere başvurdu. 1924’te kabul edilen bir kanun;

- 1- *Bir çift öküzü olan çiftçiyi en az 100 dönüm toprak işlemekle yükümlü tutuyor,*
- 2- *Savaş yetimleri, dulları ve sakatlarına ait topraklarda her köylünün haftada bir gün çalışması şartını getiriyor,*

⁴⁵ Keyder, **a.g.e.**, s.129

⁴⁶ Çağlar Keyder, **Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye (1923-1929)**, İstanbul 1993, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, s. 15

Bu sorun Türkiye’nin günümüzde yaşadığı en önemli sorunlarından birisidir. İşin ilginç tarafı aradan geçen 80 yıla rağmen çok fazla şeyin değişmemesinden öte, rejimin temsilcisi olan (özellikle kırsal kesimlerden seçilen-doğu ve güneydoğu bu konuda başı çekmektedir) milletvekillerinin yaşadıkları yerlerde topraklarında eski rejimi sürdürmeleridir. Rejim değişikliğine gidildiği günden itibaren sürekli bir biçimde toprak reformundan bahsedilmiş ama bu gerçekleştirilmemiştir. Ve maalesef bu durum hala ülkemizin kanayan bir yarasıdır.

3- *Devlete ait teşebbüslerde sermayenin ilk 5000 lirası için en az 250 dönüm, ilave 1000 lira için de 25 dönüm toprak işlenmesi zorunlu tutuluyor,*

4- *Belediye meclislerine çiftçiye, ziraat bankası kanalıyla tarım makine ve aletleri sağlamada yardımcı olma görevini veriyordu.*

*...Tarımda işgücü açığını kapatma girişimlerinin yanı sıra ekili toprak alanının da artırılması gerekiyordu. Savaş boyunca özellikle Batı Anadolu'da birçok köy harap olmuştu.*⁴⁷

Diğer taraftan sanayi alınındaki yaklaşım da çok farklı sayılmazdı. Türkiye'de yerli sermayenin modern teknoloji ölçeklerinin gerektirdiği kapasitelerde yatırım yapmaktaki yetersizliği, devletin mevzuatta belirtilen koşullara uygun firmalara belli parasal ayrıcalıklar sağlamasıyla bir nevi giderilmiştir. Teşvik-i Sanayi Kanunuyla devlet uygun gördüğü firmaların gelişmesine katkıda bulunuyordu. O sıralarda bütünleşme sonrasına özgü imalat sanayisinin çoğu teşvik gören firmalar arasında bulunmaktaydı. Modern sanayinin ikinci kaynağı yabancı sermayeydi. 1923 İzmir İktisat Kongresinin en radikal taleplerinde bile, yabancı sermayenin Türkiye'ye sokulmaması yolundaki yorumlara karşı özel uyarılar vardı. Aslında üyelerin çoğu büyük kaynaklar gerektiren projeler için yabancı sermayenin serbestçe yatırım yapmasına izin verilmesi görüşündeydi.⁴⁸

Cumhuriyet kurulduğunda 1913 tarihli Teşvik-i Sanayi Kanunu yürürlükteydi. 1923'te İzmir'de ekonomi kongresi toplandığında sanayiciler bu kanunda çeşitli değişiklikler yapılmasını istemekteydiler. İstekleri, büyük ölçekli sanayi için devletin ortam oluşturması ve bazılarını üstlenmesiydi. Ayrıca önerilen diğer değişiklikler;

⁴⁷ Keyder, **a.g.e.**, s. 34, **BCA (Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi)**, T.C. Fon Adı: Başvekalet Muamelat Müdürlüğü, 080.18.01.02.7.63.4, Tarih: 25.12.1929. Bu belgede Mustafa Kemal şunu dile getirmektedir:

“Çalışan Türk köylüsüne işleyebileceği kadar toprak temin etmek memleketin istihsalatını zenginleştirecek başlıca çarelerden biri olduğundan 1505 numaralı kanun ahkâmının Muğla vilayeti dahilinde tatbiki; Dahiliye Vekaletinin 25.12.1929 tarih ve 8124 numaralı tezkiresiyle vukubulan teklifi üzerine İcra vekilleri Heyetinin 25.12.1929 tarihli içtimanda tasvip ve kabul olunmuştur.” Buradan anlaşıldığı üzere tam olarak olmasa bile toprak ağalığının yerini bireysel mülkiyetin daha geniş bir şekilde kullanılması amaçlanmaktadır.

⁴⁸ Keyder, **a.g.e.**, s. 76

- “1- Kanunun tanıdığı ayrıcalıkların yabancı firmalara uygulanması*
- 2- Hangi hammaddenin serbestçe ithal edileceğine sanayicilerin kendilerinin karar vermesi*
- 3- hükümetin harcamalarında yurtiçinde üretilen mamul malları, ithal mallara göre % 20 daha pahalı olsa bile yabancı mallara tercih etmesi idi.”*

Kanun dört yıl sonra 1927’de meclisten geçti. Vergi muafiyeti, toprak başışı, yatırım mallarının gümrüksüz ithal izni, taşıma ücretlerinde indirim, ayrıca yerli-ithal alımında % 10 farka kadar tercih edilebilirlik kanunda yer alıyordu.⁴⁹

1923’ten önce kanundan yararlanan işyerlerinin sayısı 341 iken 1926 yılında listeye 299 yeni firma girmiş ve 1927-1929 yılları içinde 433 firma teşvik belgesi almıştır. Fakat 1927 ya da 1929’da teşvik belgesi alan firmaların sayısı ile herhangi bir istatistiksel bilgi yoktur. Gerçi 1932’deki durumlarına bakarak bazı sonuçlar çıkartılabilir. 1932’de teşvike uygun görülmüş 1473 firmada işyeri başına ortalama 38 işçi çalıştırılmaktadır. 1927’de tüm imalat sektörü ortalamasının 3.9 olduğu düşünülürse aradaki çarpıcı fark görülür. Teşviki uygun görülen firmalar neredeyse modern fabrikalara yakın bir ölçektedir. Teşvik, modern sanayinin tek nedeni değildi. Fakat böyle bir uygulamanın varlığı, modern ve geleneksel üretim biçimi arasında fark gözetildiğinin göstergesidir.⁵⁰

2.1. İzmir İktisat Kongresi

Bu kongrenin öncesinde toplanma koşullarına göz atmak faydalı olacaktır. Çünkü yeni rejimin kurucuları Osmanlıdan harap ve döküntü olan bir ekonomi devralmışlardır.

⁴⁹ Keyder, a.g.e., s.77

⁵⁰ Keyder, a.g.e., s. 78-80.

Böylesi bir ortamda devlet kamulaştırmalar da yapıyordu. Bir yandan orta ölçekteki yabancı yatırımlarını desteklerken bir yandan önemli kollarda kamulaştırmalar yapması ilgi çekicidir.

Osmanlı dönemi dış borçlanmaları, Düyun-u Umumiye'nin çalışmaları ve yabancı sermayenin Osmanlı topraklarında rahatça cirit atması Osmanlı devletinin emperyalist sömürge altına girmiş olduğunun önemli bir kanıtıdır. Bu boyunduruk altında olma durumu ekonomik ve siyasi olduğu kadar askeri bir nitelik de taşımaktaydı. İşte böylesi bir durum sonrasında bu kongrenin toplanması içerdiği siyasal ve ekonomik mesajlar açısından büyük önem taşımaktadır. Denilebilir ki; İzmir İktisat Kongresinde belli temel ilkelerin dışında net bir ekonomik kabulün olmamasının temelinde bu bağımlılık yatmaktadır.⁵¹

17 Şubat – 4 Mart 1923 tarihleri arasında toplanmış olan ve bir noktada yeni devletin ekonomik siyasetinin nasıl belirleneceğini ortaya koyan ilk ekonomi kongresi İzmir'de toplanmıştır. Kongrenin toplanış biçimi ve temsilcilerin talepleri önemli noktalara dikkat çekmektedir. Gerçekten de bu kongre Türkiye'nin ekonomik siyasetinin uzun süreli olarak ana hatlarıyla belirlenmiş olduğu kongredir. Nitekim kongrenin toplandığı tarihe yakın bir sürede basıma ulaşan metni ve önsözünde yapılan tahliller de önemli noktalara parmak basmaktadır. Ayrıca kongrenin Lozan görüşmelerine ara verildiği zaman başlaması da önemli bir noktadır.* Başlıca konu Anadolu'nun ekonomik sorunları ve savaştan yeni çıkan ülkenin imar edilmesidir. Lozan'da devamı istenen kapitülasyonlar ve diğer imtiyazların kesinlikle kabul edilmeyeceği mesajı verilmiştir.

“ Bu kongre çalışmaları savaştan yeni çıkmış bir ülkede, tüketim devresinden çıkararak üretime ve sanayi kuruluşlarına yön verilmesi bakımından da ilgi çekicidir. Ancak bu kongrede alınan kararları o günkü ortamda değerlendirmek gerekir. Yalnızca şu çok önemli bir hakikattir ki, cumhuriyet idaresini kurmaya yönelmiş bir toplumda devletin ekonomik meselelerde kararlar alıp teşkilatın ona

⁵¹ Korkut Boratav, **Türkiye İktisat Tarihi (1908-1985)**, İstanbul 1995, Gerçek Yayınevi, 5. Baskı, s.12-13

* Lozan'da görüşmelerin tıkanma nedenlerinden biri Türkiye'nin dışa kapanma siyasetinin izleneceği şüphesiydi. İzmir İktisat Kongresi bu nedenle önemli bir kesim tarafından Batı'ya yapılan bir göz kırpması şeklinde kabul edilmektedir. Bu görüşün mantıksal açıdan önemli ölçüde geçerliliği olduğu kabul edilebilir.

göre kurulması esastır. Sonradan devletçilik ilkesinin kabul edilmesi her çeşit doğal kaynaklarının sanayileşmeye doğru planlamaya gidişi en olumlu örneklerdir."⁵²

Kongre, Türkiye'nin milli iktisat esaslarını belirlemiştir. Buna göre;

- 1- *Türkiye milli hudutları dahilinde lekesiz bir istikbal ile dünyanın sulh ve terakki unsurlarından biridir.*
- 2- *Türkiye halkı milli hakimiyetini kanı canı pahasına elde ettiğinden hiçbir şeye feda etmez, ve milli hakimiyete müstenid olan meclis ve hükümetine zahirdir.*
- 3- *Türkiye halkı tahribat yapmaz; imar eder. Bütün mesai iktisaden memleketi yükseltmek gayesine matuftur.*
- 4- *Türkiye halkı sarf ettiği eşyayı mümkün merteye kendi yetiştirir... Milli istihsali temin için icabında geceli gündüzlü çalışmak şiarıdır.*
- 5- *Türkiye halkı, servet itibariyle bir altın hazinesi üzerinde oturduğu vakıftır.*
- 6- *Hırsızlık, yalancılık, riya ve tembellik en büyük düşmanımız; taassubdan uzak dindarane bir salabet her şeyde esasımızdır...*
- 7- *Türkler irfan ve marifet aşığıdır. Türk her yerde hayatını kazanabilecek şekilde yetişir; fakat her şeyden evvel memleketinin malıdır.*
- 8- *Birçok harbler ve zaruretlerden dolayı eksilen nüfusumuzun fazlalaşması ile sıhhatimizin, hayatlarımızın korunması en birinci emelimizdir...*
- 9- *Türk; dinine, milliyetine, toprağına, hayatına ve müessesatına düşman olmayan milletlere daima dosttur. Ecnebi sermayesine aleyhtar değildir. Ancak kendi yurdunda kendi lisanına ve kanununa uymayan müesseselerle münasebette bulunmaz...*
- 10- *Türk açık alın ile işlerde serbestçe çalışmayı sever, işlerde inhisar istemez.*
- 11- *Türkler hangi sınıf ve meslekte olurlarsa olsunlar candan sevişirler. Meslek, zümre itibariyle el ele vererek birlikler, memleketini ve birbirlerini tanımak anlaşmak için seyahatler ve birleşmeler yaparlar*

⁵² Afetinan, **İzmir İktisat Kongresi (17 Şubat-4 Mart 1923)**, s. VII

*12- Türk kadını ve kocası, çocukları iktisadi misaka göre yetiştirir.*⁵³

İzmir İktisat Kongresinde toplam dört sınıf temsil edilmiştir. Bunlar sırasıyla çiftçi, tüccar, sanayici ve işçi grubudur. Kongreye en hazırlıklı gelenler tüccarlar olmuştur. Bunun yanı sıra çiftçi ve sanayiciler de talepleri geniş bir şekilde dile getirmişlerdir. İşçiler ise daha kısa ve net bir biçimde isteklerini dile getirmişlerdir. Reji meselesinden Aşar meselesine kadar pek çok konunun tartışıldığı kongre Türkiye'nin ilerleyeceği yolun rehberliğini dönemin koşullarına göre iyi yapmaktadır.

Kongreyle ilgili üzerinde durulması gereken bazı noktalar vardır:

- 1- Kongredeki tabakalaşmanın niteliği önemli ipuçları vermektedir. Örneğin hazırlanan taslaklardan hangi grubun nasıl bir hazırlık ve ağırlığa sahip olduğu bilinebilmektedir. Yukarıda da değinildiği gibi, bu konuda ön plana çıkan tüccar ve çiftçi grubu olmuştur. Bu gruplar uzun uzadıya kongreye hazırlıklı gelmişlerdir. Bunun nedeni tabii ki o dönemin nesnel koşullarıdır. Yani Osmanlı devletinin hala sanayileşememiş olmasıdır. Sanayici ve işçi grubu henüz alt yapı çalışması yürütmek durumundadırlar. (Sanayicilerin talep ettikleri teşvik birkaç yıl sonra hayata geçirilince durum bundan daha farklı olacaktır.)
- 2- Bir başka önemli husus ise bu farklı dört kesimin genellikle mutabık olması ve bunun sınıf birliği anlayışına öncülük etmesidir. (Çünkü iktisat esaslarından anlaşılacağı üzere böyle bir iddia söz konusudur.) Nesnel koşullar bunun zorunluluğunu ifade etmektedir. Bunun nedeni ise açıktır. Kurtuluş savaşından yeni çıkan bir halkın ulus olma çabası bunun nedenidir.

⁵³ Afetinan **a.g.e.**, s. 19-20 Bu esaslar Türkiye'nin önünü açıcı nitelikler taşımaktadır. Günümüzle kıyaslandığında bile çok ileri bir özellik göstermektedir. Yabancı ekonomik güce karşı ulusal ekonomiyi savunması oldukça önemli bir durumdur. Günümüz ekonomik bakış açısı tam tersi bir durum arz etmektedir. Devlet elindeki her türlü iktisadi güç elden çıkarılıp satılmaktadır. Diğer önemli bir husus ise tartışmalara neden olan, yabancı sermayeye kapının aralık bırakılması meselesidir. Gerçekten de Batının çekincesi olan bu durum kongreyle birlikte giderilmiştir. Belki de Türkiye'nin tam anlamıyla ekonomik anlamda bağımsızlaşamamış olmasının temelinde bu yatmaktadır.

- 3- İzmir İktisat Kongresinde en çok tartışılan hususlar işçilerle ilgili olanlardır. Bu; işçilerin en az ağırlığı olan sınıf olmaları ile ilgili olsa gerektir. İşçiler diğer gruplarla uyumlu olabilmelerine rağmen diğer gruplar bu uyumu göstermemişlerdir.

İzmir İktisat Kongresinin en geri planda kalan grubu kuşkusuz işçiler olmuştur. Mesela işçilerin geceleri çalıştırılmaları kabul edilmiştir. Ancak gece çalıştırılan işçilerin iki kat ücret alma önerisi, yalnız işçi grubu tarafından benimsenmiştir. Gündüz sekiz saat çalıştırılan işçinin zorunlu durumlarda geceleri de en çok dört saat daha çalıştırılabilmeleri ve kendilerine bu dört saat karşılığında tam ücret ödenmesi oybirliği ile kabul edilmiştir. Bunun gibi işin ağır ve tehlikeli olması nedeniyle maden ocaklarında çalışma süresinin altı saat olarak saptanması da oybirliği ile benimsenmiştir. Bir işyerinde üç ay çalışan kişi işçi niteliği kazanacaktır. Evlenecek işçilere bir hafta ücretli izin verilmesi, yabancı işçi çalıştırılmaması, başlıca tarım ürünlerimizin işlendikten sonra dışsatımına izin verilmesi, çağdışı kalmış olan esnaf talimatnamesinin kaldırılması ve esnaf derneklerinin kurulmasının yasal güvenceye bağlanması, kurumlarınca işçilere her yıl verilecek ikramiyelerin eşit olması, gediklerin, hamallığın ve kabzımcılığın yasaklanması, çeşitli adlarla liman ve gümrüklerde başka yerlerde işçileri sömüren her türlü ayrıcalığa son verilmesi kongre kararları içerisindedir.⁵⁴

Kongrede işçi hakları üzerinde çok fazla durulmayışının temel nedenlerinden biri, üretim ilişkilerinin henüz tam anlamıyla kaba kapitalist üretim ilişkilerine dönüşmemiş olmasıdır. Bu dönemin karakteristik özelliği, işçiler ile diğer sınıflar arasında devletin suni bir ittifak kurmaya çalışmasıdır. Bu dönemlerde sınıf mücadelesi milli davaya ihanet olarak kabul edilmiş ve onlarca yıl işçiler, bu zihniyetten dolayı grev dahil olmak üzere birçok haktan yoksun bir şekilde üretime devam etmişlerdir. Bu ittifak çabasının en somut göstergesi ise devlet tarafından kurulan Türk Amele Birliği Başkanı Şakir Kasım'ın Türk Ticaret Birliği

⁵⁴ Cahit Talas, **Türkiye'nin Açıklamalı Sosyal Politika Tarihi**, Ankara 1991, Bilgi Yayınevi, s. 96. Tarım kesiminde çalışan işçiler tüm bu düzenlemelerin dışında tutulmuştur. Aslında insanlar ve sınıflar arasında ayrıcalık tanımayan, sınıf gerçeğini eşitlikçi ve toplumsal adaletçi düşüncesi ile yuvarlatmaya çalışan Kemalist felsefe ile yukarıdaki kararlar bağdaşmazlık içerisindedir.

binasında birkaç odayı kullanmış ve tüccar çıkarlarını ön planda tutmaya çalışmış olmasıdır.⁵⁵

2.2. Karma Ekonomi Modeli

Türkiye'nin kuruluş yıllarında nasıl bir ekonomik siyaset izlediği tartışması sürekli yapılagelmiştir. Bir kesim Türkiye'nin devletçi-sosyalist bir yola, diğer bir kesim ise liberal bir yola girdiğini iddia edegelmiştir. Diğer bir kısım araştırmacı da bu dönemin karma ekonomik modeli benimsediğini iddia eder. Oysaki bu tartışmanın çetrefilleşmesi şaşırtıcıdır. Türkiye hiçbir zaman sosyalist tarzda bir ekonomik örgütlenme yoluna girmemiştir. Ama dört dörtlük bir liberal yönetime sahip olmadığı da ortadadır. Yine de burada bir sınıflandırma yapılacaksa Türkiye'nin liberal yolu tercih ettiği söylenebilir. Çünkü en ileri liberal ülkelerde bile devlet yatırımları söz konusudur. Değişen tek şey bu yatırımların ağırlıkları ve genel içinde kapsadıkları paydır. Yani Türkiye 1920'li yıllarda liberal yolu tercih etmiştir. Fakat çekilen nutuklar, yazılan yazılar bunun ayrı bir model olduğu konusunda ısrar etmektedirler. Mahmut Esat (Bozkurt), İzmir İktisat Kongresinde yaptığı konuşmada şöyle demektedir:

*“ Yeni Türkiye iktisadiyatı mevcut iktisat sistem ve siyasetlerin hiçbirinin aynı olamaz. Memleketimizin iktisadi mana ve ihtiyacına iktisat tarihimizin ruhiyatına muvafık başlı başına bir iktisat siyaseti takip eylemek mecburiyetindedir. Biz iktisat meslekleri tarihinde mevcut mekteplerin hiçbirine mensup değiliz. Ne “bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler” (liberal) mektebine ne de sosyalist, komünist, etalist veya himaye mekteplerinden değiliz. Bizim de yeni Türkiye'nin yeni iktisadi manasına göre yeni bir iktisat mektebimiz vardır. Buna ben Yeni Türkiye İktisat Mektebi diyorum. Yukarıda zikrettiğim mekteplerden hiçbirine mensup olmamakla beraber memleketimizin ihtiyacına göre bunlardan istifade etmeyi de ihmal etmeyeceğiz. Yeni Türkiye muhtelit bir iktisat sistemi takip etmelidir.”*⁵⁶

⁵⁵ Kemal Sülker, **Sendikacılar ve Politika**, İstanbul 1975, May Yayınları, I. Baskı, s. 36

⁵⁶ İzmir İktisat Kongresindeki açılış nutkundan. Aktaran Afetinan, **a.g.e.**, s. 76

Görüldüğü üzere ısrarla Türkiye'nin ekonomik siyasetinin farklı olduğu anlatılmaya çalışılmıştır. Oysaki durumun açıklaması basittir. Türkiye liberal yolu tercih etmektedir. Belirleyici olması açısından M. Kemal'in sözlerine de yer vermekte fayda vardır. Çünkü dönemin cumhurbaşkanı ve en etkili ismidir. “*Milletimizin kurduğu devletlerde yükseliş ve çöküş sebepleri aranırken birçok siyasi, askeri, sosyal sebepler bulunmakla beraber asıl ekonomik durum önemli rol oynar. Türk tarihinin incelenmesinde zaferler yahut çöküntülerin hepsi ekonomik hallerle ilgilidir. Yeni Türkiyemizi layık olduğu kuvvete yükseltebilmek için birinci derecede ve en çok ekonomik önem vermek zorundayız. Zamanımız tamamen bir ekonomi devrinden başka bir şey değildir. Milli egemenlik, ekonomik egemenlikle kuvvetlenmektir. Yeni devletimiz, yeni hükümetimizin bütün esasları, bütün programları ekonomi programından çıkmalıdır.*”⁵⁷

3. 1929 Dünya Ekonomik Bunalımı

Kapitalizm, kendi tarihinde defalarca krizler yaşamıştır. 1929'a gelinceye kadar; 1857, 1873, 1893 ve 1907 yıllarında geniş çaplı krizler kapitalist ve hatta diğer ülkeleri de sarsmıştır.* Kriz; Ekim 1929'da demir, çelik ve bakır fiyatlarındaki düşüşle belirmeye başlamış; bu düşüş borsaya yansdığından 'büyük hisse senedi sahipleri' (Küçük hissedarlar bu durumdan habersizdir.) elindekileri çıkarmaya başlamışlardır. “24 Ekim günü 16 milyon hisse senedi % 50 ila % 90 civarında değer yitirerek” satılmıştır. Bu durumu telafi etmek amacıyla bankalar devreye girmiştir. Fakat bu; bankaların birer birer iflas etmesine neden olmuştur. Krizin Avrupa'ya sıçrayışı ise bankalar aracılığıyla olmuştur.⁵⁸

“ 1929 Dünya Buhranı'na kadar dünya ekonomisi çeşitli dönemlerde krizlerle sarsılmıştı. Birinci savaşın sonunda ,savaşın erittiği stokları yenilemek için

⁵⁷ Afetinan, **Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Birinci Sanayi Planı (1933)**, s. 10. Mustafa Kemal bunları dile getirirken ekonominin bir devlet için taşıdığı anlamı ortaya koymaktadır. Ekonominin nasıl bir önemi olduğunu ve nasıl bir yol izlemesi gerektiğini de ifade etmektedir. Ama bu açıktan bir ifade tarzı değildir. Bu bağlamda söyledikleri referans olarak kalmaktadır. Ekonominin devletin mi özel sermayenin mi kontrolünde olacağı çok açık değildir.

* 1929 bunalımı benzer bunalımlar arasında en şiddetlisi olmuştur. Çünkü ekonomik sonuçların yanı sıra ciddi siyasal sorun ve sonuçlar da doğurmuştur.

⁵⁸ Murat Sarıca, **Birinci Dünya Savaşından Sonra Avrupa'da Barışı Kurma ve Sürdürme Çabaları (1919-1929)**, İstanbul 1982, İÜ. SBF Yayınları, s. 265

arttırılan üretim 1921’de İngiltere merkezli bir krize yol açtı. Hızla düşen fiyatlar ve İngiltere’nin stratejik pazarlardan çekilmek zorunda kalışı ile sonuçlanan bu kriz savaş sonrasında ekonomik aktörlerinin değiştiğini, İngiltere’nin yerini ABD’nin aldığını netleştirdi. 1925-1926’ da dünya ekonomisinde ABD, Kanada, Avustralya, Fransa merkezli bir Boom yaşandı. İngiltere 1926 genel greviyle sarsılıyor ve ekonomik gelişmesini kontrollü bir biçimde sürdürme zorunluluğuyla yüz yüze kalıyordu. Hızlı ekonomik gelişme, 1927 yılı üretim göstergelerindeki düşme ile açığa çıkan yeni bir krizle sonuçlandı.”⁵⁹

1929 bunalımının nedeni konusunda, birbiriyle farklı ve benzer birçok görüş vardır.

- 1- Bu bunalım kapitalist ekonominin dönemsel bir bunalımıdır. 20-40 yıllık aralarla fiyatlar artar-düşer. Bunların daha kısa dönemli oranlarında (8-10 yıl) da durum aynıdır. Bunlar bir arada gerçekleştiğinde krizlerin etkisi artmaktadır.
- 2- Bunalımın nedeni, ucuz gelir eşitsizliğinden kaynaklı az tüketim sonucu fazlalıktır.
- 3- Benzer bir sav, sorunu Amerikan ekonomisindeki gelir eşitsizliğine bağlamaktadır.
- 4- Sosyal savaşım ve artan gerginlik krize neden olmuştur.
- 5- ABD borsasındaki spekülasyonların çekilmesiyle ilişkilendirilen görüş.
- 6- En ilgi gören görüşlerin biri Keynes (İngiliz Ekonomist)’inkidir.

1921-1929 yılları arasında düşük hammadde fiyatları ve ılımlı bir biçimde yükselen ücretler, fiyatların ve karın artmasını sağlamıştır. Kar borsada spekülasyonun artmasına neden olarak üretimin talepten daha hızlı artmasına sebep olmuştur. Bu durum üretim fazlasını ortaya çıkarmış ve fiyatların düşmesine neden olmuştur.⁶⁰

⁵⁹ Ulaş Kıpıl-Özgür Uyanık, **Türkiye Milli İktisat Tarihi (Devletçilik)**, İstanbul 2001, Kaynak Yay., s. 72

⁶⁰ Murat Sarıca, **a.g.e.**, s.266-267.

Düşük fiyatlar savaş sonrası ortamda savaşa bağlı olarak ortaya çıkmıştır. Yeniden yapılanma ihtiyacına bağlı olarak; bu, genel için kabul edilebilecek bir durumdur.

Kadrocular diğer aydınların genellikle olumsuz değerlendirmelerinden bu konuda ayrılırlar. Onlara göre bu ekonomik bunalım siyasi ve iktisadi anlamda olumlu sonuçlar doğurabilir:

- 1- Kriz sonrasında sanayi ürünleri artık Batının tekelinde olmaktan çıkacak,
- 2- Yeni sanayi ve ticaret merkezleri ortaya çıkacaktır. (ABD-Japonya-SSCB bunu doğrular)
- 3- Avrupa devletleri sömürgelerini kaydedecek ve hegemonik gleri oyalayacaktır.?
- 4- Bu süreçte üç tip ülke ortaya çıkacaktır. “Kapitalist-Emperyalist, Sosyalist ve Milli Kurtuluş Hareketi içerisindeki lkeler
- 5- Avrupalılar sanayi üretim araçlarını elden çıkaracaktır. Bu da gelişme için ciddi bir fırsat barındırmaktadır.
- 6- Dünya buhranı devam edecektir. Bu nedenle hükümet olumsuz etkileri azaltmaya yönelik çabalarla sınırlı kalacak bir çalışma yürütmek yerine geniş kapsamlı planlar hazırlamalıdır.

Kadrocular, Türkiye’deki iktisadi kalkınmayı şöyle ifade etmektedirler:

*“ Planlı, korumacı bir dış ticaret politikası, ulusal üretim arttırılması, disiplinli, rasyonel, modern, devlet önderliğinde ve devlet eliyle planlı sanayileşme ve kapsamlı bir toprak reformu.”*⁶¹

“1923’te 633.1 milyon TL olan GSMH’ sini 1926’da 981.8 milyon TL’ye yükselten Türkiye Cumhuriyetinin de krizin etkisiyle 1927 GSMH’si 892.3 milyon TL’ye gerileyince, dışa bağımlı tarımsal ekonomik yapının yarattığı sorunlar irdelenmeye başlandı. Krizin yarattığı sorunlara uyumu sağlayacak bir kurumsallaşma ve dışa kapanma çabasına girildi. Ekonomik kurumlaşmadaki bu değişim ve gelişmeler 1929 buhranına karşı alınacak önlemlerin de altyapısını

⁶¹ Mustafa Türkeş, “Kadro Dergisi”, **Modern Türkiye’de Siyasal Düşünce/Kemalizm C2**, İstanbul 2001, İletişim Yayınları, 2. Baskı, s. 175-177

oluşturacaktı.” Tarımda 1928-1931 yılları arasında ciddi bir artış beklenmekte ve bundan önemli bir girdinin oluşacağı düşünülmekteydi –ki öyle de olmuştur. Tarımsal ürünlerde 1932’ye kadar süren artış Türkiye’nin yeni bir ekonomi politikasına yönelmesi gerektiğini ifade etmekteydi. Ayrıca yabancı sermayeye yönelik bir kısıtlama getirilmiş ve ithal edilen mal miktarı azaltılmış, gümrük duvarı yükseltilmiştir. Böyle olunca yabancı sermayenin Türkiye’de yatırım yapması bekleniyordu. Fakat kriz nedeniyle bu planlar yarım kalmıştır.⁶²

İnönü hatıralarında kriz dönemini şu şekilde anlatmaktadır:

*“ Dünyada ekonomik kriz patladığı zamanlarda kendimizi olumsuz akıntılara karşı korumak için bütün esaslı tedbirleri almaya başladık. Memlekette gerek siyasi çevrelere, gerek iktisat çevrelerine söylediğimiz, kazandığımızdan fazla sarf etmemek ve idareimizi bilerek devamlı yatırım ve gelişme çarelerini aramak olmuştur. İktisadi buhran her yerde milletleri açıklardan kurtulmak çabasına sevk ettiği zamanda , biz şimdiye kadar alıştığımız fedakarlıkları intizama koyup plana bağlayarak işin içinden daha kolay çıkarabileceğimiz kanaatindeydik. Bu kanaati seferber ettik bu kanaate dair tedbirler söyledik. Daha o zamanlarda çiftçinin kendi malı olan toprak üzerinde çalışmasını sağlamayı Atatürk açış nutuklarında, ben çeşitli beyanlarımda daima ileri sürmüştüzdür. Tarım ihtiyaçları için kooperatifleşmeyi ve kooperatif tertipleri ile köylünün mahsulünü değerlendirmeyi olayların zoru ile meydana çıkmış bir prensip olarak memlekete anlatmaya çalışmışızdır.”*⁶³

1929 bunalımının etkileri üzerine çokça şey söylenebilir. Ayrıca İnönü’nün bahsettiği önlem ve planlar ileriki başlık ve bölümlerde işlenecektir. Yine de 1929 bunalımı sonucu aynı yıl bir çok acil tedbir alınmış fakat pek de bir etki yaratmamıştır. (Bankaların senet alması, kapitalist ülkelerin; sömürgelerine ve kendi altın rezervlerine yönelmeleri gibi) Bunalımın yarattığı ekonomik tahribat aşikar olmakla birlikte kriz; siyasal sonuçlar da doğurmuştur. Bu döneme kadar etkin olan liberal anlayış zayıflamış ve himayecilik ön plana çıkmış; bu nedenle de dünyadaki

⁶² Kipal-Uyanık, **a.g.e.**, s. 72-73

⁶³ İsmet İnönü, **Hatıralar 2. Kitap**, Ankara 1992, Bilgi Yayınevi, 2. Basım, s.274-275

birçok ülkede rejim restorasyonlarına gidilmiştir. Hatta İngiltere bile himayecilik anlayışını uygulamış ve gümrüklerini yükseltmiştir. Birçok ülke kemer sıkma ve ulusal bir kalkınma yöntemini benimsediğinden milliyetçilik akımı ve milliyetçi rejimler güçlenmiştir. Buna en önemli örnekler İtalya ve Almanya'dır.⁶⁴

4. Ekonomik Kriz Karşısında Alman Önlemler

1929 ekonomik bunalımının dünya çapında sarsıcı ve yıkıcı etkilere sahip olduğu tartışılmaz bir gerçektir. Fakat burada akıllara bir soru işareti takılmaktadır. Acaba Türkiye'de kriz sonrasında izlenmeye başlanan ekonomik politika, katıksız olarak bu krizin sarsıcı etkilerine karşı korunma güdüsüyle mi ortaya çıkmıştır? Başka bir deyişle Türkiye'nin yeni rejimi bu politikayı hayata geçirmek için uygun bir fırsat kollamakta mıydı? Bu soruların sorulma nedeni, bunları doğrulayacak bazı bulguların mevcut olmasıyla ilgilidir. Yani Cumhuriyetin ilan edildiği yıllarda yapılan bazı kamulaştırma hareketleri bu fikri güçlendirmektedir. 1923'ten 1929'a kadar aradan geçen zamanda gerçekleştirilen satın alma ve kamulaştırmalar; devletin liberal ekonomik perspektife çok da sıcak bakmadığı savını güçlendirmektedir.

Bunalımın Türkiye'ye uzanan ağır etkileri, rejimin geleceği bakımından, herhangi bir gelişmenin mümkün olabilmesi için himayeci ve devletçi politikaları bir anlamda kaçınılmaz kılmıştır. Bu en başından itibaren tekrar edilen bir durumdur. Fakat asıl bahis konusu olan, bunun nasıl bir yöntemle uygulanıp nasıl sonuçlar doğurduğudur. Mesela bürokratik elit, radikal bir devletçilik taraftarı olan yöneticileri geride tutmaya özen göstermiştir. Mesela 1932 yılında Celal Bayar'ın İktisat Vekaletine getirilmesi bu gerçekliği desteklemektedir. Liberal tavırlarına rağmen Bayar bu dönemde devletçi politikanın temellerinin atılmasında önemli bir rol oynamıştır. 1929-1932 dönemi önceki yıllarda dışa, sıkı ilişkilerle bağlı ticaret burjuvazisi ile sanayici çıkarlarının stratejik kararları etkilemediği bir geçiş dönemi olmuştur.⁶⁵

⁶⁴ Sarıca, a.g.e., s.268-270

⁶⁵ Korkut Boratav, "Türkiye'de Devletçilik", Cumhuriyetten Dönemi Türkiye Ansiklopedisi C2, İstanbul 1983, İletişim Yayınları, I. Baskı, s.414

1920'lerde demiryolu seferberliğinde ve iki şeker fabrikası örneğinde görüleceği gibi bir devlet yatırımı hamlesi söz konusudur. 1929'a kadar çok ağır işleyen bu hareket bu yıldan itibaren önemli bir ivme kazanmıştır. Yabancılara ait demiryolları ve başta kibrit tekeli olmak üzere kamu hizmeti veren şirketlerin büyük bir çoğunluğu kamulaştırma kapsamına alınmıştır.⁶⁶ 1934'te yürürlüğe giren I. Beş Yıllık Sanayi Planında toplumsal alanlara ağırlık verilmesinin tesadüf olmadığı açıktır. Kamulaştırma adımlarının kamu hizmeti yapılan alanlarda atılması, ister istemez devletin; toplumun ittifakına ihtiyaç duyduğunu göstermektedir.

Krizin patlamasıyla birlikte dünya ticareti hızla daralmıştır. Ülkeler zarardan korunmak için gümrük tarifelerini yükseltmiştir. Bu çaba iç piyasayı korumaya yönelik bir çabadır. Türkiye ise kriz patlamadan hemen önce gümrük duvarını yükseltmiştir. İhracatını geliştirmeye yönelik adımlar atmıştır. Bu adımlar sonucunda dünya ticaretinin daralmasına rağmen Türkiye'nin ihracatı % 40 artmıştır.⁶⁷

1932 yılında SSCB'ye gerçekleştirilen ziyaret neticesinde Türkiye'den giden heyet hem politik hem de ekonomik anlamda Sovyet modelinden etkilenmiştir. Türk heyetinde yer alan Falih Rıfkı Atay bu gezi sonrasında alınan kararları şu şekilde ifade etmektedir:

- “ 1- Türkiye'nin iktisat ve inşa planını yapmak*
- 2- İnkılap fırkasını eski bir nizamdan yeni bir nizama geçen memleketlerin fırkalarından örnek alarak kurmak*
- 3- Bürokrasi yerine ihtilalci metodları almak*
- 4- Hiç durmaksızın yığınların terbiyesine geçmek”*

Gezi politik ve ticari açıdan ciddi önem taşımakla birlikte iktisat alanında da önemli gelişmelere yol açacak etkiler yaratmıştır. Bunlardan en önemlisi Sovyetler Birliğinin kendilerinden makine alımı için faizsiz olarak 20 yıl sürede mal ihracıyla ödenecek yaklaşık 16 milyon liralık kredi açması olmuştur. Ayrıca tekstil

⁶⁶ Keyder, **Türkiye'de Devlet ve Sınıflar**, s. 147

⁶⁷ Kıpıl-Uyanık, **a.g.e.**, s. 74

sanayisi için gerekli makinelerin % 90 oranında bir kısmı Sovyetler Birliğinden sağlanacak olması Türkiye açısından büyük bir önem taşımaktadır.⁶⁸

Bu ekonomik veriler ve kabullerin yanı sıra idari politikalarda da değişikliğe gidildiği belirtilmelidir. Mesela 1931 CHP kurultayında siyasal düzen tek parti rejimi olarak tanımlanmıştır. Bu durumda CHP yönetme erkini halk adına üstlenmiş olmaktadır. Bunun yanı sıra 1931 yılında Türk Ocakları kapatılmıştır - ki Türk Ocakları Jön Türk anlayışı çerçevesinde milliyetçilik fikrini yaymaya çalışıyorlardı.* Yine 1931 yılında çıkarılan bir yasayla basın sansüre uğratılmıştır. Bu kısıtlama için koşulan kıstas ülkenin genel politikasıyla aykırı düşmek olmuştur. 1933 yılında ise üniversite reformuyla Darülfünun'un 150 öğretim üyesinin 2/3'ünün görevlerine son verilmiştir. 1935'te ise Mason Locaları ve Türk Kadın Birliği kapatılmıştır. Bu süreç esnasında parti yandaşı yazın dünyası uygulamaları destekleyici yazılar yazmıştır. Dayanak olarak seçilen örnekler yerine göre SSCB, İtalya ve Almanya olmuştur. Bununla hedeflenen şey liberalizmin iflasının tescil edilmesi olmuştur. Buna alternatif olarak devletçi himayenin gereklilik ve haklılığının ispatlanmaya çalışılması önemli bir gaye haline gelmiştir. 1936' da

⁶⁸ Kıpıl-Uyanık, s. 95-96

“Sovyetler ile sürdürülen iyi ilişkilerin Türkiye'nin devletçilik tecrübesine önemli katkıları olmuş, bu katkılar devletçilik politikalarının uygulanmasında da devam etmiştir. Türkiye, Sovyetlerden sağladığı kredi ve teknik yardımla sanayi alanının yapmak istediği atılımlar için büyük bir hız ve kolaylık sağlamıştır. Sovyetlerin kendi çektikleri güçlüklerle rağmen böyle bir kredi sağlamaya yönelmesi İsmet Paşa tarafından “hakiki dostluk delili” addedilmiştir.”

Bu girişim her ne kadar bazı çevreler tarafından Sovyetler Birliğinin Türkiye'yi etki alanına almaya çalışmasıyla ilişkilendirilmeye çalışılsa da bunun böyle olmadığı tarihsel delillerle ispatlanmaktadır. Çünkü hiçbir ülke bir diğer ülkeyi etki alanına almaya çalışırken onu kalkındırmaya yönelik adımlar atmaz. Bu ciddi bir stratejik hata olur. Bunu daha detaylı ifade edecek olursak Marshall ve Truman yardımlarının hatırlamamız yeterli olacaktır. ABD dışarı yaptıkları yardımların hangi sektörlerde kullanılacağını bile kendi belirlemiştir. Ağır sanayi alanına kısıtlama getiren Amerika doğrudan bir etki altına alma faaliyeti yürütmektedir. Fakat Sovyetlerin bu yardımlarını bilimsel bir gözle değerlendirecek olursak böyle bir sonuca ulaşamayız. Çünkü hiçbir ülke etki alanına başka bir ülkeyi almaya çalışırken ona karşı bu kadar cömert davranamaz. Bunun mantıksal açıklaması şudur. Sosyalizm düşüncesi o dönemlerde mazlum ulusların kalkınmasına yardım faaliyeti içerisinde bulunmuştur. Bu çaba bununla açıklanabilir. Fakat 1950'lerden itibaren bazı istisnalar dışında Sovyetler Birliğinin bu tür yardımları pek olmamıştır. Bu da bu dünya görüşünün farklı zaman dilimlerinde farklı değerlendirildiğinin kanıtıdır.

BCA, T.C. Başvekalet Muamelat Müdürlüğü, 030.03.01.02.30.53.19, Sayı:13142, Tarih: 13.07.1932. Detay için Bkz. Ek-1

* 1930'da hükümetin dolaylı olarak İtalyan modelini önerdiği düşüncesi; ciddi bir doğruluk payı taşısa da Türk Ocaklarının kapatılması biraz kafa karışıklığına neden olmaktadır. Yani faşist modelin kabulü gibi bir durumda milliyetçilik düşüncesini yayan bir kurum neden kapatılmaktadır? O halde hükümetin izlediği idari ve iktisadi model İtalyan faşizmi örneği değildir. Birebir olmasa bile, kabul edilen yöntemin Sovyet modeli olduğu düşüncesi güçlenmektedir.

devlet idaresi ile parti teşkilatının özdeş olduğu ilan edilmiş, böylelikle idari aygıtta yer alan bütün yüksek devlet memurları buldukları yerde partinin sorumluları ve temsilcileri haline gelmişlerdir.⁶⁹

Önlem almaya ilişkin atılan adımların en önemlilerinden birisi de kısıtlama hareketidir. Koruma politikalarına paralel olarak yabancı sermaye üzerindeki kısıtlama ve denetimlerin de 1930'lu yıllarda yoğunlaştığı gözlenmektedir. Büyük bir kısmı belediye hizmetlerinde, madencilikte ve demiryollarında gerçekleştirilen millileştirmeler de çoğunlukla bu yılların eseridir. Yabancı sermaye yatırımları hiçbir zaman ilke olarak yasaklanmamış olmasına rağmen pratik olarak zor hale getirilmiş ve sonuç olarak da yabancı sermaye açısından Türkiye bir çekim merkezi olmaktan uzaklaşmıştır. Karışan dünya ekonomisinde Türkiye'nin dış bağlantıları da azalmış, bu dönemde sadece SSCB ve İngiltere'den bazı krediler alınmıştır. Bunlar da sanayileşme planına ilişkin bazı projelerin gerçekleştirilmesi amacıyla alınmış kredilerdir. Tüm bu özellikler birlikte değerlendirildiğinde ortaya çıkan tablo şudur: Türkiye'nin dışa bağımlılığı azalmış ve kalkınma yolunda önemli adımlar atılmıştır.⁷⁰

Devletin topluma gittikçe müdahale etme gerekçesinin dünyadaki iktisadi durum olduğu sık sık belirtilmiştir. Daha kavramsal bir düzeyde, kriz serbest piyasa sisteminin başarısızlığının ve yeni iktisadi mekanizmalara ihtiyaç duyulduğunun bir habercisi sayılmaktaydı. Durum böyle olunca güdümlü denetimli ekonomi anlayışı sivrilererek kendini ispat etme fırsatı yakalamıştır. Sağ ile sol arasındaki asıl ayırım ağırlıklı olarak devlet ile özel teşebbüs arasındaki dengenin nasıl oluşturulacağı ile ilgili olmuştur. Mesela; sağ, özel teşebbüse daha fazla imkan tanınması gerektiğini savunmakta iken diğer taraftan sanayinin, devletin koruması altında olması gerektiğinde iki kesim de hemfikirdi.⁷¹

⁶⁹ Keyder, *a.g.e.*, s.138-140.

Toplum üzerinde bir "vesayet" modernleştirici bir "rehberlik" kurmak isteyen Halk Fırkasının örgüt yapısı arasında bazı farklar olmakla birlikte İttihat ve Terakkiye benzemektedir. CHP de İttihat ve Terakki gibi merkezîyetçi ve otoriterdir. 1936 yılına gelindiğinde CHP'nin 50 il, 342 ilçe, 1800 bucak ve 25941 ocak örgütü vardı. Ülke nüfusunun %7.7 si partiye üyeydi. Hakkı Uyar, **Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi**, İstanbul 1998, Boyut Yayınevi, s. 77

⁷⁰ Boratav, *a.g.m.*, s. 415

⁷¹ Keyder, *a.g.e.*, s. 144

Çalışanlar cephesinde ise farklı kaygılar ön planda bulunmaktadır. 1920'lerin sonuna kadar şehirlerde işçi kıtlığı yaşanırken 1929'dan sonra durum değişmiştir. Vergi ve borç nedeniyle köylülerin şehirlere göç etmeye başlamasıyla işsizlik sorunu gündeme gelmiştir. 1931'de gazetelerde İstanbul'da işsiz sayısının 100.000 olduğu iddia edilmekteydi –ki İstanbul'un o zamanki nüfusu 800.000 idi. İşçilerin işlerini kaybetmesi ve ücretlerin düşürülmesi teşebbüsleri sık sık ihtilafların gündeme gelmesine ve grevlerin gerçekleşmesine neden olmuştur. İşçiler lehinde hazırlanan bir iş kanunu taslağı reddedilmiş ve hazırlayıcısı olan bürokrat istifaya zorlanmıştır. 1932 yılında bu girişimin tam tersine işçi aleyhtarı bir kanun hazırlanmıştır. Kapsamında İstanbul'daki tüm işçilerin parmak izlerinin alınması dahi var olan bu kanun 1936 yılında çıkarılacak olan iş kanununun temelini hazırlamıştır. 1936 yılında çıkarılan iş kanunu devlete hizmette dayanışmayı öngörmekle birlikte liberalizmin yarattığı sınıf çatışmasını kaldırmayı hedeflemekteydi.⁷²

İlkesel ve pratik olarak alınan önlemlerin yanı sıra bir de kurumsal örgütlenmelere başvurma yoluyla alınan önlemler de olmuştur. Bunlardan en önemlisi Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti'dir.

4.1. Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti*

Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti, dünya ekonomik bunalımına karşı Türkiye'de oluşturulan ilk kurumdur. 15 Aralık 1929'da kuruluşu ilan edilen

⁷² Keyder, s. 145-146. Selim İkin, “Devletçilik Döneminin İlk Yıllarında İşçi Sorununa Yaklaşım ve 1932 İş Kanunu Tasarısı” **Türkiye İktisat Tarihi (1978)**'nden aktarmaktadır.

*Cemiyetin kuruluşundan önce İnönü bir konuşmasında şöyle demektedir. “Eğer vatandaş ekmekle kahve arasında muhayyer kalacaksa onun kahveyi tercih edip dermansız kalmaması için gücümüzün yettiği kadar kulağına bağıracağız. Güzel lavanta sürülmüş ince iplikler içinde Türk kızlarının cılız ve ciğeri çürümüş bir hale gelmesine muvafakat etmeyeceğiz. Anadolu dağlarının sarı çiçeklerini başına takarak gülbüz vücutla cephane taşıyan anaları gibi kızlarımızın sağlam vücutla ve her şeyden evvel kuvvetleri kanaatkarlıkları, tasarrufları ile kendi yuvalarını yıkılmaz kaleler gibi sağlamlaştırmalarını isteyeceğiz. Milli tasarruftan bahsederken evvela kızlarımızın vazifelerinden söz etmek tabiidir. Çünkü bir yuvaya milli tasarruf ve kanaatkarlık bir defa kadının dikkat ve teyakkuzu ile yerleştikten sonra erkeğin buna mukavemet edebilmesi maddeten müşkül olacaktır.” Bu sözler tam da MİTC'nin kurulma gerekçelerini ifade etmektedir. Asım Süreyya İloğlu, **Türkiye Ekonomi Kurumunun Kuruluşu ve 1929-1973 Yıllarındaki Çalışmalarına Bir Bakış**, Ankara 1974, Türkiye Ekonomi Kurumu Yayınları, s. 9 İnönü, yada bu kurum ileride ayakları üzerinde durabilecek bir toplum yaratma amacını taşıyıcı gibi görünmektedir diğer taraftan da bu tür çabalar bir vizyon meselesi olarak değerlendirilebilir.

cemiyete TBMM Başkanı Kazım Karabekir başkanlık etmiştir. Cemiyet, Müşavir Müdür olan Vedat Nedim Tör'ün hazırladığı bir programla işe başlamış ve önemli başarılar elde etmiştir.⁷³ 1929 Aralık'ının son günlerinde kurulan cemiyetin amaçları şu şekilde sıralanabilir:

- “1-Halkı israfla mücadeleye, hesaplı-tutumlu yaşamaya ve tasarrufa alıştırmak.*
- 2- Yerli malları tanıtmak, sevdirmek ve kullandırmak.*
- 3-Yerli malların miktarını yükseltmeye, metanet ve zerafet itibariyle hariçteki mümasili mallar derecesine getirmeye ve fiyatlarını ucuzlatmaya çalışmak.*
- 4- Yerli malların sürümünü arttırmak.”⁷⁴*

Diğer taraftan Asım Süreyya İloğlu'na cemiyetin ana çalışma konuları;

- “ 1- Ekonomik yapımızda önemli yer tutan faaliyet kolları ile ilgili kongreler tertib edilmesi,*
- 2- Her yıl onbeş gün devam etmek üzere yerli mallar sergisi düzenlenmesi ve aynı zamanda milletçe yaptığımız tasarrufların rakam ve grafiklerle halkın bilgisine sunulması,*
- 3- Yine bu münasebetle ilk ve orta dereceli okullarda tasarruf haftaları tertip edilerek öğrencilere bir taraftan tasarruf fikrinin aşılması, diğer taraftan da yerli malı kullanımının teşvik edilmesi,*
- 4- Türk sanayiini tanıtmak üzere imkan buldukça yabancı memleketlerde açılan sergilere iştirak olunması,*
- 5- ‘Ulusal ekonomi’ adı altında iki ayda bir çıkarılan bir dergi yayını.”⁷⁵*

⁷³ Mesela gündelik hayata ilişkin şu ilerlemeler örnek olarak gösterilebilir. Kadınların yerli kumaş talebi artmış; nişan, düğün vb. misafirliklerde çay ve kahve ikramı yerine meyve ikram edilmesi alışkanlık olarak geliştirilmiştir. Çocuklara kumbaralar verilmiş ve para biriktirmeleri için teşvik edilmişlerdir. İloğlu **a.g.e.**, 21

⁷⁴ İloğlu, **a.g.e.**, s. 11, Kıpıl-Uyanık, **a.g.e.**, s.77

Cemiyetin 1930 yılında kurulduğu bilinir. Birçok kaynak kuruluş tarihi olarak 1930'u kabul etmektedir. Bu hatalı kabulün nedeni, cemiyetin 1929'un son günlerinde kurulmuş olması olabilir.

⁷⁵ İloğlu, **a.g.e.**, s. 22

Cemiyetin örgütlenme tarzı ve yarı resmi niteliği dikkat çekici bir özellik taşımaktadır. Çünkü cemiyet yerli üretimi teşvik etmekte ve kendine yeterlilik ideolojisinin propagandasının yapılmasını üstlenmekteydi. Tüm milletvekillerinin cemiyete üye olmasına rağmen bu kurum “özel” bir nitelik taşımaktaydı. Cemiyet, biraz İtalyan modeli olan “*Corporazione*” sistemini önermenin yanı sıra 1930 Sanayi Kongresinde sanayicilere sektörlere göre örgütlenmeleri gerekliliğini tavsiye etmekteydi. Çünkü hükümet ancak bu şekilde örgütlenmeyi denetleyici bir hale gelebilmekteydi.⁷⁶

4.2. Milli Sanayi Numune Sergisi

MİTC'nin girişimiyle 21 Nisan 1930 tarihinde Ankara'da gerçekleştirilen bu etkinliğin açılışını Başbakan İsmet İnönü bizzat yapmıştır. Bu serginin temel sloganı “*Milli iktisatta yeni bir hayata giriyoruz!*” olmuştur. M. Kemal bu serginin devamlı olması yönünde bir öneri getirmiştir. M. Kemal'in yanı sıra Vedat Nedim Tör de benzer bir öneri sunmuştur. V. Nedim Tör'ün Cemiyete bağlı bir sergi ve panayır şubesinin açılması önerisi ilgi görmüş ve Ankara'da bir sergi evi açılmıştır. Zamanla bu tür sergiler Anadolu'nun birçok yerine yayılmıştır.⁷⁷

4.3. Birinci Sanayi Kongresi

MİTC tarafından 22 Nisan 1930 yılında Ankara'da toplanmıştır. Toplanan bu kongre hazırlanmakta olan bir programa* katkı amacı taşımaktaydı. Buhran öncesinde zaten bir plan hazırlanmaktaydı. Fakat değişen yeni koşullar böyle bir kongrenin toplanmasını gerekli kılmıştır. Yani başka bir deyişle “*İktisadi Vaziyetimize Dair Rapor*” adı altında yayınlanan teklifler yetersiz gelmeye başlamıştır. Kongre sektör esasına göre örgütlenmiş olup kongreye katılan işadamları ve teknisyenlerce mensucat, gıda, deri, orman, taş ve toprak, kimya, maden mamülatı

⁷⁶ Keyder, a.g.e., s. 136-137

⁷⁷ Kıpıl-Uyanık, a.g.e., s. 79

* Muhtemelen bahsedilen program I. Beş Yıllık Sanayi Planıdır.

sanayileri, hakkında raporlar sunulmuştur. Ayrıca sanayinin yeni yeni gelişmekte olduğu illerden vilayet raporları istenmiştir.⁷⁸

Türkiye’de sanayinin gelişmemesi üzerine yapılan tespitler ve nedenler şunlardır:

- “ 1- Tesis mahallinin seçimindeki isabetsizlik
- 2- Mütedavil (döner) sermayenin darlığı
- 3- Teknik cihazın kıfayetsizliği
- 4- Rantabilite hesaplarının yanlışlığı
- 5- İdarenin bozukluğu
- 6- Teknik ihtisasın fıkdanı.”

Bunlara ilişkin öneriler ise şunlardır:

- “1- En az on senelik bir sanayi programının tespiti
- 2- Bir sınai tesisatı tetkik ve mürakabe merkezi teşkili.”⁷⁹

4.4. Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası

Buhran koşulları milli bir bankanın kurulması gerekliliğini ortaya koymuştur. Aralık 1929’da İsmet İnönü bankanın üzerine kurulacağı esasları şöyle tanımlamaktadır.

- “ 1- Sermayesi ‘şimdilik milli paramız’ üzerinde olacaktır.
- 2- ‘Milletin ihtiyari olarak iştirakine’ açık bir anonim şirket şeklinde kurulacaktır.
- 3- Vazife görevleri bütün vatandaşların emniyeti için özel bir kanunla düzenlenecek

⁷⁸ Kıpıl-Uyanık, **a.g.e.**, s. 79-80, İloğlu, **a.g.e.**, s. 25.

İloğlu, eserinde kongrenin toplanma tarihini 23 Nisan olarak ifade etmektedir. Aradaki bir günlük farkın neye dayandığı belirsizdir.

⁷⁹ İloğlu, **a.g.e.**, s. 31-35.

Ayrıca çeşitli sektörlerle ilgili olarak (yukarıda belirtilmiş olan) bazı raporlar sunulmuştur.

4- *İlk esaslarında, milli paranın altın fiyatı üzerinden tespiti gibi bir kayıt bulunmayacak şekilde bulunacaktır.”*

T.C. Merkez Bankası 15 Haziran 1930’da kurulmuştur. Fakat fiilen işler hale gelmesi yaklaşık bir sene sürmüştür.⁸⁰

4.5. Birinci Ziraat Kongresi

Türkiye’de ilk ziraat kongresi niteliği taşıyan bu kongre dünya ekonomik krizinin doğrudan etkisiyle toplanmıştır. 14 Ocak 1931’de toplanan kongrenin gündemini istihsal şartları, zirai krediler, zirai vergiler, satış teamülleri, standart ve ambalaj meselesi, zirai teşekküller, zirai asayiş, zirai tahsil ve neşriyat, muafiyet ve teşvikler, zirai kanunlar ile ziraate ilişkin umumi meseleler oluşturmuştur. Sunulan raporlarda üzerinde durulan noktalar şunlardır:

- “ 1- *Sovyetler Birliğinin dünya pazarlarında tarımsal ürün ihracatında damping yapması,*
- 2- *Dünya iktisadi buhranı yüzünden her ülkenin kendi tarımını koruyucu tedbirler alarak tarımsal madde ithalatını azaltması,*
- 3- *Türk tüccarının Avrupa pazarlarıyla paracılar üzerinden kurduğu ve kendi aleyhine sonuçlar veren ilişkisinin doğrudan doğruya yürütüleceği mekanizmaların tespiti,*
- 4- *Türkiye’nin birçok tarımsal üründe tekelci olma konumunu yitirmesi”*

Sunulan çözüm önerileri ise şunlardır.

- “ 1- *Türk tarımı kendi kendine yeterli ve iç piyasaya dönük hale getirilmelidir.*
- 2- *İhracatın artırılması için yeniden örgütlenme gereklidir.”⁸¹*

⁸⁰ Kipal-Uyanık, **a.g.e.**, s. 84-85

⁸¹ İloğlu, **a.g.e.**, s. 38-40, Kipal-Uyanık, **a.g.e.**, s. 81-82

5. İlke Olarak Devletçilik

Devletçilik bilineceği üzere bir ülkenin yönetiminin ekonomik alanda izlediği bir politika türüdür. Temel kamu yatırımlarının devletin elinde bulunması bu politikanın en karakteristik özelliğidir. Türkiye’den önce dünyanın bir çok yerinde uygulanan bu politika Türkiye’de yaygın bir görüşe göre ihtiyaçtan dolayı ortaya çıkmıştır. Bu görüşün doğruluk payı oldukça yüksektir. Devletçilik, anayasaya girmeden önce uygulanmaya başlanmıştır. Bunun anayasal bir ilke olarak kabul edilmesi daha sonraki dönemlere rastlar. Bu da devletçiliğin bir ilke olmaktan çok ihtiyaçlar doğrultusunda ortaya çıktığını destekler niteliktedir. Fakat devletçiliğin ihtiyaç ürünü olması; kamu kazanımlarındaki faydayı geri plana itmez. Zaten ilerleyen kısımlarda faydalar ve taşıdığı riskler gözden geçirilecektir. Daha önce de belirtilen nedenlerden dolayı denilebilir ki, bu politika sadece zorunluluk sonucu ortaya çıkmamıştır.

Devletçiliğin kapitalist ülkelerde kamusal bir anlayış içerisinde ortaya çıkışı II. Dünya Savaşından sonra olmuştur. İlk önce Norveç daha sonra İngiltere, Hollanda, ve tüm sosyalist olmayan Batı Avrupa’ya yayılmıştır. Marshall Planları çerçevesinde şekillenen bu planlamacılık Keynesçi ekonomik politikayı benimsemektedir. Farklı ülkelerde farklı şekillerde kurumsallaşan bu planlamacılık Hollanda’da Maliye Bakanlığına bağlı bir kuruluş olarak ortaya çıkarken Fransa’da bağımsız (yani doğrudan başbakanlığa bağlı) olarak ortaya çıkmıştır.⁸²

Devletçi kalkınma yoluyla memleketin doğal kaynakları değerlendirilmekte, insan gücü ve maddi imkanların kullanılması öngörülmektedir. Büyük sermaye gerektiren alanlarda, özel teşebbüse yatırım yapma olanağı verilmemiştir. Bunların dışındaki alanlarda özel teşebbüse yatırım yapma hakkı tanınmıştır. Ayrıca devlet; bu politikayı uyguladığı süreçte kurduğu işletmelerle özel teşebbüsün önünü açıcı bir yol izleyecektir.

⁸² Gencay Şaylan, “Planlama ve Bürokrasi”, ODTÜ Gelişme Dergisi 1981 Özel Sayısı “Türkiye’de Planlı Gelişimin Yirmi Yılı” 1960-1980, (Mayıs), Ankara 1981, s. 187

“ Devletçiliğin dayandığı prensibe göre, büyük ve amme yararına olan kuruluşlar, hükümet eliyle planlı bir şekilde yapılması, özel teşebbüse ise, milli sermayeyi israf etmekten kaçınmak ve milli menfaatlerimizin ahenkli bir şekilde yürümesi için, devletin yol gösterici ve koruyucu olması öngörülmekteydi... Bu yıllarda kamuoyunu ilgilendiren davranışlar ise özellikle yerli malı kullanmak ve tasarrufla riayet etmektir. Bu fikir hem hükümet tarafından halka telkin ediliyor. Hem de bu amaçla kurulan cemiyetler bu konuda çalışıyorlardı. Konferanslar, sergiler tertip ediliyor yerli malı kullanmanın milli görev olduğu halk arasında yayılıyordu.”⁸³

Devletçi planlamayla öngörülen şey ülkede yaşayan halkın ekonomik bağımsızlığının sağlanmasıdır. Yabancı mallarına karşı bir alternatif yaratıp halka ucuz ve kaliteli ürün sunmak bu ilkenin temel amaçlarından. Çünkü bunun öncesinde hammaddeler düşük fiyatla ya da yarı işlenmiş bir halde yine düşük bir fiyatla dışarıya pazarlanmaktaydı. Bu nedenle Türkiye’de dolaşıma giren ürünler normal değerinden daha yüksek fiyata satılmaktaydı. Tüm bunları ortadan kaldıracak temel politika devletçilik olarak formüle edilmiştir.⁸⁴ *“ Türkiye Cumhuriyeti devletinin anayasasına 5 Şubat 1937’de temel ilkelerden biri olarak 2. maddeye “Devletçilik” deyimini konmuştur. Bu maddede sıralanan diğer ilkeler; Cumhuriyetçilik, Milliyetçilik, Halkçılık, Layiklik ve İnkılapçılık’tır. Aynı tarihteki anayasanın 74. maddesinde “çiftçiyi toprak sahibi yapmak ve ormanları devletleştirmek ve kamulaştırmak için (değeri peşin verilmedikçe)” hükmü de çıkarılmıştır.”⁸⁵*

⁸³ Afetinan, **a.g.e.**, s.17-18

⁸⁴ Afetinan, **a.g.e.**, s.25

Afetinan’a göre; 1950 ile başlayan ve günümüze kadar gelen? Gerek siyasal gerekse ekonomik alandaki pasif politika ile 1930’ların politikası arasında ciddi bir fark vardır. Ki batılı devletler Türkiye’yi yıllar boyu özel teşebbüse çekmeye çalışmış ve ileri bir sanayi kurmasını engellemişlerdir. Biraz da bu nedenle Türkiye bugün ekonomik anlamda olduğu kadar siyasal anlamda da bağımsız değildir.

⁸⁵ Afetinan, **a.g.e.**, s. 19.

Devletçilik prensibi CHP programına ise 10 Mayıs 1931’de girmiştir. Ahmet İnel’e göre; *“Devletin iktisada müdahalesinde belirleyici bir rol oynayan düzenleyici ve kuralcı bu görüş, özellikle, devletin topluma değil de toplumun devlete dayandığı inancında olan siyasal kadroların iktidarlarında ağırlık kazanır.”* Ahmet İnel, *“Devletçiliğin Anatomisi”*, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi C2**, İstanbul 1983, İletişim Yayınları, I. Baskı, s. 419.

Bu çeşit bir yaklaşım genelleme haline getirilemez. Çünkü devlet rejiminin toplum kavramını nasıl algıladığı bu genellemeden daha önemlidir. Bu şekilde yapılan bir değerlendirme; faşist bir devletle

Bu durum 1946 yılından itibaren biraz farklılaşmakla birlikte sürmüştür. DP'nin iktidarının tam anlamıyla başlamasının ardından, iktisadi sistem “*liberal devletçilik*” olarak ifade edilmiştir. Devletin ekonomiye müdahalesi devletin bekası olarak görülmemeye başlanmış ve bu bir çeşit siyasal denge politikası haline gelmiştir.⁸⁶ 1960'tan önce “Kamu Teşebbüsü” yerine “Devlet Teşekkülü” teriminin kullanılması, bu kurumların toplumun gözünde işgal ettikleri yeri ve bu kurumlara devletin verdiği siyasal konumu açıkça izah eder. Avrupa'da devlet işletmelerini belirtmek için genellikle kullanılan “Milli İşletmeler” terimi Türkiye’de uzun yıllar özel sektör-kamu sektörü ayrımı olmaksızın, sermayenin tamamı veya çoğu Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olanlar için kullanılmıştır. “Millileştirme” terimi yerine de sürekli ve yaygın olarak “Devletleştirme” teriminin kullanılması burada devlet işletmelerini incelemekte dikkate alınması gereken bir husustur.⁸⁷

6. Devletçiliğin Teorik ve Ekonomik Alandaki Uygulama ve Etkileri (1930-1960)

6.1. Kadro Dergisi

Devletçi politikanın Türkiye’de uygulanış şekli kendine has bir özellikler bütünüdür. Aslına bakılacak olursa Türkiye’de devletçiliğin bir ihtiyaçtan doğmasından dolayı teorik alt yapısının hazırlanması mümkün olmamıştır. Yani ülkemize özgü olan bir uygulama ortada durmaktadır. Pratikte başladıktan sonra devletçiliğin teorik olarak alt yapısı doldurulmaya başlanmıştır. Bu çalışma esnasında Kadro Dergisi’nin* büyük bir çabası göze çarpmaktadır. Fakat çok açık bir

sosyalist bir devleti yan yana koyar. Çünkü faşist devlette de sosyalist devlette olduğu gibi devletçi bir ekonomi izlenir. Fakat izlenen yol ve amaçlar farklıdır. Bu nedenle bu nokta üzerinde hassasiyetle durulması gereken bir konudur. Sosyalist bir devlette toplum devlete dayanmaz. Devlet sadece toplumun yaşayışını kolaylaştırmak için düzenleyici bir araçtır. Faşist devlette ise devlet toplumun üzerinde bir baskı aracıdır. Yani ikisi birbirinden farklı şeylerdir.

⁸⁶ İnsel, *a.g.m.*, s. 419

⁸⁷ İnsel, *a.g.m.*, s. 420

* “*Kadro Fikir Mecmuası (Ocak 1932-Aralık/Ocak 1934-1935) Türkiye siyasal düşünce tarihinde önemli bir yere sahiptir. Kadro’da; İttihatçılar, Lenin, Sultan Galiyev, Sovyet Deneyimi, NEP ve onu takiben planlı iktisadi gelişme modeli, ayrıca List, Wagner ve Sombart gibi Alman iktisat tarihçilerine çeşitli referanslar verilmiştir. Burada sıralanan kişi ve örnekleri kadro yazarlarının potansiyel esinlenme kaynakları olarak saymak mümkündür. Fakat altı çizilmelidir ki, kadro yazarları farklı kaynaklardan gelen fikirlerden etkilenirken hiçbir zaman onları topyekün olarak almamışlardır.*”

şekilde ifade etmek gerekir ki devletçilik uygulaması Kadro'nun bir önerisi ya da ürünü değildir. Fakat Kadro yayınlandığı süre boyunca bu uygulamayı destekleme ve geliştirme çabasını gütmüştür. Buna rağmen CHP iktidarı dergiye sınırlı bir destek vermiştir. Türkiye'nin politik ve ekonomik hayatında önemli bir yer tutan bu derginin derinlemesine analiz edilmesinin ciddi bir faydası olacaktır.

Kadro yazarları derginin ilk sayılarında liberalizmi çürütme eksenli bir çaba yürütmüşlerdi. Bu konuda ki temel hedeflerden biri İttihatçı Cavit Bey'in savunduğu liberal görüştür. Ziya Gökalp'in düşüncelerinin önemli bir kısmını benimsemekle birlikte, genel olarak kendilerini İttihatçılardan ayırmaya özen göstermişlerdir. Kadroculara göre; yeni rejimin yeni aydınları olmalıydı. Bu misyona yazarlar kendileri talipti. Fakat yukarıda da belirtildiği gibi İnönü başta olmak üzere CHP kendini Kadro'dan ayrı tutmaya özen göstermiştir. *“Kadrocuların; oldukça karmaşık görünse de son analizde ideolojik eğilimi nettir. Ulusçuluğu tarihi materyalizm içine yerleştirmeye çalışan, emperyalizm analizinde Lenin'den doğrudan etkilenen, pozitivist-modernizmi savunan, gelir ve kaynak dağılımı konularının burjuvazinin hegemonyasına bırakılmaması gerektiğini, aksine burjuvazinin devlet tarafından kontrol altına alınmasını ısrarla dile getiren radikal ulusçu sol bir yaklaşımın ifadesidir. Kadro, ulusçu solun Türkiye'deki ilk köklü ve sistematik savunucusudur.”*⁸⁸

Daha önce de belirtildiği gibi Türkiye'nin genelinde aydınlar, 1929 Ekonomik Bunalımının olumsuz özelliklerine sürekli olarak vurgu yapmışlardır. Kadrocular ise bu krizin henüz sanayileşememiş ülkeler için iyi bir atılım fırsatı doğurduğu görüşünü savunmuşlardır. Bu kriz nedeniyle gelişmiş ülkelerin ellerindeki fabrika ve teknolojileri ucuza satmakta olduklarını dile getirip; bunu , Türkiye'nin iyi bir hamle yapmak için yakaladığı bir fırsat olarak değerlendirmişlerdir.

“Kadro Marksist geleneğin öne sürdüğü ekonomi-politika bağlantısını göz önünde bulundurarak, ekonomik gücü kim elinde tutarsa politik gelişmelere de o yön

Sentez oluşturma çabası içerisindedirler.” Türkeş, *a.g.m.*, s., s.465-466, Mustafa Türkeş, **Kadro Hareketi-Ulusçu Bir Sol Akım (1932-1934)**, Ankara 1999, İmge Kitabevi, s. 99-100

⁸⁸ Türkeş, *a.g.m.*, s. 469-470

*verir noktasından hareket ederek, özel sektörün sanayileşmede etkilerinin azaltılması ve özel sektörün doğrudan devlet tarafından kontrol edilmesi gerektiğini savunur.*⁸⁹

Kadro kapitalizm ile sosyalizm arasında üçüncü bir yol önermekte ve bu yolun tutturulabilmesi için şu koşulları ileri sürmektedir.

- 1- Devlet, sanayiye öncülük etmelidir ve bu görevi asla burjuvaziye devretmemelidir.
- 2- Dış ticaret devlet tekeline alınmalı, ithalat ve ihracat yapan özel girişimciler kontrol edilmelidir.
- 3- Sömürgeci bir politika uygulanması söz konusu olmamalıdır. Sermaye birikimi için ülkenin kendi iç kaynaklarına başvurması en doğru yoldur.
- 4- Yeni yatırımlar için alınan borçlar, mamul mal ile geri ödenmelidir. Bunun prensip haline getirilmesi şarttır.
- 5- Sanayi planının yanı sıra tarım planı da yapılmalıdır. Yapılacak toprak reformu sayesinde;
 - a- Kendi tüketimi için üretim yapan köy ekonomisinin hakim olduğu kırsal alan ulusal ekonomiye katılacaktır.
 - b- Feodal ilişkilerin hakim olduğu toprak ağalığı, aşiret ve tarikat şeyhliği tasfiye edilecektir. Böylelikle Kürt sorunu çözülecek ve uluslaşma sürecinde önemli olan feodal bağlar kırılacaktır.⁹⁰

⁸⁹ Türkeş, *a.g.m.*, s. 473

⁹⁰ Türkeş, *a.g.m.*, s. 474-475

Kadro yazarları yaptıkları bu tespitlerle Türkiye'yi gerçekten oldukça iyi bir biçimde analiz ettiklerini ortaya koymuşlardır. Günümüzden yetmiş sene önce varolan sorunlar bugün hala büyük ölçüde etkinliklerini korumaktadırlar. Ne feodal gelenekler, aşiretler, ne de etnik sorun bugün hala çözülebilmiş değildir.

Kimi araştırmacılar, devletçiliği savunmasından dolayı Kemalist kanadın Kadroyu desteklediği ve kullandığı görüşünü ileri sürmektedirler. Epey geniş bir geçerlilik kazanan bu görüş tamamen doğru değildir. Çünkü devletçi kadrolar kadroyu bir ölçüde desteklemekle birlikte hiçbir zaman himayeleri altına almamışlardır. Ayrıca Kadrocular da kendilerini iktidardan özenle ayrı tutmuşlardır. Bunu pratik ve teorik anlamda uygulamışlardır. İktidarın uyguladığı bazı politikaları savunmak Kadro'nun iktidarla aynı şeyleri savunduğunu ortaya koymaz. Çünkü kadro CHP'nin hem İnönü hem de Bayar kanadından gelişme stratejisinin farklılığıyla ayrılmaktadır. Diğer taraftan çok önemli ayırt edici özelliklerden biri de şudur: Kadrocular; sınıfsız toplumu, sınıflar arası uzlaşmacı tavra karşı savunmuşlardır. Bu nedenle Tarihsel Materyalizm dışındaki akımları idealizm olarak mahkum edip reddetmişlerdir.

6.2. Kamu İktisadi Teşebbüsleri

Türkiye'nin devletçilik modelinin şeklen Sovyetler Birliği'nden alındığı söylenebilir. Sosyal alandaki birçok etkisi de bunu doğrulayacak niteliktedir. Fakat bir önemli nokta da hükümetlerin bu politikayı özel sektörün önünü açıcı olarak nitelemesidir. Her ne kadar böyle bir nitelendirme söz konusu olsa da tek parti iktidarının pekiştiği 30'lu yıllarda özel teşebbüsün önü ciddi anlamda kapanmıştır. Bu süreçte devletin girişimleri göze çarpacaktır.

1930'lu yıllar Kamu İktisadi Teşebbüsleri'nin (KİT) ön plana çıktığı yıllar olmuştur. KİT , tüzel kişiliğe sahip olan, endüstriyel nitelik taşıyan, sermayesinin tamamı ya da büyük çoğunluğu kamuya ait olan kuruluşlar olarak tanımlanır.

Türkiye'nin kalkınma yolunda attığı önemli adımlardan biridir. Aslında Türkiye topraklarında bu tarz işletmelerin kuruluşu Cumhuriyet öncesine dayanmaktadır. Beykoz Techizat-ı Askeri Fabrikası, Feshane Fabrikası, İzmit Askeri Fabrikası, Hereke Fabrikası, Zeytinburnu Fabrikası ve Ziraat Bankası Osmanlı döneminde oluşturulmuş önemli işletmelerdir. Fakat Cumhuriyet döneminde bir atılım dönemi söz konusudur. 1923-1932 yılları arasında uygulama yeni KİT'ler kurmak şeklinde olmamıştır. Bu yıllarda devlet bazı kurumları kendi bünyesine alıp devletleştirmiştir. Bu tür işleri yönetmek için de Türkiye Sanayi ve Maadin Bankası kurulmuştur. Daha sonraki süreçte ise bu kurumun yerine Devlet Sanayi Ofisi ve Türkiye Sanayi Kredi Bankası kurulmuş ve en nihayetinde ise tüm bu işleri yönetecek olan Sümerbank* kurulmuştur.⁹¹

1933 yılından itibaren KİT' lerin oluşturulması süreci hızlanmıştır. Fakat buna rağmen iktidar sürekli bu kurumların yeniden düzenlenebileceğini geçici

* Maraş Milletvekili Rasih Kaplan 05.04.1946 yılında Ekonomi Bakanlığının hazırladığı Devlet İktisadi Teşebbüslerini denetleme kanun tasarisına istinaden Sümerbank ve Etibank'ın işletmeye çevrilmesi talebiyle bir yazı sunmuştur. Bu yazı CHP Meclis Grup Başkan Vekili tarafından Ekonomi Bakanlığına havale edilmiştir. Bu tarihten sonra bu kurumların işletme olması yolunda çalışmalar yapılmıştır. **BCA**, Hususi Kalem Müdürlüğü, 030.01.42.249.5, Tarih: 10.04.1946

⁹¹ Mehmet Yılmaz, **Türkiye'de Özelleştirme Uygulamaları ve İşçi Sendikaları Üzerindeki Etkisi**, Muğla 1998, Basılmamış Yüksek lisans Tezi, s. 31

olduklarını anlatmaya çalışmıştır.⁹² Fakat ilerleyen yıllarda I. Beş Yıllık Sanayi Planı çerçevesi içerisinde birçok önemli işkolunda KİT kurulmuştur. Bunların yanı sıra zaten Cumhuriyet idaresine girilmesiyle beraber birçok işletme ve kurum devletleştirilmiş bulunmaktaydı. Bu da bu söylemin inandırıcılığını ortadan kaldırmaktadır.

I. Beş Yıllık Sanayi Planı dahilinde 1933-1937 yılları arasında Türkiye Şeker İşletmeleri A. Ş., Etibank, Maden Tetkik ve Araştırma Enstitüsü, Elektrik İşleri Etüd İdaresi, Belediyeler Bankası, İş Bankası, Halk Bankası, Denizbank, Toprak Mahsulleri Ofisi ile Emlak ve Eytam Bankası gibi önemli kuruluşlar oluşturulmuştur.⁹³

İsmet İnönü'nün hükümetin başında olduğu süre boyunca bu kurumların yöneticilerinin geniş yetkilerle donanmış oldukları kabul edilmektedir. Bu anlayış geçerliliği olan bir anlayıştır. Rejimin yönetim tarzından kaynaklı olarak bunun doğal olduğunu kabul etmek gereklidir. Çünkü CHP uzun bir süre devleti, halkı ve partiyi tek bir gücün bileşenleri olarak görmüştür. Bu nedenle; bu devlet kurumlarını parti, bürokratik elite yakından ilişkisi olan insanlarla donatmıştır. Fakat iddia edildiğinin aksine bu durum ekonomik kalkınma açısından bir gerilemeye neden olmamıştır. Çünkü Türkiye o yıllarda kendi kendine yetebilecek bir seviyeye gelmiştir. Bu seviyeye gelmesinde de KİT'lerin oynadıkları rol büyüktür.⁹⁴

⁹² Fakat bu çabanın pek de gerçekçi bir zemine oturmadığı ortadadır. Günümüz ekonomi ortamında KİT'ler hala büyük bir önem taşımaktadır. Yani iddia edildiğinin aksine; KİT'ler gerçekten de devletin üzerine oturacağı kurumlar olarak ele alınmış ve oluşturulmuştur.

⁹³ Yılmaz, **a.g.t.**, s. 32.

Bu dönemi izleyen yıllarda temeli atılan KİT'lerin tamamlanması yolunda çalışmaların sürdüğü görülmektedir. Çünkü II. Dünya Savaşı, tüm ekonominin savunma için hazır bekletilmesini zorunlu kılmıştır. Bu nedenle II. 5 Yıllık Sanayi Planında kurulması öngörülen birçok KİT o dönemler için birer hayal olarak kalmıştır.

⁹⁴ Bugün Türkiye'ye bakıp kalkınma ve toplumsal refah sorunlarını irdelerken; kendimize bazı sorular sormak durumundayız. Türkiye'nin ciddi anlamda dışa bağımlılığında KİT'ler ve yönetimlerinin etkisi nedir? diyebilmeliyiz. Buna ciddi bir cevap vermek için gerçekçi olmak gerekir. Bugün Türkiye'nin hala en karlı işletmeleri devlete ait olan işletmelerdir. Özelleştirme hareketleri de bu karlı olan kurumlara yöneltilmektedir. Aynı sürecin işleyiş biçimine bakılacak olursa daha az karlı kuruluşların satışa çıkarılmadığı veya alıcı bulmadığı görülecektir. Bu bağlamda özelleştirmenin mantığını kavramak daha da kolaylaşmaktadır. İşletmelere talip olan kurum ve kuruluşların iktidarla bağlantıları dikkat çekicidir. Bu durumda kendimize sormamız gereken sorular bir hayli artmaktadır.

1946-1950 yılları arasında ise CHP'nin devletçi politikayı adım adım terk ettiği görülmektedir. Anayasada her ne kadar varlığını korusa da bu dönem pratik anlamda devletçilikten kopulan dönemdir. Bazı araştırmacılar bu durumu şöyle değerlendirmektedir. *“Bu, önceki dönemlerin yapısal kalıntısı olan devlet işletmeciliğinin, geniş devlet sektörünün tasfiyesi anlamına gelmez. Sadece, tarihi ve ekonomik görevlerini ifa etmiş bulunan bir iktisat politikasının kısmen onun eski icracıları tarafından reddedilmesi anlamını taşır...1946 sonrası, artık devletçiliğin değil, devlet kesiminin çok belirli bir işlev ifa ettiği devlet kapitalizminin söz konusu olduğu dönemin başlangıcı sayılmalıdır.”*⁹⁵ Bu değerlendirme bir ölçüde doğrudur. Çünkü devlet yatırımları tam anlamıyla durdurulmamıştır. Daha önce vücuda getirilen işletmeler de devletin elinde kalmıştır.

1946 yılı ekonomik ve siyasal açıdan bir kırılma ve dönüm noktasıdır. 1946 yılına ekonomik açıdan bir dönüm noktası özelliği olma özelliği kazandıran şey; *“16 yıldır kesintisiz olarak izlenen kapalı, korumacı, dış dengeye dayalı ve içe dönük iktisat politikalarının adım adım gevşetildiği; ithalatın serbestleştirilerek büyük ölçüde arttırıldığı; dış açıkların kronikleşmeye başladığı; dolayısıyla dış yardım, kredi ve yabancı sermaye yatırımları ile ayakta duran bir ekonomik yapının yerleşmesi olmuştur.”*⁹⁶ Yani bu dönem, o güne kadar izlenen ekonomik siyasetin taban tabana zıddıdır.

Devletçi ekonominin uygulanmaya başlanmasıyla birlikte 1927 uygulamaya konulmuş olan Teşvik-i Sanayi Kanunu fiilen anlamını yitirmeye başlamıştır. Bu nedenle bu yıllarda bu kanun işlememeye başlamıştır. Çünkü devletin izlemeye başladığı ekonomiyle taban tabana zıt bir mahiyet taşıyan teşvik anlayışı geçerliliğini yitirmiştir. Yine bu dönemde I. Beş Yıllık Plan'dan sonra Türkiye Ziraat ve Donatım Kurumu ile Makina ve Kimya Endüstrisi kurulmuştur. Devlet böylelikle hem sanayi hem de tarım alanında denetimi artırma yoluna gitmiştir. 1950'kadar bu durum böyle sürmüştür. 1946 yılında kurulan Demokrat Parti bu politikanın bir ölçüde değiştirilmesi gerektiğini savunmuş ve özelleştirmeye yönelik çalışmalar yapılacağını duyurmuştur. Bu durum hem parti hem de hükümet programında açıkça

⁹⁵ Boratav, *a.g.m.*, s. 414

⁹⁶ Boratav, *a.g.e.*, s. 74

belirtilmiştir. 24 Mayıs 1950’de TBMM’de Adnan Menderes tarafından hükümet programı okunurken şöyle denmektedir:

“ İktisadi ve mali görüşlerimizin esası bir taraftan devlet müdahalelerini asgariye indirmek, diğer taraftan iktisadi sahada devlet sektörünü mümkün olduğu kadar daraltmak ve buna emniyet vermek suretiyle hususi teşebbüs sahasını mümkün olduğu kadar genişletmek diye ifade olunabilir... Bundan böyle amme karakterini haiz olmayan sahalarda işletmeciliğe geçmeyeceğimiz gibi muhtelif sebepler altında kurulmuş olan işletmeleri, amme hizmeti gören ve ana sanayiye taalluk edenler hariç, muayyen plan dahilinde elverişli şartlarla peyderpey hususi teşebbüse devretmeye çalışacağız. Devlet iktisadi teşekkül ve teşebbüslerinin iktisadi bünye üzerinde teşkil etmekte oldukları ağırlığı hafifletmek için idare ve murakabelerini de sağlam esaslara bağlamak ve fuzuli görülen teşkilatları lağvetmek kararındayız.”⁹⁷

Fakat bu söyleme ve programa rağmen pratikte DP politikası bu şekilde yürümemiştir. Yani devletçi kalkınma karşıtı söylem olarak kalmıştır. Hatta bu söylemi yalanlayacak tarzda uygulamalar da gerçekleşmiştir. Bu dönemde bazı kamu iktisadi teşebbüslerinin statüsü yeniden düzenlenmiş ve bazı katma bütçeli idareler kamu teşebbüsüne dönüştürülmüştür. Bunların yanı sıra çeşitli alanlarda KİT’ler kurulmuştur. Denizcilik Bankası, Devlet Denizyolları ve Limanları İşletmesi, PTT, Devlet Demiryolları ve Limanları, Türk Havayolları, Et Ve Balık Kurumu, Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı, Devlet Malzeme Ofisi, Türkiye Demir ve Çelik İşletmeleri, Türkiye Selüloz ve Kağıt Fabrikaları İşletmesi, Türkiye Yapağı Tiftik A.Ş., Türkiye Kömür İşletmeleri Kurumu, Türkiye Cumhuriyeti Turizm Bankası A.Ş., Türkiye Çimento Sanayi A.Ş., Yem Sanayi T.A.O., Gübre Sanayi A.Ş. bu dönemde kurulan KİT’lerdir.⁹⁸ Yani bilindiğinin aksine DP devlet yatırımları ve işletmeciliğine düşman değildir. Bilakis tam tersi bir durum söz konusudur.

⁹⁷ Nuran Dağlı-Belma Aktürk, **Hükümetler ve Programları I.Cilt**, Ankara 1988, TBMM Yayınları, s.158

⁹⁸ Yılmaz, **a.g.t.**, s. 33-34.

Bu anektod bile DP’nin politik yaklaşımının söylemsel bir yapıda olduğunu ispatlamak için yeterlidir. Politikada kullanılan bu yöntem inandırıcı olmaktan oldukça uzaktır. Fakat asıl önemli olan şey ise ekonomist ve diğer sosyal bilimcilerin DP dönemini incelerken söylemi esas almalarıdır. Oysa tarih göstermektedir ki bu yöntem hatalıdır. Günümüz politikasında da böyle bir durum söz konusudur. Her hükümet ilkelerini ilan ederken toplumun huzuru için gerekli olan koşulların idealize edildiği bir liste

1953 yılı bu noktada ayrı bir değer taşır. Çünkü 1953 yılında KİT sermayeleri arttırılmıştır. Yukarıda isimleri belirtilen KİT'lerin bir kısmı bu tarihten sonra kurulmuştur. Kepenek ve Yentürk'e göre; *“KİT'lerin özelleştirilmemesi KİT'leri satın alacak özel sermayenin bulunmadığı gibi yüzeysel nedenlere bağlanamaz. Temel neden hükümetin ekonomik gelişmeyi KİT aracılığıyla sağlamak zorunda kalmasıdır. Sermayenin parasal genişlemesi büyüyen etkin talebi karşılamak, daha fazla üretim ve hizmet isteklerini yerine getirmek, özel kesime bırakılmayacak kadar öncelik kazanıyordu.”*⁹⁹

6.3. Devletçi Politika Döneminde Yapılan Kamulaştırmalar*

Bu dönemin en önemli özelliklerinden biri ülkenin hızla yeni kurumlar tesis etmesi ve eskiden yabancıların denetiminde olan bazı önemli kurumların kamulaştırılmasıdır. Yeni kurulan rejimin ayakları üzerine sağlam basmasını sağlayabilecek en önemli politikalarından biri demir yolu ağının geliştirilmesi olmuştur.

*“1933-1938 yılları arasında yapılan demir yolları 963 kilometredir. Cumhuriyetin 15. yılında devletin işletmekte olduğu demiryolu uzunluğu 6465 kilometredir. Bütün mali güçlüklerle rağmen yabancı şirketler, 1928-1938 yılları arasında satın alınarak millileştirilmişlerdir.”*¹⁰⁰

Demiryolları alanında; Adana Demiryolları İşletmesi (1928), Mersin-Tarsus-Adana İşletmesi (1929), Bursa-Mudanya İşletmesi (1931), İzmir- Afyon ve

oluşturur. Fakat sonuçta toplumu ne kadar rahatsız edecek ve huzurunu kaçırarak uygulama varsa devreye girer. Maalesef özelleştirme de bunların birisidir. Çünkü hükümetler devletin sırtında kambur olan KİT'lerin özelleştirilmelerinden bahsederler. Sonuçta özelleştirilenler her zaman en çok kar eden işletmelerdir. Çünkü kar etmeyen ve gerçekten kambur olan kurumlar hiçbir yatırımcının ilgisini çekmez. Bu da savunduğumuz tezin ispatı açısından değer taşıyan bir göstergedir.

Tabii burada kabul etmemiz gereken bir gerçeklik de şudur. İktidarlar çoğu zaman bu devlet kurumlarını halkı veya seçmenlerini yedeklemek amacıyla kullandıkları için rasyonellikten uzak bir şekilde yönetmiş ve yönetmektedirler.

⁹⁹ Yakup Kepenek-Nurhan Yentürk, **Türkiye Ekonomisi**, İstanbul 1995, Remzi Kitabevi, s. 89

* Bir süreklilik arz etmesi açısından devletçi dönem öncesi kamulaştırmalara da değinilecektir.

¹⁰⁰ Afetinan, **Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Birinci Sanayi Planı (1933)**, s. 12

Manisa-Bandırma İşletmesi (1934), Aydın Demiryolu İşletmesi (1935), Şark Demiryolları İşletmeleri (1937) yıllarında kamulaştırılmıştır.

Diğer alanlarda ise; Haydarpaşa Liman İşletmesi (1928), İstanbul Rıhtım İşletmesi (1934), İzmir Rıhtım Ve Tramvay İşletmesi (1937), İstanbul Su İşletmesi (1933), İstanbul Telefon İşletmesi (1936), İstanbul Elektrik İşletmesi (1938), İstanbul- Üsküdar- Kadıköy Tramvay İşletmesi (1938), Ereğli Liman, Zonguldak Çatalağzı Demiryolu Ve Kömür Madeni İşletmeleri (1937), İzmir Telefon İşletmesi (1938), yıllarında kamulaştırılmıştır. Bu kamulaştırma çalışmaları 1938' den sonra da sürmüştür.¹⁰¹

6.4. Tarım Alanındaki Etkileri

“Devletçilik bir ileriye yürüyüş dönemidir.” Devletçi ekonomi her açıdan (gelir göstergeleri, üretilen ürünlerin cinsi, işbölümü vb.) bir ilerleme dönemidir. 1935-1939 döneminde ulusal gelir 1929-1934 dönemine oranla % 2.3'ten % 6.5' e çıkmıştır. Sanayi üretimi ise 1929'a göre % 80 oranında bir artış göstermiştir. Büyük sanayideki artış ise % 152 olarak hesaplanmıştır. Tüm bu gelişmelerin tarıma etkisi de olumlu olmuştur. Tarımsal kaynaklar işlenmeye başlayınca teknik ya da endüstriyel alanda kullanılan tarım ürünlerinin üretiminde bir yükselme yaşanmıştır. Örneğin 1928'de 38.905 ton olan pamuk üretimi, 1939'da 171.377 tona yükselmiştir. Şeker pancarı için bu durum 62.900 tondan 634.978 tona kadar bir artışı ifade etmektedir.¹⁰²

“ Ekilen toplam topraktaki artışta, 1946'dan önce ve sonraki dönemlerin karşılaştırılması çok ilginç bir tablo çıkarır ortaya. Ondört yıldaki 10.000.000 hektarlık artışın 1/10 kadarı hükümetin yapmış olduğu toprak dağıtımı ile açıklanabilir. Diğerleri hazineden ve köy orta malından yapılan “ özelleştirme”. Bu dönem topraktaki özel mülkiyetin yaygınlaşma dönemidir. Bu dönem hazine topraklarının özel kişilerin eline geçtiği, mera ve otlakların özelleştirilerek tarıma

¹⁰¹ Korkut Boratav, *a.g.m.*, s.415, Afetinan, *a.g.e.*, s. 12

* Bu söz Yalçın Küçük'e aittir.

¹⁰² Yalçın Küçük, *Planlama Kalkınma ve Türkiye*, Ankara 1985, Tekin Yayınevi, s. 251-253

açıldığı dönemdir. Bu dönem özellikle 1956'lara kadar traktöre hücum dönemidir. Traktörü olanın özelleştirmeden payını aldığı dönemdir."¹⁰³

Bunların yanı sıra üzerinde durulması gereken bir özel bilgi daha vardır. 1932 yılında Ziraat Bankasına bağlı olarak Toprak Mahsulleri Ofisi kurulmuştur. TMO daha sonra 1938 yılında bağımsız bir kamu kuruluşu haline dönüştürülmüştür. Başlangıçta yalnız buğday için destekleme yapan TMO daha sonraki yıllarda geniş yetkilere sahip olmuştur.¹⁰⁴

Toprak reformu meselesi Türkiye tarihi boyunca hükümetler ve halkın gündemini işgal eden bir konu olmuştur. Fakat hiçbir dönemde gerçekçi bir reformun yapıldığını iddia edemeyiz. İlk toprak reformu yasası 1928' de hazırlanmıştır. Bu dönemin sonrasında, yani otuzlu yıllarda birçok tasarı hazırlanmış ve ikisi dışında kanunlaşan olmamıştır. Bunlardan birincisi 1935 yılında çıkarılan Zirai Islahat Kanunu, ikincisi ise 1945 yılında hazırlanan 4753 sayılı Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'dur.¹⁰⁵

Fakat bunun öncesinde yapılan toprak dağıtım çalışmalarını yadsımak ciddi bir hatayı içinde barındırır. Mesela 1937 yılında bu konunun üzerinde büyük bir dikkatle durulduğu görülmektedir. 1937 yılının ikinci yarısı boyunca Kuzey Anadolu'da toprak meselesi üzerinde durulmuş ve önemli bir miktar toprak dağıtılmıştır. Çeşitli yerlerde yapılan toprak dağıtımlarının mantığını ve arkasında yatan düşünüş biçimini açıkça ortaya koymaktadır. İnönü, bir söylevinde;

"...Eğer toprak onu işleyen kimsenin malı değilse, ondan iyi ürün beklenmemelidir. En zengin bölgelerde bile, köylülerin neredeyse yarısı toprak sahibi değildir ve başkasının malı olan topraklar üzerinde en ağır koşullar altında

¹⁰³ Küçük, **a.g.e.**, s. 255-256

¹⁰⁴ Kepenek-Yentürk, **a.g.e.**, s. 64.

Çalışmamızın genelinden de anlaşılacağı üzere devletçilik akımının Türkiye'deki en büyük etkilerinden biri kurumsallaşma olmuştur.

¹⁰⁵ Küçük, **a.g.e.**, s. 259

çalışmak zorundadır...toprak ürünü ancak bir durumda verir. Bu durum da toprağın işleyenin malı olmasıdır.”¹⁰⁶

17 Ocak 1945 yılında parlamentoya sunulan öneri çiftçiye toprak dağıtımı ve Çiftçi Ocakları kurulmasını öngören bir toprak reformudur, denebilir. Oldukça kapsamlı bir yardım şeklinde düşünülerek tasarlanmış olan bu teklif, olduğu haliyle parlamentodan geçmemiştir. Çeşitli budamaların yapıldığı bu tasarı ciddi bir reform olmaktan uzaklaşma yoluna girmiştir.¹⁰⁷

Tasarının görüşmeleri esnasında mecliste bir kutuplaşma yaşandığı görülmüştür. Kemalist kanat tasarımı hararetle destekleyerek köylüye toprak dağıtımını amaçlayıp toprak ağaları ve savaş zenginlerinin etkisini kırmayı amaçlamaktaydılar. Fakat diğer bir kanat ise tasarımı eleştirerek; bunun üretimi düşüreceğini ve büyük toprakların kamulaştırılıp dağıtılmasının özel mülkiyet hakkına karşı bir saldırı niteliği taşıdığını iddia etmişlerdir. Nihayetinde bu tartışmalar Haziran ayında sonlandırılmış ve parti içi disiplin sağlanmıştır. Böylelikle tasarı meclisten geçirilebilmiştir.¹⁰⁸

11 Haziran 1945'te kabul edilen Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'nun ön çalışmaları çok uzun sürmüştür. Yaklaşık 10 yıllık bir süre boyunca altyapı hazırlıkları yürütülen toprak reformu çalışmaları hem 1939 yılında başlayan II. Dünya Savaşı nedeniyle hem de başka nedenlerle gecikmiştir. Bu diğer nedenlerin başında reform sonrası ortaya çıkabilecek tepkilere karşı önceden alınacak önlemlerin belirlenmesi ve tarımsal üretimin düşme tehlikesidir. Devlet bu nedenle bu uygulamayı biraz gecikmeli olarak uygulamaya başlamıştır.¹⁰⁹ Fakat kanun çıktıktan sonra iyimser bir hava oluşmuştur. Bu motivasyonu 18 Temmuz 1945

¹⁰⁶ Necdet Ekinci, **Sanayileşme ve Uluslaşma Sürecinde Toprak Reformundan Köy Enstitülerine Türkiye (1923-1950)**, Ankara 1997, Kültür Bakanlığı Yay, s. 136, **BCA**, Üçüncü Umumi Müfettişlik H.K. Müdürlüğü, 030.10.71.466.9, Tarih: 30.08.1937.

Aynı dosyada 16 Temmuz Artvin, 24 ve 26 Temmuz Çoruh, 25 Temmuz Ardanuç, 30 Ağustos Çoruh bölgesindeki toprak dağıtımına ilişkin belgeler yer almaktadır.

¹⁰⁷ Bahri Dağdaş, **Türkiye'de Toprak Meselesi**, İstanbul 1972, Büyük Kitaplık, s. 30-31

¹⁰⁸ Feroz Ahmad, **Modern Türkiye'nin Oluşumu**, Çeviren Yavuz Alogan, İstanbul 1995, Sarmal Yayınevi, s. 148

¹⁰⁹ Ekinci, **a.g.e.**, s. 146

tarihli belgeden öğrenmek kolay olsa gerektir. CHP Genel Sekreter Vekili, Kırklareli Milletvekili Nafi Kansu şu sözleri sarf etmektedir:

“...Çiftçiyi topraklandırma birçok yönlerden önemli olduğundan bunları belirtmek ve bu arada kanunun ana çizgileriyle bütün partili arkadaşlarca kavranmasını sağlamak istiyoruz. Bu maksatlarla hazırlanan ilişik izahnamenin ocaklara kadar her kademedede İdare Kurullarımızın ilk toplantılarında okunarak ayrıca da hemen her vatandaşa fırsat el verdikçe bu izahname içindekilerini ulaştırmalarını bütün partili arkadaşlardan rica ederim.

Milli bünyeyi kuvvetlendirme amacıyla kabul edilmiş olan Toprak kanuniyle beliren devrimci ruhumuzu bütün Partili arkadaşlarımızın birlik kuvvetimizi dim dik tutmak yolunda kullanmada gayretlerini esirgemeyeceklerinden emin bulunuyorum.”¹¹⁰

Çıkarılan bu kanunun, daha doğrusu yapılan bu toprak dağıtımının temelinde yatan neden iktidarda bulunan CHP'nin burjuvazi ile arasının açılmasıdır. Fakat bu toprak dağıtımı öncesinde topraksız köylülerden böyle bir talep gelmemiştir. Nedeni ise işgücü kıtlığıdır. 1945'te kabul edilen kanun 1946'da yürürlüğe girmiş, 33.000 aile toprak sahibi edilmiştir. CHP'nin amacı burjuvazi ile sarsılan ittifakına alternatif bir ittifak oluşturmak olmuştur. Demokrat Partiyi kuran kanat bu konuda muhalif olmasına rağmen DP döneminde 312.000 aileye toprak dağıtılmıştır.¹¹¹ Bunun nedenleri çok çeşitli olabilir. Nedenlerden biri oy potansiyeli olarak görülen halkın yedeklenmesi şeklinde algılanabileceği gibi; yeni tarım alanlarının açılmış olması ile yeni tarım makine ve aletlerinin ithal edilmiş olması olarak da görülebilir.

¹¹⁰ **BCA**, Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreterliği, 490.01./5.27.3, Sayı: 2548, Tarih: 18.07.1945

¹¹¹ Keyder, s. 175-177, **BCA**, Başbakanlık Muamelat Umum Müdürlüğü, 030.18.01.02.122.31.5, Sayı: 11006, Tarih: 06.04.1950 tarihli belge Erzurum, Sivas, Konya, Mardin, Balıkesir, Seyhan ve Antalya'daki toprak dağıtımı kararını içermektedir. **BCA**, Başbakanlık Muamelat Umum Müdürlüğü, 030.18.01.02.122.44.13, Sayı: 11274, Tarih: 12.05.1950 tarihli belge ise İslahiye'deki toprak dağıtımının kararnamesidir. **BCA**, Başbakanlık Muamelat Umum Müdürlüğü, 030.18.01.02.122.20.3, Sayı: 10784, Tarih: 16.02.1950 tarihli belge Diyarbakır, **BCA**, Başbakanlık Muamelat Umum Müdürlüğü, 030.18.01.02.117.65.10, Sayı: 3/8098, Tarih: 18.10.1948 tarihli belge Muğla, **BCA**, Başbakanlık Muamelat Umum Müdürlüğü, 030.18.01.02.113.17.7, Sayı: 3/5506, Tarih: 28.02.1947 tarihli belge Ankara ilindeki toprak dağıtımına ilişkin kararı içermektedir.

Bu toprak reformu kanununa yüklenen misyon oldukça geniş hacimlidir. Bir nevi sanayileşmedeki atılımın tetikleyicisi olması gibi bir beklenti de söz konusu olmaktadır. Fakat bu sorunun hiç çözülememiş olması da önemli bir eksikliklerdir. Çünkü bu sorun Osmanlıdan kalan bir sorun gibi görülmektedir. Bu yenilikçi yaklaşımın rejimin yerleşmesi açısından olduğu gibi prestij açısından da büyük bir önemi bulunmaktadır. Bu bağlamda CHP içerisinde baş gösteren tartışma sonuçta Menderes kanadının kopmasına yol açmıştır.¹¹² Menderes kanadı toprakta gelenekçi bir yaklaşımı tercih etmiştir. Bu şekilde büyük toprak sahiplerinin desteğini almış olmakla birlikte diğer taraftan iktidara geldiğinde de tersi bir politika izleyerek küçük köylülüğün desteğini kazanmayı bilmiştir.

Tüm bunların yanı sıra bir soyutlama yapılacak olunursa; toprak reformunun devletçilik dönemi planlarının dışında bırakılması oldukça olumsuz bir sonuç doğurmaktadır. Tarım alanların plansız bir biçimde farklı dönemlerde farklı bakanlıkların birbirini tutmayan yönetimlerine bırakılması, bu alanın geri kalmasına neden olmuştur. Eğitim alanı ile tarım alanı arasındaki bağlantının sınırlı olması ve ciddi bir plana bağlı olmaması nedeniyle bu politikalar bir yanı sıra sürekli eksik kalmıştır. Okuma yazma öğretilerek ve toprak dağıtılarak köylerin kalkınacağı -daha da ötesinde tüm ülkenin kalkınacağı- inancı, gerçekçi bir çözüm olmaktan uzak kalmış, bir hayal olarak tarihe geçmenin yanı sıra devletçi politikanın bu yönünün başarısız olmasına yol açmıştır.¹¹³

6.5. Anayasal Alandaki Etkileri

Türkiye’de 1930’lu yıllardan itibaren sistemli olarak tutturulan ekonomi politikası aynı zamanda bir siyasal rejim mahiyeti taşımaktadır. Devletçilik olarak ifade edilen ekonomik politikanın güdülediği çeşitli siyasal gelişme ve değişimler olmuştur. Bunların önemli bir kısmı çeşitli yasalarla sabitlenmiştir. Bu yasaların çıkış tarihi birinci planın son dönemlerine rastlamaktadır. Buradan şöyle bir sonuç

¹¹² Ekinci, **a.g.e.**, s. 145-146

¹¹³ Niyazi Berkes, **Türk Düşününde Batı Sorunu**, İstanbul 1975, Bilgi Yayınevi, I. Basım, s. 127-128

çıkarılabilir: Yeni ekonomik politikanın etkisiyle ortaya çıkacak sosyal ve siyasal durumların belli bir gözlem sürecinden geçirilmiş olması olasıdır. Daha sonrasında ise sakınca yaratacak çeşitli durumların önüne yasalarla geçilmiştir. Ama bunun yanı sıra çalışanların çeşitli haklarının da güvence altına alınması gibi bir durum da ortaya çıkmıştır.

Türkiye'nin ayakları üzerine basan ilk anayasası 1924 anayasası denilebilir. Çünkü 1921 anayasası olağanüstü koşullarda hazırlanmış bir özel durum anayasasıdır. 1924 anayasası ise rejimin kararlaştırılmasından sonra oluşturulmuştur. 1924 anayasası sosyal hakları kapsamlı bir şekilde güvence altına almamakla birlikte bazı temel konularda önemli bir hassasiyet taşımaktadır.

Çağının diğer anayasaları gibi 1924 anayasası da genellikle temel hakları garanti etmektedir. Seçme-seçilme hakkı, örgütlenme hakkı, bunların başında gelmektedir. Anayasa özgürlüğün tanımını da yapmaktadır. 68. madde şöyle bir tanımlama yapmaktadır.” *Her Türk hür doğar, hür yaşar. Hürriyet başkasına zarar vermeyecek her şeyi yapabilmektir. Tabii haklardan olan hürriyetin herkes için sınırı, başkalarının hürriyeti sınırındır. Bu sınırı ancak kanun çizer.*” Buradan örgütlenme hakkının tanındığı çıkarılabilmektedir. Yani özel yasalar ile sınırlanmadıkça sendika, toplu sözleşme, grev hak ve özgürlüğü vardır. Fakat bu hükme 1936 yılında yasaklama getirilmiştir. 1936 İş Yasasıyla grev yasaklanmıştır. 1938 yılında çıkarılan dernek yasası ile de sendika kurulması da yasaklanmıştır. Böylece toplu pazarlık hakkı da fiilen ortadan kalkmıştır.¹¹⁴

¹¹⁴ Talas, **a.g.e.**, s. 65

1924 Anayasasının üzerinde durulması gereken en önemli yanı topraksız köylüyü toprak sahibi yapma, başka bir deyişle toprak reformuna ilişkin düzenlemeler içinde görülmesidir. (Talas, s. 66) Gerçi 1965 yılında İsmet İnönü, Başbakanlığının son günlerinde “*Hazırlıklarının son günlerde tamamlanacağını umduğumuz Tarım İş Kanunu ile birlikte, toprak reformu, sanayide olduğu kadar tarımda da sosyal adalet ve güvenliğe dayanan demokratik bir çalışma düzeni kurulmasını mümkün kılacaktır.*”(s.78) demiştir. Ne var ki aradan 40 yıl geçmiş olmasına rağmen günümüzde bu sorun ortadan kaldırılabilmiş değildir. Bundan daha önemli olan ise böyle bir çalışma içerisinde bulunulmamış olunmasıdır. Bu konuya ileride daha detaylı bir biçimde değinilecektir.

6.6. I. Beş Yıllık Sanayi* Planı

I. Beş Yıllık Plan'dan söz etmeden önce planlamanın tanımını yapmakta fayda vardır. *“Planlama, belirli bir amacı gerçekleştirmek için düzenlenen önlemler bütünüdür. Planlama için her şeyden önce bir veya daha çok amacın saptanmış, üzerinde anlaşılmuş olması gerekir. Bundan sonra saptanmış amacı gerçekleştirecek önlemler bütünüünün ortaya konması gereklidir.”* Ayrıca planlamanın olabilmesi için iki koşulun gerçekleşmesi gereklidir. Bunlardan birisi, işin ya da üretimin toplumsallaşması, diğeri ise üretim araçlarının toplumun kontrolüne geçmesidir. Diğer taraftan planlamanın gerçekleşmesi için üretimin büyük işletmelerde toplanması gereklidir. Çünkü küçük çaplı işletmeleri organize etmek oldukça zordur.¹¹⁵ Böyle bir noktadan sonra plan denen kavram devreye girebilir. Yoksa böylesi bir durumdan söz etmek bile abesle iştigaldir.

Plan genel anlamda belirli bir zaman diliminde başlanacak, gerçekleştirilecek işleri belirtir. Sınırlı sürelerle hazırlanan planlar aslında çok daha uzun sürede bitirilebilecek işleri kendi kapsamlarına alırlar. Bunun nedeni motivasyonun sağlanması ihtiyacıdır. Bunun yanı sıra plan bir defalığına düşünülmeceği için daha uzun sürecek işlerin bir ayağı olarak ele alınır.¹¹⁶

Sanayi planlarını ayrı ayrı incelemeden önce bu planların ortak özelliklerinden söz etmek gereklidir. Burada kastedilen genel anlamda planlama ve planların ortak özellikleridir. Her şeyden önce sanayi planları üretim yapısını veri olarak kabul ederler, yeni üretimin tarzı ve yapısı önemli bir durumdur. İkinci olarak, ekonomi planları ülke ekonomisinin her yıl belli bir ölçüde büyümesini hedeflerler.

* I. ve II. planların ismi kaynaklarda farklı şekillerde geçmektedir. Kimi kaynaklar ‘Sanayi’ yerine ‘Kalkınma’ kavramını kullanmaktadırlar. İktisatçıların bakış açısına göre bu planlar için uygun düşen kavram ‘Sanayi’ kavramıdır. Çünkü ‘Kalkınma’ çok daha geniş bir planlama ve örgütlenmeyi ifade etmektedir.

¹¹⁵ Küçük, a.g.e., s. 16-17.

Buraya daha birçok planlama tanımı eklenebilir. Fakat tanımlar arasında en gerçekçi olanı Y.

Küçük’ün yaptığı tanımdır. Zira konumuz tam da böylesi bir devletçi planlamadan söz etmektedir.

¹¹⁶ Mümtaz Zeytinoğlu, **Ulusal Sanayi**, İstanbul 1981, Çağdaş Yayınları, I Baskı, s. 40

Üçüncü olarak, sanayileşmeye öncelik verirler. Dördüncü ve son olarak, belli bir uzun dönem stratejisinin bir parçasıdır.¹¹⁷

Türkiye, daha önce bahsedildiği üzere bir kısım görüşe göre zorunluluktan dolayı, diğer bir kısım görüşe göre ise tercihen devletçilik politikasını benimsemiştir. Bugünden bakıldığında tarihsel koşulları da göz önünde bulunduracak olursak şu sonuca varmamız pek de zor olmayacaktır. Türkiye devletçilik politikasını uygulamaya başlarken yönetici kadro bunun bir zorunluluktan dolayı ortaya çıktığını sürekli yinelemiştir. Fakat görüldüğü kadarıyla bu söylem tepkileri önlemeye yöneliktir. Çünkü devlet zaten Cumhuriyetin ilanının hemen ertesinde bu yola girmiştir. Fakat Batı dünyasının tepkileri ve Kurtuluş Savaşında eşraf takımının takındığı olumlu tavırdan dolayı böyle bir karşı çıkış gösterilecek zemin bulunamamıştır. Belli bir süre sonra dünya ekonomik bunalımı buna fırsat sağlamıştır. Bunun kanıtlarından biri şudur. Dünya ekonomik krizi Türkiye'yi ciddi anlamda sarsmamıştır. Çünkü o dönemlerde bile Türkiye ulusal denebilecek ölçekte bir ekonomi kurma yoluna girmiş bulunmaktaydı. Krizin asıl sarstığı ülkeler büyük sanayileşmiş ülkeler olmuştur. Bunun tek bir istisnası Sovyetler Birliğidir. Çünkü Sovyetler Birliği büyük bir üretici ülke olmasına rağmen içe kapalı bir ekonomik politika izlemiş ve ulusal bir ekonomik yöntem uygulamıştır. Bu da krizin kendisi açısından sarsıcı etkiler yaratmasını engellemiştir. Türkiye açısından ise durum biraz daha farklıdır. Türkiye henüz kendi kendine yetmeye çalışan bir ülkedir. Bu nedenle kriz olumsuz koşullar yaratsa da kadrocuların ifade ettiği gibi olumlu etkiler de doğuracaktır. Planlama dönemi ve devletçilik dönemi işte bu dönemin ortaya çıkardığı fırsatlardır.¹¹⁸

¹¹⁷ Kepenek-Yentürk, **a.g.e.**, s. 131

¹¹⁸ “*Kalkınmanın bir 'planla' yürütülüp yönetilmesinin mümkün olduğunu artık Türkiye kabul etmiştir ve bu da önemli bir kolaylık sağlamaktadır. 1950'lerde, hatta 1960'ların başında planlamayı kabul edenlerin sayısı oldukça sınırlıydı. Bir zamanlar, planlamanın varolan sosyo-ekonomik sistemi değiştireceğini sanarak korkanlar ya da en azından çekingen davrananlar, hiç de böyle bir sonucun ortaya çıkmadığını, planlamanın, aksine varolan sistemi bir tür pekiştirdiğini görmeye mutlu oldular ve plana artık onlar da sarılmaya başladılar.*” Ergin Günçe, “*Türkiye'de Planlamanın Dünü-Bugünü-Yarını*” **ODTÜ Gelişme Dergisi 1981 Özel Sayısı “Türkiye'de Planlı Gelişmenin Yirmi Yılı” 1960-1980, Mayıs**, Ankara 1981, s. 118

Bu açıklama İsmet İnönü'nün açıklamaları ile uyusmaktadır (bkz. I. Bölüm 14. dipnot). Hatta DP'nin uygulamaları –KİT'leri koruması- bu açıklamanın doğruluğunu bir ölçüde kanıtlar niteliktedir.

1932 yılında çeşitli raporlar şeklinde hazırlanan plan belli esaslar üzerinde durmaktaydı. Bunlar şu şekilde izah edilebilir:

- “1- Esas hammaddeleri memlekette yetişen ya da içeride temini mümkün görülen sanayi kolları ön plandadır.*
- 2- Bunların kuruluşuna büyük sermaye gerektiğinden bu işi devlet üstlenmiş ve dengeli bir tarım faaliyeti yürütülecektir.*
- 3- Kurulmasına karar verilen sanayinin istihsal (üretim) kapasitesi ihtiyaçla orantılı olacaktır.”¹¹⁹*

Plan, tekstil, kimya, seramik, demir, kağıt ve selüloz, sünger, sülfür, kendir ve iplik sanayilerinin kurulmasını öngörürken, kadrocular ağır sanayinin de kurulması gerektiğini savunmuşlardır. Kadro yazarları; elektrifikasyon, petrol, havacılık, madencilik, çimento, şeker ve alkol sanayilerinin de plana dahil edilmesini savunmuşlardır. Tabii bunun ancak yabancı desteğiyle birlikte mümkün olduğunu da ifade etmişlerdir.¹²⁰

Planda yerli hammaddeye dayalı üretim anlayışı benimsenmiştir. Üretim malları ve ara malları üretimi, çalışma alanlarının yaratılması (hedef 15.000 kişidir), demir ve denizyollarındaki fazla kapasitenin kullanılmasına yönelmesi ise planın diğer hedefleri arasındadır.¹²¹

1934 yılında Sovyetler Birliğinden sağlanan 20 yıl süreli 8 milyon altın dolar tutarındaki kredi herhangi bir faize bağlanmamıştır. Yapılan bu yardımla Türkiye istediği üretim mallarını alabilecektir. Bunun yanı sıra geri ödemenin yapıldığı para Sovyetler tarafından Türk malları satın alınırken kullanılacaktır. Böylelikle bu kredi Türkiye’ye ödeme açısından bir külfet getirmemektedir.¹²²

¹¹⁹ Afetinan, *a.g.e.*, s. 16

¹²⁰ Türkeş, *a.g.e.* s. 185.

Açıktır ki burada planın eleştirisi söz konusudur. Fakat diğer taraftan Kadro’nun bu eleştirilerinin çok da dinlenmediği tespiti yapılabilir. Çünkü bu planda yer alan sektörlerde herhangi bir değişiklik olmamıştır.

¹²¹ Günçe, *a.g.m.*, s. 119

¹²² Günçe, *a.g.m.*, s. 120

Plan çerçevesinde Türkiye'ye bir Sovyet uzman heyeti gelmiştir. Bu heyetin başında Prof. Orlof isminde bir şahıs bulunmaktadır. Bununla ilgili olan bilgileri İsmet İnönü hatıratında şu şekilde dile getirmektedir. “*Sovyet uzman heyeti daha mühim olarak bize demir çelik endüstrisine girme lüzumunu telkin etmiş, bu yola götürmüştür. Görüşmemiz esnasında bana, memlekette demir ve çelik endüstrisini kurmak lüzumunu anlattığı zaman memleketin bu endüstriyi kuracak halde olduğunu kesin olarak temin etmiştir.*” Planda Nazilli kumaş fabrikasının dokuyacağı kumaşların niteliğinin yanı sıra ; önem taşıyan bir başka mesele, Karabük Demir Çelik Fabrikasının kuruluşunda Sovyet heyetinin ısrarıdır. Heyet bu fabrikanın kuruluşunun şart olduğunu uzun uzadıya anlatmıştır. Bu konuda ihtilaf, fabrikanın kıyıya ne kadar uzak olacağı ile ilgili çıkmıştır. Heyet sahilde kurulmasını tavsiye etmiş, ordu ise içeride kurulması konusunda diretmiştir. Sovyet heyeti böyle bir ısrar içerisinde bulunmasını ekonomik nedenlere dayandırmaktadır. Sovyet heyetine göre aksi takdirde fabrika ekonomik olmayacak; diğer taraftan devletin üzerinde bir yük haline gelecektir.¹²³

O günlerin psikolojisi ve havasını yine İnönü'nün cümleleriyle aktarmakta fayda vardır. “*Karabük Demir ve Çelik Fabrikası'nın makinelerini de yine Batı'dan tedarik etmek mecburiyetinde kaldık. Bu teşebbüsün ne kadar lüzumlu ve önemli olduğunu ve bize bu fikri ısrarla telkin eden insanların ne kadar iyi niyetli fikir söylediklerini tasavvur etmek için düşünmeli ki, bu kadar dar zamanımızda teşebbüs ettiğimiz Karabük Demir ve Çelik Fabrikası'nın tamamlayıcısı olan işi, ancak geniş zamanımızda ve 15 sene sonra devlet eliyle olmaksızın tekrar ele almışızdır.*”¹²⁴

¹²³ İnönü, **a.g.e.**, s. 276

¹²⁴ İnönü, **a.g.e.**, s. 276-277

İnönü'nün hatıralarında bahsettiği bir durumu burada aktarmak gerekiyor. Planın uygulamaya geçirilmesinden önce Sovyetler bu ortaklıktan çekilmek istemiştir. Çekilme isteğinin temelinde patent meselesi ve uluslar arası ilişkiler bulunmaktadır. Ortaya çıkabilecek tüm sorunların tanzimini İsmet İnönü garanti altına almıştır. İnönü ayrıca bu planın hem yeni kurulan Türkiye, hem de Sovyetler Birliği açısından uluslar arası arenada büyük önem taşıdığına dair vurgu yapmıştır. Böylelikle Sovyetler Birliği planının uygulanmasını kabul etmiştir.

I. plan 45 milyonluk bir harcama hedefini önüne koymuştur. Fakat 100 milyon* harcanmasına rağmen hedef dahilinde bulunan bazı işletmeler tamamlanamamıştır. Yapımı planlanan 20 fabrikadan; Karabük (demir-çelik), İzmit (sülfürik asit, süper fosfat, klorin ve kostik soda), Iğdır (iplik), Kastamonu (kenevir ipliği) ile Kütahya (seramik) fabrikasının yapımı tamamlanamamıştır. Yapımı tamamlananlar (örneğin Sümerbank ve Etibank) ise ülkeye uzun zaman boyunca ciddi katkılarda bulunan kurumlar olmuşlardır.¹²⁵

Bunların yanı sıra üzerinde durulması gereken bir nokta daha vardır. O da Türkiye'deki devletçi hamlenin niteliği ve dayanakları ile ilgilidir. Bilindiği üzere İzmir İktisat Kongresi ve sonrasında devlet, belirli alanlar dışında, kendi girişimci olmaktan çekinmiştir. Daha çok özel sektörün önünü açıcı bir rol üstlenmeye çalışan devlet, 1932 yılında Devlet Sanayi Ofisi'ni kurmuştur. Fakat bu kurum bir yıl içinde yerini Sümerbank'a bırakmıştır. Yalçın küçük'e göre¹²⁶ bu gelişme bürokrasinin Türkiye'de tek başına iktidar olmadığına göstergesidir. Yani bürokrasi yerleşik aristokrasinin izin verdiği ölçüde girişimlerde bulunabilmektedir. Bu kadar sert bir eleştiri olmamakla birlikte buna benzer bir eleştiri yöneltmek haklı olabilir. Çünkü bürokrasi bu devletçilik hamlesinin özel teşebbüsün yolunu açıcı bir mahiyette olacağını sürekli ifade etmiştir. Türkiye'de gerçekleştirilen devletçilik hamlesinin tüm bürokratlar tarafından aynı şekilde algılanmadığı büyük bir gerçektir. En ilımlısından en radikaline hemen herkes bu politikayı kabul etmiş, benimsemiştir. Fakat bu politika ayrıntılar açısından ele alındığında bundan, herkes farklı bir şey anlamaktadır. Yani kimisi özel teşebbüsün tamamen ortadan kaldırılmasını savunurken kimisi sadece özel teşebbüsün gücünün yetmediği alanlara devletin müdahale etmesi gerektiğini savunmuşlardır. Nihayetinde belli bir süre sonra devlet yönetiminde etkin olan anlayışa göre devletçilik bir şekil almıştır.

Planlama yapılırken tarımın bunun dışında bırakılması bu duruma örnek olarak gösterilebilir. Çünkü diğer devletçilik örneklerinde planlamanın başta gelen

* 107 Milyon lira harcandığı Başvekalet Kararlar Dairesi Müdürlüğü tarafından belirtilmektedir. BCA, Başvekalet Kararlar Dairesi Müdürlüğü, 030.18.01.02.86.29.4, Tarih, 31.03.1939. Detay için Bkz. Ek-3

¹²⁵ Günçe, **a.g.e.**, s. 119

¹²⁶ Küçük, **a.g.e.**, s. 228-229

kollarından biri tarımın kolektivizasyonu olmuştur. Fakat Türkiye’de tam tersi bir durum söz konusudur. Tarımın planlanması söz konusu bile olmamıştır.

Gerçekçi bir gözle bakılacak olursa Anadolu bir tarım ülkesidir, bu topraklarda yaşayan halklar her zaman tarım toplumları olagelmışlerdir. Buradan yola çıkılarak denilebilir ki Türkiye’de tarım neden planlanmamış ya da planlanamamıştır. Bu soruya en güzel cevabı Sabiha Sertel “*Roman Gibi*” isimli eserinde vermektedir. “...Mustafa Kemal birçok reformlar yapmak istiyor. Toprak reformu için burada ağalarla, özellikle Kürt ağaları ile Kürt mebuslarından Fevzi Bey’ler ve diğerleri ile konuşmalar yaptı. Bu reform meselesi, çok çetin bir mesele. Ağalara, toprak reformunu anlatmak imkansız. Bu reformu ele almak, bütün ağaları eşrafi kaybetmek demektir. Şimdilik toprak reformu defterini kapadık...”¹²⁷

6.7. II. Beş Yıllık Sanayi Planı

1932 yılında hazırlanmaya başlanıp 1934 yılında işlerliğe konulan ilk planın Türkiye’de yarattığı olumlu hava ve etki sonucu Türkiye’de ikinci bir planın hazırlanmasının yolu açılmıştır. Fakat bu plan ötekinden daha farklı olarak bazı yeni iş kollarına el atacaktır. Bu plan 1936 yılında hazırlanmaya başlanmıştır. Elektrifikasyon, madencilik ve limanlara öncelik veren II. Plan, gıda, kimya, makine, deniz ulaşımı vb. alanlarda önemli bir yatırımı içermekteydi. 1939’da hayata geçirilmeye başlandığı zaman II. Dünya Savaşı yeni başlamıştır. Bu nedenle bu planın ciddi bir biçimde uygulandığını ifade etmek biraz zordur.¹²⁸

Yine de planın ihtivasına değinmekte fayda vardır. Planın genel karakteri şöyle ifade edilebilir:

- 1- Ekonomik bünye ve şartlarımıza uygun ve hammaddesi ülkede olan kollar ele alınmıştır.

¹²⁷ Küçük, a.g.e., s. 228

Yani Cumhuriyetin ilan edildiği yıllarda ağalarla yapılan ittifak halk ile yapılacak olan ittifaka tercih edilmiştir.

¹²⁸ Kepenek-Yentürk, a.g.e., s. 61

- 2- Memleketteki madenler ihracata uygun hale getirilip yeni ihracat kaynakları yaratılacaktır.
- 3- Su ürünleri ve meyve sektörüne yatırım yapılması yoluyla bunların iç ve dış pazara sunulması sağlanacaktır.
- 4- Kömür ve ısıtma meselesine eğilinecektir.
- 5- Demir çelik fabrikalarının yarı mamul ürünlerini işleyecek yeni fabrikalar kurulacaktır.¹²⁹ (Bu makineleşmeye doğru atılan ilk adımdır.)

II. planın amaçları birincisine göre daha geniş tutulmuş ve analizleri de daha kapsamlı yapılmıştır. Anlaşılacağı üzere üretim malları ile ara mallar üzerine yoğunlaşan ve hedefi 100 fabrika olan bu plan amacına ulaşamamasına rağmen bazı fabrikaların kurulması bu dönemde olmuştur.¹³⁰

II. Beş Yıllık Sanayi Planının birincisine kıyasla en önemli farkı, projelerinde ağır sanayiye verilen önceliktir. Demir çelik ve makine kollarındaki ilk adımlar, bu planın ürünleridir. Bununla birlikte; şeker, tekstil vb. tüketim maddeleri üretimine de devam edilmiştir. Bu plan da diğeri gibi bölgesel dengeyi kurmayı amaçlamış olmasına rağmen bunu gerçekleştirememiştir. Çünkü plana göre en doğuda kurulacak olan fabrikalar Erzurum ve Sivas için düşünülmüştür. Bunun yanı sıra bu plan için SSCB kredisi yerine İngiliz yardımı alınması dış politika değişikliğini ifade etmektedir.¹³¹

¹²⁹ Afetinan , **a.g.e.**, s.16-17

¹³⁰ Günçe, **a.g.e.**, s. 121

Ereğli Demir-Çelik Tesisleri bu dönemde kurulmuştur.

Bunun sonrasında ölü doğan bir plandan bahsetmek gereklidir. 1947 yılında hazırlanan bu plan Batı ile bütünleşmenin sinyallerinin yakıldığı dönemin ifadesidir. Bir plan disiplini içerisinde ele alınmamış olması bile bunu kanıtlar niteliktedir. Amerikan ve Batı etkisi ile ilk sırada Ulaştırma ve haberleşme yer almıştır. İkinci olarak tarım, üçüncü olarak enerji, dördüncü olarak sanayi ele alınmıştır. Türkiye'nin bu yöne sevk edilmesi 1930'lar sonrasında bir intihar anlamına gelmektedir. Artık Türkiye kendi ayakları üzerinde duramamanın ve sürekli bazı ülkelerin güdümünde olacağını sinyallerini vermektedir. Günçe, **a.g.e.**, s. 123

¹³¹ Küçük, **a.g.e.**, s. 249

II. BÖLÜM

DEVLETÇİLİK UYGULAMALARININ TOPLUM ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

Toplumun gündelik yaşamı tarihsel ve kültürel öğelerin üzerine otursa da büyük ölçüde ekonomik ve siyasal olgulardan da etkilenir. Buradan şu sonuca ulaşmak önemli bir durumdur: “ *Gündelik yaşamın bir değil, birden çok güdüleyici ögesi bulunmaktadır. Ekonomi, siyasal rejim, din, etnik yapı gibi tarihsel koşullar; bu güdüleyici faktörlerin en başında sayılabileceklerimiz arasındadır. Daha da açık bir şekilde ifade etmek gerekir ki bu faktörler çok daha fazla çoğaltılabilir.*” Böyle bir değerlendirmenin peşinen yapılmasının nedeni Türkiye’nin belli bir dönem uygulamış olduğu bir ekonomik politikanın halk üzerindeki doğrudan ve dolaylı etkilerinin tespit edilmeye çalışılmasıdır. Çünkü 1930’lu yılların başından, yaklaşık 1940’lı yılların sonuna kadar uygulanmış olan devletçilik politikasının toplumsal yaşam üzerinde ciddi bir dönüştürücü etkisi olduğunu düşünmek doğal olsa gerektir.

Gerek Türkiye’yi bu yola götüren süreç, gerekse Türkiye toplumunun bu girişim karşısında gösterdiği refleks ve tepkiler kafalara takılan birçok soruya güzel cevaplar içermektedir. Fakat burada yapılacak olan değerlendirmelerin ince elenip sık dokunması şarttır. Çünkü Türkiye toplumu dünyanın birçok toplumundan farklı özellikler taşıyan ve aynı durumlara farklı refleksler gösteren bir toplum olagelmıştır.* Doğal olarak buradan; bu topraklarda yaşayan halkın gündelik yaşam motiflerinin ciddi farklılıklar taşıdığı sonucuna ulaşılabilir. Burada asıl irdelenmesi gereken ise hangi nedenlerin ne tür sonuçlar doğurduğudur.

* Mesela güncel bir sorun olan Avrupa Birliği meselesinde Türkiye halkı ısrarla Avrupalı olduğunu savunmakta ve bu birliğe katılabilmek için ciddi bir motivasyona girmiş bulunmaktadır. Ama işin asıl ilginç tarafı şudur. Türkiye halkları hem tarihsel hem de hem de kültürel olarak Asyalı’dırlar. Türkiye tarihinde batılılaşma son yüzyıllık süreç içerisinde gelişen bir akım ve durumdur. Toplumun genelinin bunun aksini iddia etmesi ciddi motivasyon sonucu oluşan bir durumdur. Bu sorunu devlet ve yönetici kesim bağlamında ele alacak olursak şunu belirtmek gerekecektir. Avrupa Birliği -son yıllardaki gelişmelerin de ortaya koyduğu şekilde; Avrupa halklarının birliği değil, Avrupa devletlerinin birliğidir. Türkiye bu birliğe dahil olma çabalarını kalkınmayı hızlandırabilecek nitelikte çabalar olarak değerlendirmektedir. Fakat halk nezdinde durum bu şekilde algılanmamakla birlikte Türkiye halkı Avrupa’ya doğru bir tevekkül hareketine girişmektedir. Nihayetinde Avrupa Birliği; ne Türkiye ne de başka bir Avrupa ülkesinin halkı için hayati anlam taşıyan bir birlik değildir.

Mesela hem ekonominin hem de devletin kurumlaşmasının aracı olabilen devlet işletmelerinin toplumsal yaşama istihdam dışında da önemli katkıları olmuştur. Devlet işletmeleri, sanayi ilişkilerinin yurt genelinde yaygınlaşması amacıyla, alt yapı hizmetlerinin ve kalifiye işçilerin daha yoğun bulunduğu bölgeler dışında yatırımlar yapmaya yöneltilmiştir. Böylece devlet işletmeleri Anadolu'nun birçok yöresinde yöre halkı ile sanayinin karşılaşması ve tanışmasını sağlamışlardır. Hatta elektrik, yol, haberleşme gibi alt yapı hizmetlerini beraberlerinde getirmişlerdir. Çünkü üretim açısından büyük önem taşıyan bu kurumların alt yapılarının yeterli olması gerekmektedir. Doğrudan bir etki olmasa da yöre halkı açısından belirli avantajlar yaratmışlardır. Yani kuruldukları bölgeyi kalkındırmalarının çok daha ötesinde modernitenin bazı değerlerini oralara taşımış olmaları oldukça önem taşıyan gelişmelerdir.¹³²

1.Devletin Himayesinde Toplumun Gündelik Yaşamı

1.1. Konut Sorunu*

Türkiye'nin konut sorunu meselesi toplumsal sorunların başında gelenlerden bir tanesidir. Özellikle devletçi ekonomik yöntemin güdüldüğü bir ülkede böylesi bir durumun sorun olarak nitelenmesi kafalarda soru işaretleri oluşturabilmektedir. Ekonomik yaşamın devletin kontrolünün altında olduğu bir ülkede devletten beklenenler organizasyon işinden daha fazlasıdır.¹³³ Konut sorunu

¹³² Ahmet İnel, “Devletçiliğin Anatomisi”, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi C2, İstanbul 1983, İletişim Yayınları, I. Baskı, s. 423.

Günümüz Türkiye'sinde bu tip alt yapı sorunlarının hala çözememiş birçok yer bulunmaktadır. Bunun 60 yıl öncesinde bu hizmetlerin bazı bölgelere bu kurumlar aracılığıyla götürülmüş olmaları bu nedenle normalin üzerinde bir önem arz eder.

* İncelediğimiz dönemin konut meselesi ve sorunları üzerine yapacağımız değerlendirmeleri temel olarak CHP ve DP dönemleri arasında karşılaştırmalı olarak ele alacağız.

¹³³ Devletten beklenenlerin varlığı ve belli bir kesimin devleti bu konuda yetersiz bulması meclisten tepki almıştır. Nitekim dönemin Başbakanı Şükrü Saraçoğlu 11.11.1942 tarihli meclisteki konuşmasında bu konuya değinmiştir. *Nereye gidiyoruz? Hükümet nerede?* gibi sorulara konuşmasında şu şekilde cevap vermiştir.

“...Her şeyden evvel bu son mütalaaaya cevap vereceğim. Biz, ne Adam Smith'in talebesi ne de Karl Marks'ın çırağıyız. Biz, sadece içtimai, dini, halkçılık ve iktisadi mezhebi devletçilik olan siyasi bir fırkanın çocuklarıyız...bu cereyanın (fiyat kontrolünün yapılmadığı düşüncesi) ve bu kanaatin dolaştığı ve canlandığı günlerde, Saraçoğlu Hükümeti, iktidar mevkiine geldi ve gelir gelmez de,

açısından irdelenecek olursa; Türkiye’deki devletçi uygulamalar sınırlı bir özellik taşır. Türkiye’de devlet böyle bir sorumluluğun altına kendini sokmamıştır. Oysa devletçi ekonomik yapılanmanın yürürlükte olduğu ülkelerde konutlar devlet tarafından halka sağlanmak durumundadır. Hatta bu bir zorunluluktur. Yani devlet bu güvenceyi vermek zorundadır. Diğer birçok güncel ihtiyaç gibi konut sahibi olmak da zaruri bir ihtiyaçtır. Şimdi bu sorunun Türkiye’de nasıl ele alındığına bir göz atmakta fayda vardır. Devletçi yapılanmayla çelişen bu uygulamalar dikkat çekici niteliktedir.

Öncelikle tarihsel süreçlerin kopmaz bağlarla birbirine bağlı olduğunu hesaba katmanın zaruri bir ihtiyaç olduğundan bahsetmekte fayda vardır. Bu nedenle 1932’den başlayarak bu soruna eğilmek gerekir. Çünkü devletin konut sorununa bakışı 1923 ile 1945 arasında pek fazla değişmemiştir. Bu süreçte konut ve kent sorunları Ankara şehri ekseninde ele alınmıştır. Böylesi bir yaklaşımın bürokratik nedenle ortaya çıkmış olması muhtemeldir. Çünkü devlet yönetici kadrosu önce kendi sorunlarına ve devleti oluşturan memurlara yönelik bir sorun çözme işine girişmişlerdir.

Bu alandaki ilk girişim ‘*evsiz memurları veya benzer durumda bulunan yurttaşları birer eve sahip etmeyi*’ amaçlayan girişimdir. Ankara’nın Bahçelievler semtinde inşa edilmesi planlanan Bahçelievler Yapı Kooperatifi bu alanda atılan ilk somut adımdır. Bu yapı kooperatifinin ortakları genellikle kamu memurları olmuşlardır. Bu kooperatif kısa süre içerisinde 150 konut üretmiş ve Bahçelievler semtinin temelini oluşturmuştur. Konut iyeliğinin kooperatif ortaklarına verilmesi dar gelirliilerin değil, orta ve yüksek gelir dilimindeki ailenin bir dayanışma girişimi

evvelce alınmış olan sıkı kararların bazılarını ibka ederek, büyük bir kısmını ortadan kaldırdı, diğer bir kısmını da değiştirdi ve tatbiki daha kolay ve daha çok imkan dahilinde görülen yeni kararlar aldı. Pamuk, yün ve yapak hakkındaki kararları almakta gecikmedik. bu mahsullerin tek alıcısı hükümet olduğu için, kararlarımızı yürüteceğimize emin olduk. Kezalik, pancarın tek alıcısı ve şekerin tek satıcısı olduğumuz için, bunlar hakkında fiyat kararları almakta ve bunları tatbiki geçmekte gecikmedik; resmi hususi fabrikaları birleştiren, yünlü ve pamuklu kumaşlar hakkındaki kararları muhafaza etmekle kalmadık, bunların arasına, deri fabrikalarını da ilave ettik. İrkımızın başlıca gıdası olmak itibarıyla memleketimizin en büyük meselesini teşkil eden hububat hakkında % 25 kararını aldık ve bu kararı alırken, alacağımız % 25’lerle, hem ordumuzun ve büyük şehirlerimizin iaşesini emniyet altına almak ve hem de tanzim satışları yapmak hususlarında kafi derecede kuvvetli olacağımız kanaati hakimdi. Kezalik pirinç hakkında da, aynı kanaatle ve aynı istikamette karar aldık...” BCA, 030.01.11.63.3, Tarih: 11.11.1942

olması bu dönemin konut kooperatifçiliğinin başlıca özelliklerindedir. Buna rağmen yeni bir yapılaşma modelinin ortaya çıkmış olması önemli bir gelişmedir.¹³⁴

Memurların konut sorununu çözmeye verilen önceliğin en önemli göstergelerinden biri 1925 tarihli 586 sayılı yasadır. Bu yasa ile bütün memurlara, konut kooperatifleri kurabilmeleri için aylıklarının yarısı kadar avans verilmesi kararlaştırılmıştır. 1928 yılında Ankara’da memur konutları yapımını amaçlayan bir yasa çıkarılmıştır. 1929’da ise 1452 no’lu yasayla memurlara bir konut ödencesi ödenmeye başlanmıştır. Bu durum 1951 yılına kadar bu şekilde sürmüştür. Diğer taraftan memur konutları için 1937 yılından itibaren belirli bir ödenek devlet bütçesine aktarılmıştır. 1944 yılında atılan adım hem teorik-ideolojik hem de pratik açıdan çok ciddi bir anlamı ifade etmektedir. 4626 sayılı yasayla, 1944 yılında, memurların konut sorunu devletin görevleri arasına sokulmuştur.¹³⁵

Bu dönem politikalarının Ankara ekseninde döndüğünün bir başka kanıtı ise 583 no’lu yasadır. Yasaya göre 4 milyon metrekare toprak o zamanki Şehremaneti’ne aktarılmıştır. Burada güdülen amaç Ankara’nın geliştirilmesidir. Yine bu döneme denk gelen önemli çalışmalardan bir tanesi de Balkanlar’dan Anadolu’ya yapılan göçlerin¹³⁶ doğurduğu konut sorununu çözmeye yönelik adımlar

¹³⁴ Ruşen Keleş, **Kentleşme Politikası**, Ankara 1996, İmge Kitabevi, s. 314.

“Bahçelievler Yapı Kooperatifinin ortakları arasında o dönemin ileri gelen bankacılarının yer alması, kent toprağının metrekaresini 2.5 kuruştan satın alabilmesi, kısaca, devletten ve belediyeden özel yardım görmüş ya da köstaklenmemiş bulunması, bu kooperatifin başarısını olumlu etkilemiştir. Bunlara karşın kent bilim politikası açısından sakıncalı sayılabilecek kimi alışkanlıkların tohumları da bu kooperatifle birlikte atılmıştır.”

Görüldüğü üzere devlet kendi memurlarına bile konut tahsis etmemekte kendi başlarının çaresine bakmalarını istemektedir. Bu da zaman içerisinde toplumun alt katmanlarının devletin halka karşı görevlerini unutmalarına neden olmaktadır. Bir sosyal hukuk devleti, kişilere temel ihtiyaçları sunmayı anayasal garanti altına alır ya da almalıdır. Fakat Türkiye’de ne konut ne eğitim ne de başka bir temel ihtiyaç devlet güvencesi taşımamaktadır.

¹³⁵ Keleş, **a.g.e.**, s. 344. Ankara’daki Namık Kemal Mahallesi bu şekilde oluşturulmuştur. Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, **Türkiye’de Üç Devir I. Cilt, Eleştiriler-Uyarılar**, İstanbul 1974, Sinan Yayınları, 3. Basım, s. 24. Cumhuriyet Hükümeti, ilk işi olarak yüksek memurlarının konut sorununa çözüm bulmuştur. Cumhuriyet ilan edildiği zamanlarda bile vali ya da kaymakamların konut sorunu pek olmamıştır.

¹³⁶ **BCA**, T.C. Başvekalet Kararlar Müdürlüğü, 030.18.01.02.76.55.5, Karar Sayısı: 2/6894, Tarih: 14.6.1937. Detaylar İçin Bkz. Ek-2

1920 ve 1930’lu yıllar boyunca göç devam etmiştir. Bu göçmenleri yerleştirmek amacıyla 1937’de çıkarılan kararnamede Kütahya, Muğla, Aydın, Bursa, Afyonkarahisar, Bilecik, Kocaeli, Amasya, Çorum, Sivas, Tokat, Seyhan, İçel, Malatya, Elazığ ve Gaziantep’e göçmen yerleştirilmesi kararı alınmıştır.

atılmasıdır. Devletçilik politikasının yoğunlaştığı yıllardan biri olan 1939 yılında Milli korunma yasası çıkarılmıştır. Bu yasa çerçevesinde konut kiralalarının sınırlanması yoluna gidilmiştir. Kontrol politikasıyla örtüşen bu uygulamanın nedeni, dünya ve ülke koşullarının halk üzerindeki olumsuz etkileridir. 1939 yılında II. Dünya Savaşı başlamış ve uzun süren bir sıkıntı dönemi başlamıştır. Kira sınırlaması uygulaması 1963'e kadar sürmüştür.¹³⁷

1945 ile 1961 yılları arasında ise konut sorunu bir kazanç kapısı haline gelmeye başlamıştır. Devletin kooperatiflere destek olması geleneği kaldırılmış bu alanın serbestleşmesi ve kontrolsüzleşmesi sağlanmıştır. Bu şekilde bu alan kazanç kapısı olup bir sektör haline gelmiştir. Devlet işletmelerinden istihdam edilen işçilerin konut sahibi edilmesi çabası pratikte yaygın bir hale gelmiş olsa da, bu tarihten -1945- itibaren bu teşvik ortadan kalkmış ve bu tip girişimler devletin yardımından mahrum bırakılmışlardır. O döneme kadar yürütülen kolaylaştırıcı çalışmaların, tam tersine dönmüş olması ilginç bir durumdur.* Bu dönemin kooperatiflerinin ortak özellikleri şunlardır:

- “a- Kooperatifler tek tek yapılar şeklinde birkaç birimlik konut üretmekle yetinen, yani toplu konut yapmayan kuruluşlar olarak gelişmişlerdir.*
- b- Birden çok sayıda kooperatife üye olarak, ortaklık haklarını kötüye kullanan ve bu yoldan kazanç elde eden bir kesim türemiştir.*
- c- Kooperatif konutlarının kiralama ve alım satımla el değiştirmesi yaygınlaşmıştır.*
- d- Konut kooperatifleri, kooperatifçilik felsefesine önem vermediklerinden yönetimlerde kendileri değil, dışardan aylıkla tutulan kimseler görev almışlardır.*

¹³⁷ Keleş, a.g.e., s. 345

Kira sınırlaması uygulamasının liberalizmle çeliştiği söylenebilir. Çünkü bu politika DP zamanında da sürmüştür. Bunun mantıklı bir açıklaması şu olabilir. Devletçilik uygulamasıyla birlikte hızlanan kentleşme ve artan göç nedeniyle bu sınırlamanın uygulanması zorunluluk haline gelmiştir. Çünkü DP kırsal kesime dayanan bir siyasal partiydi. Bu nedenle kitlesini yedeklemek durumunda kalmıştır.

* Bu durum Türkiye'nin yeni ekonomik algısıyla ilgili olsa gerektir.

e- Kooperatifler kentlerin gelişme alanlarındaki topraklarda geniş ölçüde spekülasyon yapmışlardır.”¹³⁸

II. Dünya Savaşı sonrasında kentleşmenin hızında önemli bir artış olmuştur. Çeşitli kredi yöntemleriyle de konut üretme yolu açılmıştır. Daha önce Emlak ve Eytam Bankası adıyla bilinen banka, 1946 yılında Türkiye Emlak Kredi Bankası adıyla ve yeni bir kimlikle yeniden kurulmuştur. Banka, yurttaşlara etkin bir biçimde krediler sunarak konut sahibi olmalarını sağlamak yolunda adımlar atmıştır. Her ne kadar böyle bir çabaya girişilmiş olsa da büyük kentlerde gecekondu bölgeleri oluşmuştur. Bu dönemde, 1958’de İmar ve İskan Bakanlığı’nın kurulması konut politikası üzerinde etkili olmuştur. Kentleşmenin hız kazanması ile birlikte artan göçün de etkisiyle gecekonduların çoğalması, bu dönemin konut politikası önceliğini, gecekondulaşmanın önlenmesine yöneltmiştir. 1948, 1953, 1959 yıllarında çıkarılan yasalarla gecekondulaşma* önlenmeye çalışılmıştır. Hemen hemen hepsinin amaçladığı şey konut yapımını arttırmaktır. Konut yapımını arttırmak amaçlı olarak, bu dönemde yeni yapılan konutlar, 10 yıl bina vergisi ödeme yükünden muaf tutulmuşlardır.¹³⁹

Bu dönem için dikkat çekici önemli bir nokta bulunmaktadır. Konut ve kalkınma sorunları birbirinden ayrı ve kopuk bir biçimde ele alınmıştır. Aksine, konut sorunu ekonomik sorunlarla birlikte ele alınması gereken bir sorundur. Fakat bu dönemde böyle bir durum söz konusu olmamıştır. Bununla birlikte 1950’li yılların ortalarında İstanbul’da girişilen bayındırlık çalışmalarıyla belirli bir istihdam yaratılmaya çalışılmıştır. Konut sorunu açısından bu dönemdeki en önemli gelişme, 1963 yılına kadar süren ev kirası ücretlerinin kontrol altında tutulmasıdır.¹⁴⁰

¹³⁸ Keleş, a.g.e., s. 315

* 1966 yılına kadar çıkarılan yasalarda “gecekondu” kelimesi kullanılmamıştır. Bu kanunların adları genellikle “Bina Yapımını Teşvik ve İzinsiz Yapılan Binalar Hakkında Kanun” olmuştur. Gecekondu kurulmasının önlenmesi amaçlanmış olmakla birlikte gecekondulaşmaya ve göçlere sebep olan durumlar üzerine eğilmemiştir. Bu da günü kurtarma politikasının bir sonucudur. Keleş, a.g.e., s. 345

¹³⁹ Keleş, a.g.e., s. 345-346

¹⁴⁰ Keleş, a.g.e., s. 345-346

1.2. Yerel Yönetimler

Osmanlı devlet yönetimi özelliklerinden en önemlisinin, merkeziyetçiliğin, bu dönemde –devletçilik dönemi– yeniden vücut bulmaya başladığı açıkça söylenebilir. Tabii burada kastedilen, Osmanlı'nın 16. yüzyılın sonlarına kadar yürütebildiği merkeziyetçiliktir. Cumhuriyet döneminin en merkeziyetçi ve kontrolcü dönemi devletçi dönem olmuştur. Mesela, genellikle yerel yönetimlerin özerk oldukları bilinir. Fakat bu dönemin önemli özelliklerinden biri de yerel yönetimlerin bu özerkliğinin budanmasıdır.

1933 yılında 2290 sayılı Belediye Yapı ve Yollar Kanunu çıkarılmıştır. Kanun, imar planlarının, yörenin en büyük mülki amirince ve Ankara İmar Müdürlüğüne onaylanması hükmünü getirerek bu konuda merkeziyetçiliği arttırmaktadır. 1934 yılında ise 1580 sayılı Belediye Yasası çıkarılmıştır. Kanuna göre; “ *belde sakinlerinin mahalli mahiyetteki müşterek ihtiyaçlarının tanzim ve tesviyesi ve tehlikeden korunması için istimlake belediyeler yetkilidir*” demektedir. Fakat ikinci maddede bu kararların merkezi yönetimin onayı ile gerçekleştirilebileceği belirtilmektedir. “*Görüldüğü gibi, gerek Belediye Yapı ve Yollar Kanunu gerekse bu konuda belediyelere önemli ve demokratik belediyeçilik anlayışına uygun görevler verilirken, hemen ardından merkezi yönetimin katı denetimi getirilmektedir.*”¹⁴¹

¹⁴¹ Kemal Görmez, **Yerel Demokrasi ve Türkiye**, Ankara 1997, Vadi Yayınları, s. 114. Burada getirilen sınırlamaların belirli bir mantığı olduğu kesindir. Milletvekilleri seçimleri ile yerel seçim mantığı oldukça farklıdır. Kişiler yerel yönetimlere parti anlayışından uzak kişileri seçebilmektedirler. Bu da tek parti döneminde önemli bir çelişki yaratmaktadır. Bunun, kontrol altına alınması amacıyla böyle bir yönetime başvurulmuş olunması muhtemeldir. Bu tip durumlar Türkiye'nin liberal söylemle devletçi politikayı bir arada yürütmeye çalışmasıyla ilgilidir.

1.3. İş Yasaları ve Amaçları*

1.3.1. 1932 İş Yasa Tasarısı

1932 yılında hazırlanan ve 192 maddeden oluşan tasarı şu gerekçeye dayanmaktadır:

“ Ulusal ekonomimizin günden güne gelişmesi sonucunda özellikle büyük kentlerimizde yığılan bir sanayi ve ticaret oluşmaktadır. Bu nedenle işçilerin sosyal ve ekonomik gereksinimleri ve işverenlerle olan ilişkileri açısından durumlarını saptamak için devletin karışımı zorunlu duruma gelmiş ve iş koşulları ve çalışma özgürlüğünün kişinin, toplumun çıkarlarına uygun bir şekilde düzenlenmesi, bu görevlerin yerine getirilmesi bakımından çok ivedi ve önemlidir. İş yasa tasarısı bu amaç için hazırlanmıştır. Bugünkü hukuksal mevzuatımız bu amacı sağlamaya yetmemektedir. Çünkü bu mevzuatta işçi ve iş sahibi ilişkileri daha çok bireysel hak ve çıkarlar açısından düşünülmekte ve sorunun sosyal yüzü ikinci planda bırakılmaktadır. Oysa bugünkü büyük üretim döneminde bu ilişkiler kişisel hak ve çıkarlar sınırını aşmış, bütün bir ulusun bugününü ve geleceğini ilgilendiren yüksek toplumsal çıkarlar biçimini almış bulunuyor. Şu halde soruna bu açıdan bakmak ekonomik bakımdan ortak ve dayanışmacı bir rol oynayan emek ile anamal arasında ulusal çıkarlar doğrultusunda da dayanışma sağlamak gerekir.”¹⁴²

Böylesi tespitlerden yola çıkan bir tasarı değişen üretim ilişkileri ve tarzının kesin kanıtıdır. Böylesi bir durumda da sınıfsal farklılıkların ortaya çıkması kaçınılmazdır. Hazırlanan bu tasarının amacı en başından düzeni tesis edebilmektir. Haklı olarak denilebilir ki; aranın bulunmaya çalışıldığı bu tasarı ileri bir çok hüküm içermektedir.

* Asıl olarak bahsedilecek olan bir tane İş Yasası (1936 İş Yasası)söz konusudur. Fakat 1932 tasarısı aslı mevzubahis olan 1936 İş yasasının temelini teşkil ettiğinden üzerinde durulacaktır. Sadece temelini teşkil etmesi değil içerdiği hükümler açısından da önem arz eden bu tasarı konu dahiline girmektedir.

¹⁴² Cahit Talas, **Türkiye'nin Açıklamalı Sosyal Politika Tarihi**, Ankara 1991, Bilgi Yayınevi, s. 98

Tasarının birinci kısmında; çalışma süreleri, işçi sağlığı ve iş güvenliği, işçilerin eğitimi, çocuk ve kadın işçilerin çalışma koşullarına ilişkin özel düzenlemeler, iş kazaları sigortası yer almaktadır. Birinci kısmın hükümleri yalnız sanayi kuruluşlarında çalışan işçilere, öteki iki kısmın hükümleri ise her çeşit iş alanında çalışanlara uygulanmak üzere hazırlanmıştır. Görüldüğü üzere, tasarının uygulama alanı oldukça geniş tutulmuştur.¹⁴³

Tasarının bazı ilgi çekici yanları bulunmaktadır. Bunlardan biri, maden ocaklarında çalışan işçilere, çıkarılacak bir yönetmelikle belirlenen yöntemlere göre en az (asgari) ücretin ödenmesi zorunluluğudur. Böylece bu iş kolunda ücretin tek yönlü olarak işveren tarafından belirlenmesi yolu bir ölçüde kapatılmıştır. Eğer toplu bir iş sözleşmesi yoksa en az ücretlerin saptanması bir düzene bağlanmış olmaktadır. Fakat bu konuda daha da önemli olan bir hüküm, en az ücrete getirilen tanım içerisindedir. Tasarının 11. maddesinde en az ücret, “ *yerel koşullara göre, aile başı olarak işçinin doğal koşullar içinde geçimini harcamalarını ve olağan eğlencelerini ve hafta tatili sırasında almadığı ücreti karşılamayı sağlayacak kazanç*” olarak tanımlanmaktadır.¹⁴⁴

Bu tanım şu açıdan büyük önem taşımaktadır. Tasarı, tek bir kişinin değil aile başının gereksinimlerini göz önünde tutmaktadır. Aile başının olağan harcamalarını ölçüt olarak kabul eden tasarı asgari bir eğlenceyi de buna dahil etmektedir. Ayrıca eğer hafta tatili gününde ya da günlerinde ücret ödenmiyorsa, saptanacak olan ücret bunu telafi etmeyi amaçlamaktadır.

1932’de hazırlanan bu tasarı ayrıca çalışma saatlerine değinmektedir. Çalışma saatlerini günlük 8 haftalık 48 olarak öngörmektedir. Çalışma yaşı konusunda 12’yi alt taban kabul eden tasarı 16’yı çocuk yaşının tavanı olarak kabul etmektedir. Sosyal güvenliğin sağlanmasına yönelik ilk ciddi girişimin yapıldığı bu tasarı kaza sigortası, ölüm ve maluliyet durumlarına derinlemesine bir açıklama getirmektedir. Buna göre tüm primler ve tedavi masrafları işverene ait olacaktır. Yurttaşlara iş bulma meselesini de devlete yükleyen bu tasarı önemli bir sorumluluğu

¹⁴³ Talas, **a.g.e.**, s. 99

¹⁴⁴ Talas, **a.g.e.**, s. 99

devletçiliğin gerektirdiği şekilde devlet kurumuna vermektedir. Böylesi bir sorumluluğu devlete yüklemeyi hedef edinen tasarı; sendika kurmaya ilişkin herhangi bir hüküm getirmemekte olup işçilerin örgütlenme sorununu ortada bırakmaktadır. İşçi ile işveren arasında ortaya çıkacak sorunların çözümüne ilişkin açık ifadeler bulunmamaktadır. Tüm bunların yanı sıra 1932 İş Yasası Tasarısı TBMM’de görüşülüp bir sonuca ulaştırılamamıştır. Tasarı 16 Nisan 1934 tarihinde İktisat Vekaleti’ne daha önceki talebi nedeniyle geri verilmiştir.¹⁴⁵

1.3.2. 1936 İş Yasası

1934’te yeni bir tasarı hükümet tarafından TBMM’ye sunulmuştur. Bu tasarı 159 maddeden oluşmaktaydı. Doğal olarak içinde bulunduğu ekonomik, sosyal ve siyasal ortamın bütün niteliklerini, zorunlu kıldığı düzenlemeleri yansıtmaktaydı. Bunların yanında bir bütünü kapsamakta ve bireysel haklardan yola çıkarak toplu işçi ve işveren ilişkilerine, iş ve işçi bulma hizmetlerine, sosyal sigortaların oluşturulmasına doğru önemli adımlar atmaktaydı. Fakat aynı tasarı, bireysel haklar bakımından oldukça çağdaş nitelikler taşıdığı halde, işçilerin toplu olarak kullandıkları hak ve özgürlükleri yasaklamakta ya da sessiz kalmaktadır. Tasarı sendika kurma hak ve özgürlüğü, toplu pazarlık hakları konularında sessiz kalmış ve grev hakkını yasaklamıştır. Bu durumun doğal bir sonucu olarak da iş uyuşmazlıklarında zorunlu uzlaştırma ve hakem yolu seçilmiştir. Böylece devlet, çalışma yaşamının tek düzenleyicisi konumuna gelmiştir. Bu yanları ile yeni iş yasası tam bir rejim yasası olma niteliğini kazanmıştır. Kuşkusuz, 1933-1938 döneminde benimsenip izlenmiş olan planlı devletçi iktisat politikası da tasarının niteliklerinin oluşmasında önemli bir etken olmuştur. İş yasası tasarısı 8 Haziran 1936’da önemli bir değişiklik olmadan TBMM’de kabul edilip yasalaşmıştır. Hemen ardından CHP Genel Sekreteri olan Recep Peker söz alıp kürsüye çıkmıştır.

“Bu kanunla Türkiye’de yeni iş hayatı yeni rejimimizin istediği ahenk ve çalışma yoluna girecektir... Arkadaşlar, yeni iş kanunu sınıfçılık şuurunun

¹⁴⁵ Talas, **a.g.e.**, s. 99-101

*doğmasına ve yaşamasına imkan verici hata bulutlarını ortadan silip süpürecektir. Bu kanunla, milli hayatın iş alanında muvazene kurulacaktır.*¹⁴⁶

1936 tarihli iş yasasının en büyük eksikliği uygulama alanının çeşitli yollardan sınırlanması ile ilişkilidir. Gerçekten yasa bir yandan; yapmış olduğu işçi tanımını yolu ile düşün işçilerini kapsamı dışında tutmuş diğer yandan da tarım kesimi başta olmak üzere bazı kesimleri kapsam dışında bırakmıştır. Bir yandan da, sayısal bir sınır getirerek 10'dan az işçi çalıştıran işyerlerini de kapsam dışında bırakmıştır. Bu sınırlamalar 1950'li yıllara kadar sürdükten sonra yavaş yavaş yumuşatılarak giderilmiştir. Giderilemeyen; tarım kesiminde çalışan işçilerin günümüze değin genellikle sosyal politikaların, dışında kalmaları ve devletin koruyuculuğuna bir türlü ulaşamamış olmalarıdır.¹⁴⁷

İş yasası içerdiği bazı konular açısından büyük önem arz etmektedir. Bunların başta geleni iş ve işçi bulma sorunudur. 1936 İş Yasası, yalnız işçi ve işverenler arasındaki çalışma ilişkilerini düzenlemekle yetinmemiştir. Onun yanında kamu hizmeti niteliğindeki kimi konuları da ele almış ve devlete görevler vermiştir. Bunlardan biri de iş ve işçi bulma konusudur. Yani iş arayan işsize iş, işçi arayan işverene işçi bulmak ve bu konuda aracılık yapmak devletin görevi sayılmıştır. İş ve işçi bulma başlığı taşıyan altıncı bölüm içinde yer alan 83. maddede “ *işçilerin elverişli oldukları işlere yerleştirilmelerine ve çeşitli işler için elverişli işçiler bulunmasına aracılık etme hususlarının düzenlenmesi, kamu görevi olarak devletçe yapılır*” denmektedir. Bu görev 4837 sayılı yasa ile kurulmuş olan İş ve İşçi Bulma Kurumu'na verilmiştir. Buna göre “ *İş ve İşçi Bulma Kurumu her çeşit ekonomik işletmelerde serbest sanat niteliğinde olan öbür işler için bilgi toplamak, işçi isteme ve iş aramanın düzene bağlanması yolunda gerekli çalışmaları yapmak ve işçi ücretlerinin iniş çıkışlarını izleyip sosyal sıkıntıların önüne geçmek için bütün yurttan*

¹⁴⁶ Talas, **a.g.e.**, s. 104.

Burada Recep Peker'in atladığı önemli bir nokta vardır. Sınıf bilinci üretim tarzı ve ilişki biçimine bağlı olarak ortaya çıkar. Yani herhangi bir yönetim veya kurum, bir sınıfı istediği zaman ortaya çıkarıp ortadan kaldırma şansına sahip değildir. Yani diğer bir deyişle Karl Marks'ın yazdıklarından dolayı işçi sınıfı ortaya çıkmamıştır. Tam tersine işçi sınıfının doğuşundan sonra Marks ve benzerleri onu kendi konuları ve ilgi alanları olarak belirlemişlerdir. İşçi sınıfını doğuran etkenler tamamen kapitalist üretim mekanizmasının en üst halkalarını oluşturan büyük üretim işletmeleridir.

¹⁴⁷ Talas, **a.g.e.**, s. 103

ya da bir bölgede veya belediye çevresinde alınması gereken önlemleri saptamak ve bunların uygulanmasına yardım etmek, mesleğe yöneltmek, nitelikli işçi yetiştirilmesine katkıda bulunmak ve iş kağıtlarının yapılmasına aracılık etmek ödevlerini bir ücret karşılığı olmaksızın yapmakla yükümlüdür.”¹⁴⁸

Sosyal güvenlik konusu, 1936 İş Yasasında dar bir anlayış içerisinde ele alınmıştır. Yasanın 100. maddesinde “iş yaşamında iş kazaları ile meslek hastalıkları, analık, yaşlılık, işten kalma, hastalık ve ölüm durumlarına karşı yapılacak sosyal yardımlar devlet tarafından düzenlenir ve yönetilir” denmektedir. Bu görevin yerine getirilmesi için bu yasanın yürürlüğe girdiği tarihten bir yıl sonra bir devlet kurumu niteliğinde olmak üzere 1937 yılında bir İşçi Sigorta İdaresi kurulmuştur. Bu dönemde sosyal sigorta ve güvenlik bir hak olarak algılanmamıştır. Bunun en açık göstergesi bunun işçiler ve çalışanlara bir yardım şeklinde sunulmasıdır.¹⁴⁹

İş yaşamının denetlenmesi meselesi de önemli bir yerde bulunmaktadır. Çünkü devlet eğer planlı bir ekonomi ve kalkınma yoluna girmişse bunun hakkını verebilmek adına iş yaşamını kontrol altında tutmaya çabalayacaktır.

Bu bağlamda sosyal politika çalışmalarında işçilerin korunması ve emek gücünün sömürülmesini önlemeye dönük yasalar çıkarılması önemli ilk adımlardır. Bu yasaların etkinlik kazanması, yaşama geçirilmesi eksiksiz uygulanmaları ile mümkün olabilir. Bu nedenle ikinci adımlar en az ilk adımlar kadar önemlidir. İşte bu aşamaya ulaşmak için yasaları uygulama ile görevli devlet kuruluşlarında denetim veya teftiş düzenleri kurulması büyük bir zorunluluk taşımaktadır. İş yasasının 85-95 maddeleri iş yaşamının denetimine ilişkin çeşitli düzenlemeleri öngörmektedir. Buna göre çalışma yaşamı ile ilgili mevzuatın uygulanmasını devlet izleyip

¹⁴⁸ Talas, **a.g.e.**, s. 118

Devletin böyle bir ödevi omuzlarına ücretsiz olarak yükleyen bir iş yasası günümüz koşullarında bizi şaşırtmaktadır. Medeniyet ilerledikçe devletin sosyal özelliklerinin artması bir beklenti haline gelirken bunun tam tersinin gerçekleşmesi dünya tarihi açısından bir talihsizliktir. Günümüzden bakıldığında sanki tarihin geriye doğru işlediği görülmektedir. Bu şaşırtıcı bir durumdur. Yurttaşların sosyal haklarının hızla budandığı ve sosyal devlet anlayışının hızla tasfiye edildiği bir dünyada yaşamak, gündelik yaşamı daha çok zorlaştırmaktadır. Bu nedenle 1936 İş Yasası gibi yasalar çok derin eksiklikler içermesine rağmen bize yol göstermektedir.

¹⁴⁹ Talas, **a.g.e.**, s. 119

denetleyecektir. Yetkili memurlar işyerlerini, işin yürütülmesi biçimini, defter ve hesapları, alet, edevat, cihaz ve makineleri ham ve işlenmiş maddelerle malzemeleri gerektiği zamanlarda denetleyeceklerdir. Eksiklikler ve yetersizlikler görülürse bunların tamamlanması ve düzeltilmesini sağlayacaklardır.¹⁵⁰

İş yasası grev ve lokavt üzerine keskin hükümler içermektedir. 1930’lu yıllarla birlikte rejim, tek parti iktidarına doğru evrilmiştir. Bu yüzden iş yasasında işçi haklarının bir kısmı güdük kalmıştır. Sendika kurulması ile ilgili pek de ayrıntı yoktur. İş yasasının 72. maddesi “*grev ve lokavt yasaktır*” demektedir. Bu hükmü koştuktan sonra grev ve lokavt arasına bir koşutluk ortaya koyan yasa ikisini aynı kefedede değerlendirmektedir. Böylesi bir durumda grevin bir savunma, lokavtın ise bir saldırı olduğu gerçeği göz ardı edilmektedir. 50’den 500’e kadar işçi çalıştıran bir işletmedeki işçilerin 1/5’inin, daha yüksek sayıda işçi çalıştıran işletmelerde ise en az 100 işçinin mevcut iş koşullarına karşı kendi isteklerini kabul ettirmeye yönelik iş bırakmaları ‘grev’ olarak tanımlanmaktadır. 73. maddede ise “*herhangi bir işyerinde en az üç işçinin aralarında kararlaştırarak hep birlikte ve birden iş bırakmaları yüzünden işyerindeki faaliyet tamamen veya işin mahiyetine göre önemli derecede kısmen yavaşlamaya uğrarsa, bu duruma neden olan hareketi grev sayılır*” denmektedir. Böylece en sade protestolar bile grev olarak tanımlanmaktadır.¹⁵¹

Böylece en küçük hak arama talepleri bile yasaklanmakta ve yönetim baskıcı bir kimliğe bürünmektedir. Planlı ekonomik yaşamın ‘bu’ olduğuna ilişkin ciddi şüpheleri içerisinde barındıran Türkiye deneyiminin içerdığı hükümler kabaca bu şekildedir.

1.4. Çeşitli Sosyal Haklar

Devletçilik dönemi kurumsallığın had safhaya ulaştığı bir dönem olarak bilinir. Yasal bağlamda birçok düzenlemenin yapıldığı bu dönemde dikkat çekici birçok ayrıntıya rastlamak mümkündür. Diğer taraftan günümüzde değerlendirildiğinde araştırmacıları hayrete düşürecek birçok ayrıntının mevcut

¹⁵⁰ Talas, **a.g.e.**, s. 120

¹⁵¹ Talas, **a.g.e.**, s. 120

olduğu unutulmamalıdır. Peki bunu nasıl değerlendirmek gerekiyor. Devletin yönetim tecrübesinin az olduğu bir dönem olarak ele alıp birçok yetkisini bilinçsizce kullandığını farz etmek bir tercih meselesidir. Diğer taraftan devletin anayasasında geçtiği gibi “*sosyal devlet*” anlayışının oluşturulup korunmaya çalışıldığı bir dönem midir, devletçilik dönemi? İkinci seçenek mantığa daha yatkın görünse de katıksız olarak doğru olduğu tartışmalı bir durumdur. Sosyal haklarla ilgili birçok düzenlemenin yapıldığı bu dönem araştırma açısından önemli bir yer tutmaktadır.

1.4.1. Hafta Tatili

Türkiye’de işçilerin haftada bir gün dinlenmesi 1924 yılında yasayla belirlenmiştir. Hafta Tatili Yasası adını taşıyan bu yasa ile resmi daireler ile tüm özel kuruluşlarda çalışanların haftada bir günlük dinleme hakkı tanınmıştır. Fakat yasanın ilginç yönlerinden bir tanesine değinmekte fayda vardır. Tatil yasası uygulaması, nüfusu 10.000 ve üzeri olan yerler için geçerli kılınmıştır.* Bu sınırlamanın aşılması belediye meclislerinin inisiyatifine bırakılmıştır. Bu yasa üzerine belli dönemler iyileştirmeye yönelik çalışmalar yürütülmüştür. 1935’te çıkarılan Ulusal ve genel Tatiller Hakkındaki Yasa öncelikle hafta tatili gününü Pazar günü olarak belirlemiştir. Ayrıca bunu saatle belirlemiş ve taban olarak 35 saatlik bir süre saptamıştır. Bu durumda tatil cumartesi öğleden itibaren başlatılmaya başlanmıştır. Fakat halkın yemesi, içmesi ve giyinmesi gibi zorunlu gereksinimler ile ilgili satış yapan yerler cumartesi günü tatil yapmak zorunluluğundan muaf tutulmuştur. Sanayi kesimi dışında kalan işçilerden tarım, arıcılık, balıkçılık, çobanlık ve benzeri işlerde çalışanlar ise yasa kapsamı dışında tutulmuşlardır.¹⁵²

1.4.2. Sağlık ve Sosyal Güvenlik

Türkiye, kuruluşundan bu yana her zaman bir Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığına sahip olmuş ve ülke halkının sağlığını korumak için birçok yasalar

* Günümüz Türkiye’sinde bile nüfusu hala 10.000’in altında bulunan birçok yerleşim bölgesi olduğu hesaba katılırsa bu uygulamanın taşıdığı bu özelliğin ne kadar olumsuz olduğu anlaşılır. Çünkü inisiyatifin çözümü her zaman olumlu bir şekilde işlemeyebilir. Yasanın taşıdığı sakınca da budur.

¹⁵² Talas, **a.g.e.**, s. 86-87

çıkarmıştır. Kuşkusuz bunların başta geleni 1930 yılında çıkarılan Genel Sağlık Yasası'dır. Yasanın 155. maddesi gebelik ve doğum durumları açısından önemli hükümler içermektedir. Buna göre '*kendisi ve doğacak çocuğunun sağlığı için bir zarar doğurmayacağı, bir doktor tarafından yazıyla onaylanmadıkça*' kadınların doğumdan önce ve sonra üçer hafta süresince; fabrikalar, imalathane, genel ve özel kurumlarda çalıştırılmaları yasaklanmıştır. Öte yandan doğumdan önce üç ay içinde hamile kadın, kendisinin ve çocuğunun sağlığına zarar verebilecek ağır ve tehlikeli işlerde çalıştırılmamaktadır. Doğumdan sonra en az üç haftalık dinlenmeden sonra çalışmaya başlayan kadınlara altı ay boyunca çocuğunu emzirmek üzere iş sırasında yarımşar saatlik izinler verilmesi de yasanın öngördüğü düzenlemeler arasındadır.¹⁵³

Cumhuriyetin ilanından 1936 iş yasasına kadar geçerli olan sosyal güvenlik yasalar sosyal bilimciler tarafından oldukça geri olarak nitelenmektedir. "*1936'da iş yasasının kabulüne kadar ülkemizin çalışan kadınları bize göre son derece yetersiz sayılabilecek bu hükümlerin korunması altındadır. Uluslar arası çalışma örgütünün kabul ettiği çeşitli sözleşme ve öneri belgelerinde öngörülen dinlenme süreleri altışar haftadır. Öte yandan üçer haftalık ücretlerin ödenmesi üzerine 1930 yasasında herhangi bir hüküm yoktur.*"* Bu boşluk 1936 İş Yasasının 25. maddesi ile bir ölçüde doldurulmuştur. Bu madde doğumdan önceki ve sonraki dinlenme sürelerinin sağlık nedenleri gereği altışar haftadan toplam oniki haftaya çıkarılabileceğini saptadıktan sonra, bu dinlenmelerin devamınca işverenin işçi kadına günlük ücretinin yarısını ödemesini de hükme bağlamıştır. Ancak bu ücrete hak kazanabilmek için işyerinde altı aydan beri üç ay fiilen çalışmış olmak gerekmektedir.¹⁵⁴

1930 Genel Sağlık Yasası, oldukça geniş bir içeriğe sahiptir. Çocukları ilgilendiren birçok hükmü içermektedir. 151 sayılı 1921 yasasından sonra oldukça kapsamlıdır. Yasa öncelikle çocukların çalışma yaşını saptamıştır. Buna göre; "*12 yaşından küçük çocuklar, fabrika ve imalathane gibi her türlü sanayi kuruluşları ile madenlerde çalıştırılmazlar.*" Buna karşılık, ticaret, ulaştırma, tarım ve evlerdeki çalışmalar için herhangi bir yaş sınırı saptanmamıştır. 1936 İş Yasası bu boşluğu bir

¹⁵³ Talas, **a.g.e.**, s. 87

* Bu yasanın yetersiz görülmesinin nedeni, uluslar arası normlara göre oldukça geri olmasıdır.

¹⁵⁴ Talas, **a.g.e.**, s. 88

ölçüde doldurabilmiştir. Genel Sağlık Yasası 12-16 yaş arasındaki çocukların gece çalıştırılmalarını yasaklamıştır. Ayrıca 12-16 yaş arası çocukların sanayi kuruluşlarındaki çalışma süreleri günde sekiz saat olarak saptanmıştır. Bu, fazla mesai işlerinin çocukları kapsamadığının göstergesidir-ki bu önemli bir gelişmedir.¹⁵⁵

Genel Sağlık Yasası'na göre, bütün gece çalışmaları ile yer altı işlerinde çalışma süresi günde sekiz saat olarak saptanmıştır. Bundan başka yasa, işçi sağlığı ve iş güvenliğine ilişkin kimi hükümleri içermektedir. Yasa işçi sağlığı ve iş güvenliği bakımından işyerlerinde alınması gereken önlemler ve donanımların bir tüzük ile saptanacağını, en az elli işçi çalıştıran işyerlerinde, işçilerin sağlık durumlarının sürekli olarak bir doktor ile denetim altında tutulacağını belirlemiştir. Büyük kuruluşlarla iş kazası olasılığı yüksek olan işyerleri, sürekli olarak işyerinde bir doktor bulundurmak zorunda tutulmuştur. Ayrıca beşyüz ve daha çok işçi çalıştıran işyerleri her yüz işçiye bir yatak hesabı ile bir hastane kurmak zorunluluğu altında bulundurulmuşlardır.¹⁵⁶

2. Devletçiliğin Toplumsal Kategori Ve Sınıfların Oluşumuna Etkisi

Değişen devlet algısının yanı sıra üretim biçiminin de değiştiğini ifade etmek bir zorunluluktur. Değişen bu koşullar doğal olarak toplumun ya da başka bir deyişle halk kitlelerinin hem reflekslerde bulunmasına hem de evrim geçirmesine neden olmaktadır. Devletçilik koşulları insanların toplumsal yaşantısını etkileyen ekonomik koşullardır ve doğallığında toplum üzerinde kökten dönüştürücü etki taşımaktadırlar. Bu durum elli sene önce böyle olduğu gibi 150 sene önce de böyledir. Değişen yaşam koşulları, şehirlerin kırlara göre daha hızlı gelişmesine ve insanların şehirlere akmasına neden olmuştur. Böylelikle ilk büyük etki kendini kentleşme olarak göstermektedir.

¹⁵⁵ Talas, **a.g.e.**, s. 88-89

¹⁵⁶ Talas, **a.g.e.**, s. 89

2.1. Kentleşme

Kentleşme hareketleri, doğal olarak ekonomik, teknolojik, siyasal ve psiko-sosyolojik etmenlerin etkisi altında oluşur. Bunlar birbiriyle bağlantılı nedenlerdir. Mesela ekonomik etkenlere örnek olarak gösterilecek bir durumdan bahsedilecek olursa; “ *birim toprak başına aynı miktarda ya da daha fazla tarım geliri elde etmek için daha az insan gücüne gereksinme duyulduğu takdirde ki, tarımsal nüfusun bir kesimi bu topraklardan ‘terhis’ edilebilir. Gerçekten tarihsel olaylar da, kentleşmenin bir işçinin kendi gıdasına ek olarak besleyebileceği insan sayısının artışı oranında, hızlandığını göstermektedir.*” Bunun yanı sıra tarım sektöründe makineleşmenin ortaya çıkması ve bunun rayına oturması, işgücü ihtiyacının azalmasına neden olmaktadır. Doğal olarak bu makineleşme işçi ihtiyacı doğurmaktadır. Topraklarından terhis edilen köylüler bu sefer sirkülasyonu sağlamak üzere şehre gitmektedirler. Diğer bir yan neden ise iklimsel koşullardır. Erozyon, topraktaki verimsizlik gibi nedenler de bazen şehre göçü zorunlu kılmıştır ve kılmaktadır.¹⁵⁷

Kentleşmede rol oynayan bir diğer neden siyasaldır. Mesela bir kentin başkent yapılması buna örnek olarak gösterilebilir. 1920’de 20.000 nüfuslu bir kasaba olan Ankara başkent olmasının bir sonucu olarak elli yılda 2.000.000’a yakın nüfuslu bir anakent (metropol) olmuştur. Mesela Orta Anadolu’nun kentleşme oranının yükselmesinde Ankara’nın orada bulunmasının rolü tartışmasıdır.¹⁵⁸

Ankara’nın başkent olmasının ortaya çıkardığı farklı sosyal durumlar da söz konusu olmuştur. Türkiye’nin farklı yerlerinden gelip devletin işlerini yürütecek olan yeni ve hatırı sayılır bir memur kesiminin ortaya çıkışı bu dönemlere rastlamıştır. Ayrıca başkent kurulması esnasında şantiyecilik hareketi iyice geliştiğinde ciddi bir istihdam meselesi orta çıkmaya başlamıştır. Tüm bu insanların gündelik ihtiyaçlarına yönelik yapılacak belediyeçilik çalışmaları ve hizmetleri de ciddi bir organizasyonu gerektirmiştir. Böylelikle Ankara bir çekim merkezi durumuna gelmiştir. 150.000

¹⁵⁷ Keleş, a.g.e., s. 23

¹⁵⁸ Keleş, a.g.e., s. 26

kişinin yerleştirilmesine yönelik hazırlanan 1932 tarihli imar planı aslında 300.000 kişilik ihtiyacın ortaya çıkabileceği şekilde düşünülmüştür.¹⁵⁹

20 yıllık hazırlanan bu planın 50 yıllık olması yönünde tartışmalar yapılmıştır. Ancak böylesi bir durumda planlı bir büyümeden söz edilebileceği ortadayken yöneticilerin Ankara'yı bir an önce büyük ve nüfusu yoğun olarak görmek istemeleri onları gerçeklikten uzaklaştırmıştır. Yoğunluk konusundaki bunca tartışmaya rağmen Ankara'nın nüfusu kontrol dışı artmış ve plan içerisinde boş alanlar bile varken plansız alanlarda yeni yerleşimler ortaya çıkmış ve plansızlık sorunu gündeme gelmiştir.¹⁶⁰

Kentleşmeyi hızlandıran bir unsur olan göç vurgulanırken de köy ve kent yaşam biçimleri arasında çeşitli farklar olduğu göz ardı edilmemelidir. Fakat kentlerin sahip olduğu birçok hizmet, kültürel olarak oldukça çekicidir. Kimi yerlerde ise köyden kente göç etmeye, belirli bir aşağılık duygusunu ortadan kaldıran bir yükseliş gözü ile bakılmaktadır.¹⁶¹ Kent kültürü köylüler açısından ürkütücü olsa da bahsedilen nedenler ve bunların dışında oluşabilecek nedenlerden ötürü çekicidir. Bu da köylüyü kente yönlendiren etmenlerden biridir.

2.2. Bölge Planlama

1923-1950 dönemi boyunca devletin bölge planlaması üzerine ciddi bir çaba harcadığı söylenemez.* Hükümetler bu dönemde belli bölge ve şehirler seçmişler ve bu bölgelerde fabrikalar kurma yoluyla; nüfusu bu bölgelere kanalize etmeye çalışmışlardır. Kalkınma çabası ve kalkınmanın kendisi bu dönemde yaygın bir nitelik taşımaktadır. Devlet, ülkenin en ucra köşelerine ulaşım sağlama yoluna gitmiştir. Ankara ve İstanbul merkez olarak kabul edildiğinden bu bölgelere ulaşımı

¹⁵⁹ Gönül Tankut, "20. Yüzyılın Planlı Başkentleri: Canberra, Ankara, Brasilia, İslamabad", **ODTÜ Gelişme Dergisi 15 (1-2), (Ocak-Şubat)**, Ankara 1988, s. 134

Ne var ki bu imar planının hedeflediği rakamlar kısa sürede aşıldığından yapılaşma plan dışına taşmıştır.

¹⁶⁰ Tankut, **a.g.m.**, s. 138

¹⁶¹ Keleş, **a.g.e.**, s. 26

* Devlet bu dönemde planlama yapmadan önce rejimi yerleştirmeye çalışmıştır. Bu çaba yeni rejimi sahiplenecek bir kuşak yetiştirme çabası olarak da değerlendirilebilir. Tabii bunun yanı sıra ekonomik alandaki girişimler de bununla ilişkili bir biçimde açıklanabilir.

sağlamak önemli olmuştur. Ayrıca fabrikaların çoğu Marmara ve Ege dışında, nüfusu 10.000'i geçmeyen şehir ve kasabalarda kurulmuş ve hepsinden demiryolu geçirilmiştir.¹⁶²

1950-1960 yılları arasında ise kamu yatırımları yerleşim yerlerinin dışında yapılmıştır. Sanayi kuruluşlarının dağılımına özekçilik* egemendir. Sanayileşmenin özel kesim eliyle gerçekleştirilmesi, Batı ve İstanbul lehine olan dengesizliği daha da arttırmıştır. Bu nedenle Doğu Anadolu bir adım daha geri düşmüştür.¹⁶³

2.3. Varlık Vergisi Meselesi

II. Dünya Savaşı döneminde Türkiye savaşa dahil olmasa da Nazi Almanyası ile imzaladığı saldırmazlık anlaşmasından dolayı taraf gibi görünmekteydi. Gerçekte o dönem yönetici kadrosunun odaklandığı temel amaç Türkiye'nin savaşa girmemesini sağlamaktır. Bu amaç başarılmış olmakla birlikte Türkiye bu savaşın dışında kalamamıştır. En azından ideolojik anlamda Türkiye; kendi sınırları içerisinde yaşayan farklı ulus ya da cemaatlere karşı bir baskı politikasına yönelmiştir. Bu politikalar aslında azınlıkları hedef almasa da pratik hayata uygulandığında böyle bir sonuç ortaya çıkmıştır.

Bu dönemin en fazla ün yapan meselesi Varlık Vergisi meselesidir. Varlık Vergisinin bir ihtiyaç haline gelmesinde devletin rolü büyüktür. Savaş koşullarında karaborsacılığın ortaya çıkması nedeniyle devlet, bir önlemler dizisi vücuda getirmiş ve bu dönemde haksız kazanç sağlayan esnaf ve tüccardan bu kazancın fazlasının vergi yoluyla tahsil etme yoluna girmiştir. Karaborsacılık, savaş koşullarında azınlıklar tarafından yapıldığından dolayı Varlık Vergisi onların üzerinde yoğun bir biçimde uygulanmıştır. İşte Varlık Vergisini doğuran etkenler bu şekilde açıklanabilir. Ökte'nin deyişiyle; *“Tarih boyunca aç toka yumruk göstermiştir.*

¹⁶² Keleş, a.g.e., s. 272.

Erken bir genel değerlendirme yapacak olursak, Trakya, Doğu Karadeniz, Güneydoğu ve Doğu bölgeleri bu dağıtımdan yeterince pay alamamışlardır.

* Bir yapının çevreden aynı uzaklıkta olan yeri, merkezilik. Bu politikayla amaçlanan, sanayiye bağlı yeni merkezler yaratmaktır.

¹⁶³ Keleş, a.g.e., s. 273

*Açların çoğunluk teşkil ettiği devirlerde tokların istifade görmesi tabii bir keyfiyettir. Bu hal meşru olmasa da bir realitedir.*¹⁶⁴ İlginç olan durum ise bu yumruğu yoksul halkın değil devletin kendisinin göstermesidir. İşte bu nedenle Türkiye'deki bu uygulamanın altında milliyetçi bir yaklaşımın yattığı inancı güçlüdür.

Varlık vergisinin nedenleri toplam 16 satırda açıklanmıştır. Verginin gelir ve varlık sahiplerinin varlıkları ve fazla kazançları üzerinden alınacağı belirtilmiştir. Bu durum, Ökte'nin aktardığına göre; *“İktisadi şartların darlığından doğan güçlükleri istismar ederek yüksek kazançları ile mütenasip derecede vergi vermiyenleri istihdaf etmekte (hedeflemekte) ve içinde olduğumuz fevkalade vaziyetin icap ettirdiği fedakarlığa, bunları kazanç kudretleriyle mütenasip bir derecede iştirak ettirmek maksadını görmektedir.*¹⁶⁵ Şeklinde ifade edilmektedir.

Varlık Vergisinin hazırlanıp uygulamaya konulduğu dönemin yöneticileri, bu verginin ısrarla tüm *“muhtekirleri (vurguncu) , harp zenginlerini, hassaten akalliyetten (azınlıklar) olan vurguncuları”* kapsadığını ifade etmişlerdir. Fakat vergi uygulama safhasına geçirildiğinde doğal olarak vurguncu tüccar Türkler üzerine de yükümlülükler bindirmiştir. Parti kadrolarının önemli bir kısmı buna tepki göstermişlerdir. Maliye Bakanı Fuat Ağralı'nın girişimiyle Türklere de bu verginin uygulanması gerekliliği kabul edilmiştir.¹⁶⁶

Varlık Vergisi, büyük çiftçileri, aşırı derecede gayrimenkul sahiplerini ve şirket ortaklarını kapsamaktadır. Kurulan vergi tespit komisyonları vergiyi 15 gün içinde mükellefe bildirmek ve 15 gün sonrası tespit etmek dışında çalışmalarında serbest bırakılmıştır. Unutulan mükelleflere ise 2 ay içinde bir bildirim yapılacak ve yine 15 gün içerisinde ödeme yapması istenmiştir. Vergi miktarı komisyonun

¹⁶⁴ Bu verginin yanı sıra uygulamaya konulan farklı önlemler de toplumu zor durumda bırakmıştır. Mesela, Toprak Mahsulleri Vergisi, bu dönemin meşhur vergilerinden biridir. Bu vergi ile köylülerin altına itildikleri yükümlülüğün gayrimüslimlerininkinden çok da geride olmadığı iddia edilmektedir. Karaborsayı doğuran nedenlerden biri, *'Tahdit'* olarak kabul edilebilir. Çünkü o dönem koşullarında devlet haksız kazancı önlemeye yönelik; kömür, buğday vb. fiyatları ile kira tutarları konusunda bir sınırlama ve kontrol anlayışı benimsemiştir. Bu da esnaf ve tüccarı kar arzusu nedeniyle karaborsaya itmiştir. Faik Ökte, **Varlık Vergisi Faciası**, İstanbul 1951, Nebioğlu Yayınevi, s. 34-38. Bu eser verginin uygulandığı dönemlerin hemen ardında yayımlanan tek eserdir. Yazarı verginin uygulandığı dönemin İstanbul Defterdarı'dır.

¹⁶⁵ Ökte, **a.g.e.**, s. 54-55

¹⁶⁶ Ökte, **a.g.e.**, s. 53

takdirine bırakılmış ve ilan yoluyla mükelleflere tebliğ edilmiştir. Vergiye itiraz etme hakkı olmadığı gibi, tespit edilen zamanı bir hafta müteakiben ödendiğinde % 1, iki hafta müteakiben ödendiğinde % 2'lik bir faizle ödenmektedir. Toplam bir aylık süre içerisinde vergi ödenmediği takdirde; mükellef, çalışmak zorunda bırakılmıştır. Bu çalışma zorunluluğu konusunda da herhangi bir itiraz hakkı söz konusu değildir. Vergi mecburen nakit olarak ödenmek zorundadır.¹⁶⁷ Vergiler bu şekilde tahsil edilmeye çalışılmış ve ödeyemeyenler çalışma kamplarına gönderilmiştir.

Teorik alanda olmasa bile pratik alanda azınlıklara karşı bir ayrımcılık içeren Varlık Vergisi uygulaması -biraz da- Nazi Almanyası'nın yenilmesiyle birlikte uygulamadan aşamalı bir biçimde 1944 yılında kaldırılmıştır.¹⁶⁸

3. “Cumhuriyet İnsanı Kurgusu” Ve Arka Planı

Bir ülkede yerleştirilmeye çalışılan her rejim çeşitli tepkiler ve karşı koyuşlarla karşılaşabilir. Bu çok doğal bir durumdur. Çünkü insanlar tarihsel varlıklardır. Onların tarihini oluşturan değerler arasında, hükmü altında yaşadıkları rejiminler de vardır. Bu nedenle değişim çabuk ve tartışmasız olarak kabul edilebilecek bir durum değildir.

Böylesi bir durumda ideologlar ve yeni anlayışı savunan yöneticiler, doğruluğu ve haklılığını ileri sürdükleri rejimi yerleştirmek için çeşitli hareketlere ve inkılaplara girişirler. Girişmek zorundadırlar, çünkü yeniliği yerleştirmenin başka yöntemi yoktur. Yerleştirilmeye çalışılan anlayış ise gelecek nesillere aktarılmaya çalışılır. Yani halihazırdaki toplum kitlesi asıl hedef değildir. Asıl hedef, ülkenin gelecekteki dinamiklerini oluşturacak olan çocuk ve genç kesimidir. Bu nedenle bu kesimlerin yeni anlayışla terbiye edilmesi hayati bir anlam taşır. Okullar ve daha başka eğitim kurumları bunun temel araçlarıdır denilebilir.

¹⁶⁷ Ökte, **a.g.e.**, s. 56. Mükelleflerin ayrıntılı listesi eklerdedir. Detaylar için Bkz. Ek-5

¹⁶⁸ Feroz Ahmad, **Modern Türkiye'nin Oluşumu**, Çeviren: Yavuz Alogan, İstanbul 1995, Sarmal Yayınevi, 2. Baskı, s. 147

Dünya konjonktüründeki değişmelerde CHP yi yeni arayışlara yöneltmiştir. Otoriter ve totaliter rejimlerin dünyada gittikçe yayılmaları Türk devriminin topluma benimsetilmesi ve kökleştirilmesi amacıyla CHP, eğitim, kültür ve ekonomi alanlarında topyekün kalkınma politikaları uygulamaya başlamıştır ve bunları daha kolay ve hızlı bir şekilde gerçekleştirmek için otoriter bir yönetim kurmuştur.¹⁶⁹

CHP'nin tek parti olarak ülkeyi yönetmeye başladığı dönemlerde; programına eğitimle ilgili temel olarak aldığı ilkeler şunlardır:

- “ 1- Şehirlerde, köylerde veya köyler muntıkasında vaziyet ve ihtiyaca göre gündüzlük ve yatılı ilk mektepleri, muntazam bir tatbik programı altında arttırılacaktır. Köy mekteplerinde sıhhat, yaşayış ve muntıkası ile münasebeti olan ziraat ve sanat fikirleri verilecektir.*
- 2- Mektepler ve sanat mektepleri memleketin ihtiyaçlarına yetişecek derecede arttırılacak ve lüzumlu kurslar açılacaktır.*
- 3- Her vilayet merkezinde ve orta tahsili memlekete yayma esası gözetilerek icap eden kazalar muntıklarında orta mektep bulundurmak lüzumuna kaniiz... Bu mekteplerde muntıklarıyla münasebeti olan mesleki malumat verilmesine itina olunacaktır.”¹⁷⁰*

1935 CHP Programında ise bu meselelerin biraz daha düzenli hale geldikleri görülmektedir:

“ Köy çocuklarımıza kısa zamanda pratik hayat için lüzumlu bilgiyi verebilecek üç veya dört sömestirli köy okulları açılacaktır. Bunların, çocukları yüksek öğretim derecelerine hazırlayan ilk okullardan ayrı bir kip olarak kurulup arttırılması planlanacaktır. Bu kip köy okullarında, çocukların daha olgun yaşta

¹⁶⁹ Hakkı Uyar, **Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi**, İstanbul 1998, Boyut Yayınevi, s. 78

¹⁷⁰ Taha Parla, **Türkiye’de Siyasal Kültürün Resmi Kaynakları Cilt 3, Kemalist Tek Parti İdeolojisi ve CHP’nin Altı Oku**, İstanbul 1992, İletişim Yay, s. 72

okula başlamaları ve okumanın arasız devam etmesi ve bu işi devletin askerlik gibi sıkı tutması lüzumludur."¹⁷¹

Bu programlarda ayrıca oluşturulacak spor ve gençlik örgütünden bahsedilmektedir. Bu örgüt toplumun tüm katmanlarına yönelik bir çalışma sistemi oluşturmayı amaçlamaktadır. Fabrikalar, okullar, halkevleri ve üniversiteler gibi kurumlar için geçerli olacak bu uygulama oldukça kapsamlıdır.¹⁷² Bu yöntem adeta bir devlet politikası olup Alman ve İtalyan gençlik örgütlerine benzer özellikler taşımaktadır. Spor devletin kontrolüne alınmaya çalışılmaktadır. Yetiştirilecek neslin sağlam bir vücuda sahip olması amaçlanmakta olup yeni devrimlerin oturtulması işini de bu neslin üstlenmesi istenmekte gibi görünmektedir. Dikkat edildiğinde - halkevleri, okullar, fabrikalar- zaten toplumun hem zihinsel hem de fiziksel olarak en üretken kesimleri bu çalışmanın içine alınmaktadır.

Programlarda üzerinde durulan noktalardan ikisi sosyal hayat ve sağlık meseleleridir. Türk sosyal hayatında ailenin önemli bir kurum olduğu ifade edilmekle birlikte nüfusu arttırıcı tedbirlerden bahsedilmektedir. Ayrıca şu madde oldukça önemlidir. “ *Fırka, çocuk hayatıyla suret-i mamsusada alakadardır. Doğum evlerinin arttırılmasına çalışılacaktır. Amele mntıklarında kadın işçilerin çalıştıkları esnada çocuklarına bakacak müesseseler yaptırılmasına ve bunların arttırılmasına devam olunacaktır... Kimsesiz çocuklar, yardıma muhtaç ihtiyarlar ve maluller milletin vesayet ve himayesi altındadır.*”¹⁷³ Bu maddeler sosyal devlet olma yolunda atılmış önemli adımlardır. Çünkü günümüzde bakım konusunda böyle kurallar söz konusu değildir. Tam tersine devlet kendi kurumlarında çalışan insanların çocuklarıyla bile ilgilenmemektedir. Ayrıca sokakta sakat ya da yaşlı halde dolaşp soğukta yatıp kalkan yüzlerce insanın varlığı söz konusudur. Günümüzden geriye dönüp bakıldığında yaşananların gerileme anlamına geldiği açıkça görülecektir.

¹⁷¹ Parla, **a.g.e.**, s. 75.

Bu madde -ve tabii buna benzer olanlar dahil- Köy Enstitüleri ve Halkevleri gibi kurumların habercisidir. Tabii bu tür çalışmalar parti militanı yetiştirme amacına yönelik de düşünülebilir. Fakat gözden kaçırılmaması gereken noktalardan biri de yeni toplum yaratma yolunun da buradan geçtiğidir.

¹⁷² Parla, **a.g.e.**, s. 76-77

¹⁷³ Parla, **a.g.e.**, s. 86-87

İşçi ve köylülerin ekonomik ve sosyal alanda ileri bir noktaya taşınması amaçlanmaktadır. “ *Türk işçilerini ve esnafımızı, ulusun ana varlığı içinde o varlık için kuvvet ve fayda verici yolda ve parti programının çerçevesi içinde örgütlenmeyi iş edineceğiz...Köylünün sıhhati güler yüzlülüğü, kültür ve devrim anlayışında değerli ve ekonomik alanda varlıklı olması bütün çalışma kollarımız için önemli bir iş olarak göz önünde tutulacaktır.*”¹⁷⁴ Bu maddelerde ifade edilen amaçlar arasında en önemli olanlarından biri işçi sınıfının parti içinde örgütlenmeye çalışılıp kontrol altında tutulmak istenmesidir. Diğer taraftan programın (1935)geneli incelenirse fark edilecek ilk nokta, dilde ciddi bir sadeleşme politikasının benimsendiğidir. Elden geldiğince Osmanlıca’dan uzaklaşma yoluna girilmiştir.

Cumhuriyet insanı yaratma çabası, yasaklamalarla da desteklenme yoluna gidilmiştir. Mesela 1936 yılında çıkarılan Türk Ceza Yasası 141 ve 142. maddeyle örgütlenme önüne ciddi engellemeler koymaktadır. Hemen sonrasında 1938’de yürürlüğe giren Dernekler Yasası da aynı şekilde bir yaklaşım sergilemiş ve gençliğin örgütlenmesi konusunda ciddi kısıtlamalar getirmiştir.¹⁷⁵

1944 yılında hem Türkçü hem de Sosyalist gençlik gruplarına karşı bir tutuklama kampanyası yürütülmüştür. Fakat bir yıl sonra hedefe sadece sol görüşlü gençler girmeye başlamışlardır. 1945 yılında Tan Gazetesinin basılıp yağmalanması, Dil Tarih Coğrafya Fakültesinden bazı sol görüşlü öğrencilerin atılması¹⁷⁶ CHP yönetiminin değişen politikasının sonucu olarak ortaya çıkmıştır. CHP’nin bu tavrı gerilen Sovyet-Türkiye ilişkileri ile de ilgilidir. Bu politika özünde sürse de ilerideki süreçlerde daha farklı biçimlerde ortaya çıkmış ve farklı yöntemlerle yeni bir kuşak yaratılmaya çalışılmıştır.

¹⁷⁴ Parla, **a.g.e.**, s. 92-93

Bu programlar yazarın eserinin muhtevastadır. Daha detaylı olarak incelemek için eserin kendisine müracaat edilebilir.

¹⁷⁵ Musa Arırt, **Cumhuriyet Döneminde Gençlik**, İzmir 1979, Türkiye Yayıncılık, s. 74

Yani Türkiye’de yenilik sonsuz demokratik yöntemlerle gerçekleştirilememiştir. Uygulanan tüm politikalar rejimin selameti amacıyla yerine getirilmiştir. Bu politika Osmanlı’dan kalma bir özellik göstermektedir. Türkiye’deki dönüşümler daha çok belli bir kitlenin direktifleri şeklinde uygulamaya geçirilmiştir. Her ne kadar olumlu birçok politikanın adımı atılmış olsa da buradan yönetici elitin halk tabanına çok fazla güvenmediği şeklinde bir değerlendirme yapılabilir.

¹⁷⁶ Arırt, **a.g.e.**, s. 76

1947'ye gelindiğinde bu kontrol anlayışı gevşemiştir. Tabii nispeten gevşetilen bu yaklaşım bir yoklama niteliği taşımaktadır. 90. madde “*İşçi işverenlerin kolektif sözleşmeler akdetmelerinin, ortak çıkarlarını korumak amacıyla kendi aralarında ayrı ayrı sendikalar kurmalarını demokratik haklardan sayarız.*” demektedir. 30. maddede memurlara ilişkin durumların ifadesi söz konusudur. Memurların bürokratik dönemden kalma dokunulmazlıklarına dokunulmaktadır. Artık memurlar halkın hizmetindeki neferler olarak tanımlanmaktadır.¹⁷⁷

Bunun yanı sıra, bu kurgunun oluşturulabilmesi uğruna çeşitli ciddi adımlar atılmıştır. Varlık Vergisi, gayrimüslimleri; Toprak Mahsulleri Vergisi, Köy Enstitüleri ve büyük toprak sahiplerini ciddi anlamda olumsuz etkilemiştir. Halk kitleleriyle yapılacak bu ittifakın bir karşılığı olmuştur. Bu da savaş dönemi zenginlerinin ‘*bir kısmının*’ baskı altında tutulması şeklinde olmuştur. Bir kısmının baskı altında tutulması diğer bir kısmının da kazançlarına göz yumulması demektir. Bu dönemde bürokrasiye eklenmiş olan bir sermayedar kitlesi yerini daha da sağlamlaştırmıştır.¹⁷⁸

Yeni insan yaratma çabasına, 1923'ten önce girilmiştir. Bunun temel yolunun eğitimden geçtiği göz ardı edilemez. İttihat ve Terakki de bunu göz önüne alarak çalışma yürütmüştür. Fakat asıl girişim her şeyin somut olarak ifade edilmeye başlandığı 1923 sonrası oluşmuştur. Türk Ocakları, bu çalışmanın ilk kurumlarıdır. Bu kurumun kapatılmasının ardından Halkevleri ve Köy Enstitüleri devreye girmiştir. Aslında Türk ocakları kronolojik anlamda çalışmanın kapsamına girmese de burada bu kuruma değinilecektir. Çünkü bu politika bir süreklilik arz etmektedir. Bu nedenle bu kurumları birbirinden koparmak pek de mümkün değildir.

¹⁷⁷ Parla, **a.g.e.**, s. 98-99

¹⁷⁸ Korkut Boratav, **Türkiye İktisat Tarihi (1908-1985)**, İstanbul 1995, Gerçek Yayınevi, 5. Baskı, s. 75

3.1. Türk Ocakları

II. Meşrutiyet ilan edildikten sonra Osmanlı devleti, çeşitli iç ve dış olayların sebep olduğu bunalımlar içine düşmüştür. Bosna-Hersek'in kaybı, Bulgaristan'ın bağımsızlığını ilanı, 31 Mart Olayı, Trablusgarp Savaşı vb. olaylar buna örnek olarak gösterilebilir. Balkan savaşları ise bu konuyla ilgili final noktasını işaret eder. Türklerin Balkanlardan çıkarılması ve diğer Balkan halklarıyla artık karşı karşıya oluşları Osmanlıcılık düşüncesinin temellerini ortadan kaldırmıştır. Milli Donanma Cemiyeti'nden ilham alan Celal Nuri (İleri) 1911'de Türk Maarif Cemiyeti'ni kurma fikrini ortaya atmış ve bu fikirden etkilenen tıbbiyeliler milliyet esasına dayanan bir cemiyet kurma faaliyeti yolunda bir program hazırlamışlardır. Amaçları ise;

- a- Tıbbiyeliler arasındaki birlik ve beraberliği kuvvetlendirmek, fakat asıl amacı tehlikeye düşürmemek için siyasetten uzak durmak,*
- b- Umumi efkârın milliyetçilik düşüncesine olan yaklaşımlarının araştırılması yolunda çalışmalar yapılacaktır. Çünkü Osmanlıcılık ve İslamcılık toplum üzerinde oldukça ciddi bir etkiye sahiptir. Bu çalışmalar için memleketin ileri gelenlerinin fikirleri alınacaktır.*
- c- Donanma Cemiyeti gibi bir teşkilat yapılarak okul açılacağından toplumun güveni kazanılmalı ve yine ileri gelenleri himayeleri istenecektir.”*

20 Haziran 1911'de Ahmet Ağaoğlu'nun evinde yapılan toplantıda cemiyetin kuruluş kararı verilmiş ve adı Türk Ocağı olarak belirlenmiştir. Bu fiili kuruluştan sonra Türk Ocağı, İttihat ve Terakki'nin merkezinde Ziya Gökalp'in katıldığı bir toplantı daha yaparak 25 Mart 1912'de resmen kurulmuştur. İlk yönetim kurulu şöyledir: Ahmet Ferit (Tek) Başkan, Yusuf Akçura 2. Başkan, M. Ali Tevfik Genel Sekreter, Dr. Fuat Sabit.¹⁷⁹

¹⁷⁹ Yusuf Sarınoy, **Türk Milliyetçiliğinin Tarihsel Gelişimi ve Türk Ocakları (1912-1931)**, İstanbul 1994, Ötüken Yayınları, s. 118-124, Kenan Akyüz, “*Türk Ocakları*”, **Belleten CL Sayı 196 (Nisan 1986)**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yayın Kurulu, s. 201

Ocağın resmen kuruluşuyla birlikte amaçları da netleşmiştir. Türk Ocağı'nın çalışma şekli ve amaçları temel olarak beş maddede toplanabilir:

- 1- *İçinde rahat çalışabileceğimiz bir köşe,*
- 2- *Halk ile münasebete girmek, milliyet fikirlerini şiirlerle, hitabe ile yazıyla, müsahabe ile neşretmek,*
- 3- *Uzak, yakın, nereden gelirse gelsin Türk çocuklarına her surette yardım etmek,*
- 4- *Bir kütüphane* vücuda getirmek, ocakta okuma odası olabilecek bir yer ayırarak oraya gazete ve mecmuaların gelmesini temin etmek,*
- 5- *Sık içtimalarla Türkleri birbiriyle tanıştırmak. Dört kelime ile bütün bu amelleri hülasa ettik: Yer, yardım, telkin ve içtima.¹⁸⁰*

Ayrıca devletçi dönem politikalarına uygun düşen görüşlerin de benimsendiği ifade edilebilir. Türk Ocaklarını yöneten ve düşün tarzına yön veren kadronun; “ *halkçı, medeniyetçi (baticı) buldukları, çağdaş bir medenileşmeye ve milli bir devlete taraftar olmakla beraber milli kültüre de değer verdikleri; hukuk alanında, kanunların dini müdahalelerden uzak tutulması gerektiği; ferdler, zümreler ve sınıflar arasında tam bir eşitlik sağlanması lüzumuna inandıkları; bir medeni kanun hazırlanarak erkekle kadın arasında yalnız insani haklar bakımından değil, siyasi ve mesleki haklar bakımından da eşitlik sağlanmasını istedikleri; ekonomi alanında solidarizme ve büyük sanayinin geliştirilmesine değer verdikleri ve yeni ticaret, sanayi ve ziraat kanunlarının çıkarılmasını zaruri gördükleri*” bilinmektedir.¹⁸¹

Ocağın oluşturduğu nizamnamenin 2. maddesinde Türkçülük çalışmalarının Türklerin yaşadığı tüm bölgelerde yürütüleceği vurgulanmaktadır. 1912 ve 1918'deki kongrelerden sonra Türkiye Cumhuriyetinin kurulmasından sonra 1927'de toplanan kongrede 2. madde devletin ideolojisine göre yeniden şekillendirilmiştir. “ *Türk*

* İleriki zamanlarda oluşturulan ve Türkçülük siyaseti güden bir derneğe bağlı olan bu kütüphaneye zengin bir Amerikalı ve Yunan Başbakanı Venizelos'un para ve kitap yardımıyla bulunmaları tarihin bir cilvesi olsa gerektir. Akyüz, *a.g.m.*, s. 207

¹⁸⁰ Neşe Yeşilkaya, **Halkevleri: İdeoloji ve Mimarlık**, İstanbul 2003, İletişim Yayınları, s. 64-65

¹⁸¹ Akyüz, *a.g.m.*, s. 207

Ocaklarının fiilen iştigal sahası Türkiye Cumhuriyeti hudutları dahiline münhasırdır.”¹⁸²

I. Dünya Savaşı ve mütareke sürecinde çalışmalarına ara veren Türk Ocaklarının yeni Türk devleti içinde yeniden örgütlenme sürecinde, yönetimin etkin desteği sayesinde hızlı bir gelişme gösterdiği görülmektedir. Nitekim ilk şubelerden biri olan İzmir Türk Ocağı, Ekim 1922’de açılmıştır. Aynı ay içerisinde Bursa Türk Ocağı ise İsmet İnönü, Hamdullah Suphi (1918’den beri ocak başkanıdır.) ve bazı milletvekillerinin katılımı ile açılmıştır. Özellikle Hamdullah Suphi’nin gayretleri ile kademeli bir şekilde İstanbul ve Ankara ocaklarının açılışları bunları takip etmiştir. 1923 yılının sonuna kadar da ocak sayısı 60’a ulaşmıştır. 23 Nisan 1924’teki kongrede ise ocak sayısı 71 olarak açıklanmıştır.¹⁸³

1925 yılına kadar açılan ocakların ağırlıklı olarak Adana-Trabzon çizgisinin batısında yer alan merkezlerde oldukları görülmektedir. 1924’te toplanan kongrede Doğu ve Güneydoğu bölgelerindeki şubelerin azlığı dikkat çekici olmuştur. 1925 yılından itibaren bu bölgede şube sayısında bir artış gözlenmektedir. Bunun sebebini 1925 yılında gelişen olaylarda arayarak bulmak mümkün olabilir. Şeyh Sait İsyanı ile birlikte rejim önemli bir tehlike yaşamış bu nedenle yönetici kadro, inkılapları hızla yerleştirmeye koyulmuştur. Yönetimin yardım ve teşviki sonucu kurulan ocak sayısı 217’ye üye sayısı da 30.000’e ulaşmıştır. 1927’de Güneydoğu ve Doğu Anadolu’daki ocakların genel içindeki oranı % 40’a ulaşmıştır.¹⁸⁴

1926’da ortaya çıkıp tam olarak 1928’de yerleştirilen müfettişlik ve mümessillik kurumları Türk Ocakları tarihi açısından iki önemli noktaya işaret etmektedir. Birincisi, bu kurumlar özellikle Türk kültürünün yerleşmediği Doğu bölgesinde durumu tespit ve düzeltmek amacıyla ortaya çıkmış, ikincisi –ki bu daha çok önemlidir- bu kurumların ortaya çıkışı Türk Ocaklarının merkeziyetçi yönünü

¹⁸² Sarıncay, *a.g.m.*, s. 139

¹⁸³ Sarıncay, *a.g.m.*, s. 242-243

¹⁸⁴ Sarıncay, *a.g.m.*, s. 244-245

pekiştirmiş ve nihayetinde CHF' ye bir yakınlaşma ve bağlılık yolunda ilerlenmeye başlanmıştır.¹⁸⁵

Osmanlı döneminde, ocağın üyelerinin tamamına yakını gençler ve aydınlardan oluşmaktadır. 1918'de kadınların da üye olabilmesi sağlanmış, daha sonraki dönemlerde ise ocağın tüm toplum katmanlarını mı yoksa aydın tabakayı mı temsil edeceği tartışmaları yapılmıştır. “*Muayyen bir meslek*” kaydı geleneğinin yaşadığı ocakta sadece aydın tabakanın temsilinin halkçılık ilkesiyle çeliştiği vurgulanmış, diğer taraftan alt tabaka üyeliğinin serbestleşmesi ise aydınlardan seçimlerde çoğunluğu kaybedeceği endişesiyle engellenmiştir. Tartışmalar sonucu, üye olacakların sıkı bir denetime tabi tutulması vurgulanmıştır. Yeni üye olacakların, iki yıldır üye olan iki ocaklı tarafından tavsiye edilmesi şartı getirilmiştir.¹⁸⁶

“*Halk hakimiyeti ve cumhuriyeti ideal bilen*” Türk Ocağı bu iki ilkenin karşısında duranlara karşıdır. Osmanlı döneminde toplumu hiçe sayıp teslimiyetçi politika güden anlayışa karşı durmuştur. Ocak, kendi deyimiyle bunu “*fırka siyaseti değil, millet ve mefkure siyaseti*” takip etmek şeklinde tanımlamaktadır. Ocak, fırka siyaseti gütmemekle birlikte üyelerini bireysel olarak siyasetten uzak durmaya zorlamamıştır.¹⁸⁷

1923-1924 yıllarında genel merkezde başlatılan konferans ve panel türü çalışmalar şubelere de kaydırılmaya başlanmıştır. Bu konferanslarda tarih, edebiyat, kültür, iktisat, eğitim, gençlik, sağlık, medeniyet, demokrasi ve inkılapların halka anlatılması amaçlanmıştır. Bu konferansların içerdikleri konulara ilişkin bazı başlıklar şöyledir:

¹⁸⁵ Sarınoy, *a.g.m.*, s. 252

1925 yılından itibaren Türk ocakları ile devlet arasındaki ilişki yoğunlaşmıştır. Bunun yanı sıra devletin maddi yardımı artmıştır. Bu yardım karşılıklı bir şekilde gerçekleşmiştir denebilir. Ekonomik yardımda bulunan devlet, uluslaştırma politikasını Türk Ocakları aracılığıyla yürütmüştür. Ayrıca 1925 yılında patlak veren Şeyh Sait İsyanından itibaren devlet Türkçülük vurgusunu arttırmıştır. Amaç, Türk olmayanların Türkleştirilmesi ve homojen bir toplum kurulması olunca; Türk Ocağı, bunu öncelikli mesele haline getirmiş ve Türkçe'nin öğretilmesi çabasına girişmiştir. (Sarınoy, *a.g.m.*, s. 261-297)

¹⁸⁶ Sarınoy, *a.g.m.*, s. 255-257

Doğal olarak bu durum, ocağın seçkinlerden oluşmasına neden olmuştur. Böylelikle ocak, kitlelere bir düşüce ve yaşam biçimini götüreren bir kurum haline gelmenin yolunu açmıştır.

¹⁸⁷ Sarınoy, *a.g.m.*, s. 258

“ Anadolu’da Mezhepler, Demokraside Kadın, Sağlığa Dair, Milliyet Cereyanları, Türk İctimaiyatında Kadının Mevkii Ve Vazifeleri, Ziraat, Aile Hukuku, Tifo, Türkiye’de Asli İnkılap Nasıl Doğdu Ve İnkılabı Karşı Vazifelerimiz, Cumhuriyet Ve İnkılaplar, Türkiye Petrolleri, Kadınların İntihap Hakları, Tasarruf Ve Yerli Malları Haftası, Halk Terbiyesi vb...” Bu tip konferansların yanı sıra gece kursları, dil kursları, biçki-dikiş, müzik vb. kurslar verilmiştir.¹⁸⁸

Ocaklar, iktisadi alanda sergiler ve kurslar düzenlemişlerdir. Yerli mallarını teşvik etkinlikleri düzenlemiş ve bu gibi konularda MTİC ile işbirliği yaparak bu tür etkinliklerin etkisinin artmasını sağlamaya çalışmışlardır. Bu iktisadi, ama aynı zamanda sosyal nitelik taşıyan etkinliklerin yanı sıra kültür üzerine de araştırmalar yapılmış ve ulusal kültür ortaya çıkarılmaya ve yerleştirilmeye çalışılmıştır. Bu alanda İlim Ve Sanat Heyeti görev almış, halk hikayeleri, atasözleri, şiirler, yaşayış biçimi araştırılmış ve Türkçe sadeleştirilmeye çalışılmıştır.¹⁸⁹

Türk Ocağı, Adana’da *Altın Yurd* (dergi), Sivas’ta *Birlik Gazetesi*, Sinop’ta *Türk Bahçesi*, İzmir’de *Türk Gençleri* gibi süreli yayınları yayınlamışlardır. Bu yayınlar 1923’te kısa süreli yayınlanabilmiştir. Genel anlamda ise; Cumhuriyetten önce *Yeni Mecmua*, Cumhuriyet döneminde ise *Türk Yurdu*, isimli dergiler yayınlanmıştır.¹⁹⁰

1930’lu yılların başı, Türkiye açısından önemli bir dönemi ifade etmektedir. Menemen Olayı, ekonomik krizin etkileri, SCF denemesi ve uyandırdığı etkiler yeni rejimin ülkede tam anlamıyla yerleşmediğinin göstergesi olmuştur. Bunun üzerine Mustafa Kemal bir yurt gezisi düzenlemiş ve tepkinin boyutunu ölçmek istemiştir.

¹⁸⁸ Sarıay, *a.g.m.*, s. 309-311

Bu tür özellikleriyle Türk ocakları, Halkevleri ve Köy Enstitüleriyle ciddi benzerlikler taşır. Belki de Türk Ocaklarının en önemli kapatılma nedeni CHP’ye bağlı olmayışlarıdır. Çünkü Halkevleri ve Köy Enstitüleri işlev bakımından Türk Ocaklarından çok farklı olmamakla birlikte, ayrıldıkları en önemli nokta partiye bağlı oluşlarıdır. Gerek Türk ocaklarının belli çalışmalarında gerekse Halkevlerinin genel örgütlenme anlayışına örnek teşkil eden konular benzerdir. Her ikisi de Avrupa’da ulusalcı rejimlerin kurdukları örgütleri örnek almışlardır. (İtalya, Almanya, Çekoslovakya, İngiltere, Macaristan gibi ülkeler.)

¹⁸⁹ Sarıay, *a.g.m.*, s. 314

¹⁹⁰ Sarıay, *a.g.m.*, s. 317

Bu gezi esnasında Mustafa Kemal, Türk Ocaklarını CHF'nin içine alarak Halkevlerini kurma fikrini ortaya atmıştır. (Cumhuriyet 20-22 Mart 1931 sayıları). 24 ocak 1931'de Çankaya Köşkü'nde Türk Ocaklarının durumu tartışılmıştır. Karar daha önceden verilmiş gibi görüldüğünden Hamdullah Suphi'nin ikna edilmesi şeklinde işlemiştir. Kapatma gerekçesi olarak ocakların yapacak işlerinin kalmadığı gibi bir gerekçe gösterilmiştir. 10 Nisan 1931'deki olağanüstü kurultayda CHF'nin ya da Mustafa Kemal'in "*halkçı ve milliyetçi Türk gençliğini CHF ile çalışmaya çağırdığını ve bu çağrıya kulak verilip CHF ile birleşileceği*" kararı verilmiştir. Bu kararın resmileşmesi ise 10-18 Mayıs 1931'deki kongrede olmuştur. Ocakların kapatılma nedenleri arasında:

- 1- Türk ocaklarının partileşerek CHF'nin karşısına çıkma tehdidi(Türk Ocaklarının SCF' ye verdikleri destek bunun göstergesidir.),
- 2- CHF'nin kendisi dışında bir aydın sınıfı istememesi,
- 3- Ocağın Turancı bir anlayış taşıdığı düşüncesi gösterilebilir.¹⁹¹

3.2. Halkevleri

Gerek Osmanlının gerekse Türkiye'nin oluşturduğu eğitim ya da kültür kurumları üzerine her zaman geniş kapsamlı tartışma ve eleştiriler olmuştur. Fakat bu kurumların arasında en büyük ilgi ve eleştiriyi üzerine çeken kurumlardan biri Halkevleri olmuştur. Kısaca belirtilecek olursa bunun nedeni, Halkevlerinin CHP'nin denetiminde olan kurumlar olmasıdır. Yani tam anlamıyla bağımsız olmayışları dikkatlerin üzerlerinde yoğunlaşmasına neden olmuştur. Haklı olarak da bu kurumlar Türk Ocaklarıyla karşılaştırılmışlardır. Çünkü Halkevleri Türk Ocaklarına alternatif oluşturacak şekilde düşünülmüştür. Hatta CHP'nin hesaplarına göre Halkevleri, Türk Ocaklarını kapsayacaktır.

Aşırı milliyetçilik ideolojisine karşıt olarak Halkevlerinin ideolojik temeli Halkçılık ilkesine dayandırılmaktadır. Çeçen'e göre, Halkçılık ilkesinin temel

¹⁹¹ Sarıncay, *a.g.m.*, s. 320-327, Füsün Üstel, **Türk Ocakları (1912-1931)**, İstanbul 1997, İletişim Yayınları, s.339-356

alındığı Halkevlerinde ırk, din ve siyaset yoktur. Soyut bir halk kavramı ve toplumsal entegrasyon esastır.¹⁹²

Genel anlamda yapılabilecek fikir beyanı, bu kurumların devletin ideolojisine uygun biçimde ve bu ideolojinin arka planını oluşturacak şekilde örgütlendikleridir. Devlet de bu fikrini hiçbir zaman gizlememiştir. Nitekim *Cumhuriyet İnsanı, Cumhuriyet Neferi* oluşturma çabası bu kurumların amaçların en merkezindedir.

1925 yılında geniş halk kitlelerine okuma yazma öğretmek amacıyla Millet Mektepleri kurulmuştur. Millet Mektepleri, halkın gündelik yaşamını kolaylaştırıcı bir eğitim vermişlerdir.¹⁹³ İç isyanların yaşandığı ve tansiyonun yüksek olduğu yılların ortamında CHP, halkla temasını arttırmanın yanı sıra rejimi halka benimsetme gayretine de girişmiştir. Bu nedenle Halkevleri CHP'nin halk kitleleriyle bağlarını güçlendirme çabasının ürünü olarak ele alınabilir. Bunun yanı sıra 1930'lu yıllarda otoriter rejimlerin bulunduğu ülkelerde buna benzer örgütlerin var oluşu bu düşünceyi desteklemektedir. Almanya, İtalya gibi otoriter rejimlerin hüküm sürdüğü ülkelerin yanı sıra daha liberal modellerle yönetilen bazı ülkelerde de var olan bu tip örgütler, yalnızca kitlelerin belli bir ideoloji çerçevesinde politizasyonunu sağlamakla kalmamakta, iş hayatından arta kalan boş zamanın değerlendirilmesi, bazı pratik bilgi ve becerilerin kazandırılmasını sağlamaktadır. Bu bağlamda Halkevlerinin dönemin ihtiyaçlarına cevap veren örgütler oldukları söylenebilir.¹⁹⁴ Kimi zaman ise Halkevlerinin halkçılık akımından etkilendiği düşüncesi savunulmaktadır. Bu akımlar dış kaynaklı olarak belirtilmektedir. Mesela, Rusya'daki Narodnizm'in Balkan aydınları ve Rusya'da okuyan bazı Türk ve Ermeni

¹⁹² Anıl Çeçen'den aktaran Yeşilkaya, **a.g.e.**, s.66

¹⁹³ Yeşilkaya, **a.g.e.**, s. 68

¹⁹⁴ Neşe G. Yeşilkaya, "*Halkevleri*" **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce/Kemalizm C2**, İstanbul 2001, İletişim Yayınları, 2. Baskı, s. 113-114

Avrupalı ülkeler ile ilgili örneklemeler ele alınırken devlet bunlardan Halk Kültür örgütleri olarak söz etmektedir. Bunlar Macaristan'da Macar Ulusal Kültür Cemiyeti, Uranya Cemiyeti, İşçi Cimnazları, Çiftçi Dernekleri, Çekoslovakya'da Mazarik, İtalya'da Depolavoro, Almanya'da Halk ve İngiltere'de Kültür Cemiyetleri'dir. Yeşilkaya, **a.g.e.**, s. 70

aydınlarını etkisi altına aldığı ve Osmanlı Türk Aydınlarına bu yolla geçtiği savunulmaktadır.¹⁹⁵

Halkevlerinin kuruluş kararı CHP'nin 10-18 Mayıs 1931'de topladığı kongresinde alınmıştır. 1931 yılında Parti Genel Sekreterliğiyle görevlendirilen Recep Peker otoriter anlayışın temsilcisidir. Doğal olarak ülkenin kalkınması ve bu yolda seferber edilmesi esnasında rol alacak örgütlerin devlete doğrudan bağlı olması gerektiği konusunda bir eğilimin güçlenmesinin zemini oluşmuştur. Bunun ilk işareti Türk Ocaklarının parti bünyesine alınmaya çalışılması çabasıdır. Bunun üzerine Türk Ocakları kendilerini lağvetmiştir.* Bu karar 1931 CHP kongresinde onaylanmıştır. Bununla birlikte kapanan ocakların yerine Halkevlerinin kuruluş kararı alınmıştır. 19 Şubat 1932'de 14 Halkevi açılmıştır. Bunlar, Afyon, Ankara, Aydın, Bolu, Bursa, Çanakkale, Denizli, Diyarbakır, Eminönü, Eskişehir, İzmir, Konya, Malatya, Samsun Halkevleridir.¹⁹⁶ Türk ocakları kendilerini lağvettikten sonra "*tüm hak ve vecibelerini*" CHF'ye devretmişlerdir. Kurulan bu ilk Halkevleri Türk Ocaklarından devredilen binalarda faaliyet yürütmüşlerdir.¹⁹⁷

Halkevleri çalışmalarını dokuz kültür ve spor şubesinde sürdürmüştür. Bunlar, Dil-Tarih-Edebiyat, Ar (Sanat), Gösterit (Tiyatro), Spor, Sosyal Yardım, Halk Dersaneleri ve Kurslar, Kitapsaray ve Yayın, Köycülük, Müze ve Sergi şubeleridir. Bir Halkevinin açılabilmesi için en az üç şubede faaliyet gösterebilecek durumda olması zorunlu tutulmuştur. bu koşulun sağlanamadığı durumlarda ise 1940 yılından itibaren Halkodaları açılmıştır.¹⁹⁸

¹⁹⁵ Yeşilkaya, **a.g.e.**, s. 71

* Bu lağvetme kararının gönüllü bir biçimde gerçekleştiği gibi bir görüş varsa da pek gerçekçi değildir. Lağv kararı devletin ya da daha doğrusu CHP'nin isteği üzerine olmuştur. Bu bir isteğin ötesinde bir yaptırım şeklinde ortaya çıkmıştır.

¹⁹⁶ Yeşilkaya, **a.g.e.**, s. 61

Parti ile olan bağlarına rağmen Halkevlerinin siyasi kimlikten uzak tutulmaya çalışıldığı gözlenir. Recep Peker bir nutkunda "*Halkevleri Cumhuriyet Halk Fırkasının siyasi bünyesinden büsbütün ayrı, siyasi mahiyette çalışmadan büsbütün uzak ve fakat idare noktasından fırkaya bitişik bir mahiyet arz eder*" demektedir. Yeşilkaya, **a.g.e.**, s. 63-64

¹⁹⁷ Komisyon, **Halkevleri (Kuruluşlarının Yıldönümü)**, İstanbul 1963, CHP İstanbul Gençlik Kolu Yayını, s. 5

¹⁹⁸ Detaylı bilgi için; Nurhan Karadağ, **Halkevleri Tiyatro Çalışmaları (1932-1951)**, Ankara 1998, Kültür Bakanlığı Yayınları, I. Baskı s. 73-8, Neşe G. Yeşilkaya, **a.g.m.**, s. 113,

“Halkevleri, yayımladıkları dergiler, düzenledikleri konferanslar ile partinin himayesi altındaki kamusal alanın genişlemesini ve tüm ülkelere yayılmasını sağlar. Ev ve iş yaşamı dışında yeni bir toplanma mekanı oluşturulur. Yeni eğlence anlayışları, dans, müzik, tiyatro, Kemalizm’in yaygınlaştırılması için araç olarak kullanılır.” Şubeleri karma eğitim yapar; bu yeni insan kurgusunun temelinde yatan nedendir. Ayrıca Halkevlerinin, hükümet konakları ile birlikte Cumhuriyet meydanlarında yer alışı, tek parti döneminde, parti-devlet bütünlüğünün en somut ifadelerinden birini teşkil etmektedir.¹⁹⁹

Şubelerde eski alışkanlıklar unutturulmaya çalışılmaktadır. Örneğin müzik alanında sanat musikisi yasaklama derecesinde baskı altında tutulmakta ve buna alternatif olarak çok sesli Batı müziği dinletilmektedir. Bunun yanı sıra tiyatrodan, devrimler benimsetilmeye çalışılırken bir yandan da milli şuur oluşturulmaya çalışılmaktadır. Oynanan halk dansları arasından ritmik ve coşkulu olanlar öne çıkarılmaya çalışılmaktadır. Bunun nedeni halkın moralinin yüksek tutulmaya çalışılmasıdır. Tüm bunlar Halkevleri Çalışma Talimatnamesi’nde ifade edilmektedir.²⁰⁰

Halkevleri çalışmalarını şu amaçlara yöneltmektedir:

“ Halkçılık ilkesi ile sınıf kavgaları aşılanacak ve böylelikle milli birlik, dönemin siyasilerinin ifadesi ile ‘kaynaşmış kütle’, ‘sınıfsız katı kitle’, ‘granit kütle’ elde edilecektir. Halkevlerine yüklenen en önemli görevlerden biri, bu ‘halk-millet’i yaratarak, birlik ve beraberlik sağlamaktır...Osmanlı geleneğine ve dinin katı kurallarına karşı modern laik bir yaşam modeli savunulur. Asırların sakat din telakkileri ile mücadele Halkevlerinin her şubesinin görevidir. Aile toplantıları ile kadın ve erkeğin bir araya getirilmesine çalışıldığı gibi, danslarda da kadın ve

¹⁹⁹ Aktaran Yeşilkaya, **a.g.e.**, s. 61

CHP Halkevleri Öğreneği’nde bu durum üzerine şu hükümler verilmiştir. *“Partimiz kılavuzluğu ile kurtardığı vatani siyasal, sosyal ve ekonomik derin ve sağlam temeller üzerinde yükseltmek kararındadır...Bütün yurdu yeni bir savaş ruhu ve ileri yürütücü bir heyecan ile kuvvetlendirmek yükümlüdeyiz... Bu sebepten partimizin yeni programında devlet örgütleri dışında çalışabilecek bütün çalışma unsurlarını ulusal kültürün yükselmesi ergesinde toplamayı amaç bilen maddeler ve hükümler son derece önemlidir.* Yeşilkaya, **a.g.e.**, s. 62

²⁰⁰ Aktaran, Yeşilkaya, **a.g.m.**, s. 114-115, Karadağ, **a.g.e.**, s. 84-85

erkeği bir araya getirenler tercih edilir. Kadının tiyatro oyunlarında sahneye çıkması desteklenir ve kadın roller asla erkeklere verilemez.” Mimarın da görevi, mimaride yeni zevki aşılmasıdır. Halkevleri kendi binaları ile bu ‘yeni’ ve ‘modern’ mimari zevkin örneklerini oluşturmaktadır. Bu nedenle bu mimaride kubbe ve kemerler, cami ve motifleri, kısacası dini motifler ve Doğuya ait motifler yer almaz.²⁰¹

Yani diğer bir deyişle Halkevlerinden beklenenler;

- 1- Devrimin aşılması,
- 2- Geçmişe ait izleri silmek,
- 3- Kaynaşmış kütle yaratmak,
- 4- Canlandırma,
- 5- Laiklik,
- 6- Terbiye,
- 7- Telkin,
- 8- Güven verme ve onore etmektir.

Halkevleri kendi alanında konuşmak isteyen herkese açık tutulmuştur. Çok çeşitli konferans konularında binlerce konferans yapmışlardır. Konularının çeşitliliği Halkevlerinin amaçları ve faydası hakkında önemli ipuçları taşımaktadır. “ *Toprak Mülkiyeti, Toprak Yasası, Ormanların Yararları, Orman Sorunumuz, Sıtma İle Savaş, Tifüs, Şarbon, Verem, Bulaşıcı Hastalıklar, Kuşpalazı, Sinir Ve İçki, Bağırsak Kurtları, Trahom, Yaz İshalleri, Neler Yemeli, Az Beslenme – Çok Beslenme, Kadınlarda Kısırlık, Hormonlar Ve Hayat, Tansiyon, Sağlık Kurumlarımız, İlköğretim, İş Sigortası, Hayvan Vergisi, Zirai Donatım, Kooperatifçilik, Boşanma Ve Sebepleri, Hayvan Hastalıkları, Milletvekili Seçimi, Belediye Seçimi, Demokrasi, Atom, Boğazlar Sorunu, Suç Ve Suçlu, Ceza Davaları, Çocuklar Ve Yasalar,*

²⁰¹ Yeşilkaya, *a.g.m.*, s. 116-117.

Bu söylem ve uygulamalardan anlaşılacağı üzere yeni rejim ‘yeni bir insan ’ yaratmaya çalışmaktadır. Eskiye ilişkin her türlü bağnazlık kırılmaya çalışılmaktadır. Bunların daha kurnazca yapılabileceği gerçeği kesindir. Fakat rejim bunu eskiyle bir savaş olarak ele almakta ve bir zafer kazanmaya çalışmaktadır. Bu nedenle buna ciddi kırılmalarla ulaşmaya çalışmaktadır. Bu aynı zamanda bir geçmişten kopuş çabasıdır ki günümüz nesilleri açısından gerek kültürel gerekse tarihsel anlamda bir varlık sorunu ortaya çıkarmaktadır. Yani günümüz şehir insanı bu geleneklerin bir çoğundan bihaber yaşamaktadır. Doğu kültürünü yabancı bir kültür olarak görmekte ve yüzlerce yıllık ortak yaşamın farkında olamamaktadır. Avrupa’ya eklenme çabası bunu ciddi anlamda doğrulamaktadır.

Türkiye'nin Sanayileşmesi, Modern Sanayide İşbölümü, Çalışma Ve Sağlık, Köy Kalkınması, Okulda Ahlak, Türk Ahlakının Kökleri, Sanat, Edebiyat, Zafer Ve Kahramanlık Destanları, Halkbilim, Kitaplıklar, Çocuk Hastalıkları, Çocuk Bakımı, Çocuk Kaybının Önüne Geçilmesi"²⁰²

Halkevlerinin toplumu dönüştürmeyi amaçlayan çalışma biçimine dışarıdan da, yani diğer kurumlardan da destek gelmiştir. Daha önce de olduğu gibi amaç; toplumun dönüşüm dinamiklerini harekete geçirmektir. Halkevleri, Askeri Fabrikalar Genel Müdürlüğü'nün yardımından yararlanıp 1000 çift buz pateni, 500 yüzme başlığı ve mayosu dağıtmıştır. Dönemin yoksulluk koşullarında bunlar önemli girişimler olarak nitelenebilir. 1945 ve 1946 yıllarında değeri 103.000 lirayı bulan spor malzemesi dağıtımı yapılmıştır. Bunun içerisinde kispetler, güreş malzemesi, yüzme malzemesi, futbol, hentbol, voleybol, basketbol, sağlık topları, atlet, eşofman, boks malzemeleri, tenis raketi ve filesi, tırmanma halatları, jimnastik araçları ve atış mermileri bulunmaktadır. Bunun yanı sıra CHP çeşitli kitap, broşür ve öğretmenler göndermiştir.²⁰³

Halkevlerinin çeşitli kurs çalışmaları da olmuştur. 1944 yılının başında 103 Halkevinin açtığı bu kurslar 1945 yılında 150'ye ulaşmıştır. Kurslarda eğitim gören öğrenci sayısı 10.000 civarı olarak ifade edilmektedir. 1946 yılında 80 kurs daha açılmıştır. Ayrıca fabrika, işyeri ve cezaevlerinde okuma yazma kursları açılarak bir okuma-yazma faaliyeti yürütülmüştür. Yoksullara parasız kalem, defter, kitap gibi öğrenme araçları dağıtılmış ve bunun yanı sıra rehber öğretmen kursları açılmıştır. Gündelik yaşamı kolaylaştırma amaçlı pratik yaşam ve iş kursları açılmıştır. Bu kurslardaki öğrenci sayısı 1944 yılında 1604 olarak ifade edilirken 1945'te 4273'e yükselmiştir. 1946'da 98 tane daha iş kursu açılmıştır. Kursu bitiren öğrencilerin çalışmaları sergilenerek ayrıca bir motivasyon çabasına da girişilmiştir. Kadınlar için, biçki-dikiş, çiçek ve dokuma kursları açılırken genel anlamda ise; Daktilo, stenografi, motor, elektrik, matematik, tabiat bilgisi, fizik, kimya, modelcilik, bağcılık, bahçivanlık, cilt, tiyatro, heykel, müzik, resim, fotoğraf, tezhip, minyatür, muhasebe, ticaret bilgileri, ev idaresi, sağlık koruma, marangozluk, demircilik, pasif

²⁰² Karadağ, a.g.e., s. 85

²⁰³ Karadağ, a.g.e., s. 87

korunma, örgüt için kütüphanecilik, İngilizce, Fransızca, Almanca ve Rusça gibi yabancı dil kursları açılmıştır.²⁰⁴

Halkevlerinin örgüt yapısı yine aynı talimatnamede açıklanmaktadır. Buna göre; partinin ilkelerine bağlı olarak çalışan Halkevlerinin faaliyetlerine, partiye üye olan ya da olmayan herkes katılabilir. Halkevleri yönetim kurullarında çalışabilmek ise partiye kayıtlı olmayı gerektirmektedir. Halkevlerinin açılmasını, Parti Genel Yönetim Kurulu, kurulması ve düzenlenmesini ise bulunduğu yerin il ilçe ve kamun (nahiye) Parti Yönetim Kurulu sağlar. Ankara Halkevinin başkanı Parti Genel Yönetim Kurulu tarafından seçilir.²⁰⁵

Bir yerde Halkevi açılmasının şartları şunlardır:

- 1- En az üç şube teşkiline kafi üye bulunmak,
- 2- En az 200 kişiyi toplayacak bir salonla bir kütüphane ve bir-iki çalışma odasından oluşan ve Açık hava jimnastiği yapılmaya müsait avluyu hami bir bina bulmak ve bunu en kullanışlı ve tasarruflu şekilde döşemek,
- 3- En az bir odacı ve bir memur aylığı ile diğer zaruri masrafları karşılayacak bir bütçeyi temin etmek.²⁰⁶

Kuruluş zamanlarında Halkevleri CHP'ye bağlıydı. Fakat ilerleyen yıllarda, daha doğrusu çok partili yaşama geçilmesiyle birlikte Halkevlerinin CHP'den ayrılması veya bağımsız bir kuruluş haline getirilmeleri fikri ortaya atılmıştır. 1947 CHP Kongresinde bu görüş uzun uzadıya tartışılmış fakat bir sonuca ulaştırılamamıştır. 1950'deki kurultayda da aynı şekilde bu görüş ifade edilmiş ve tartışılmıştır. Yine de bir sonuç çıkmamıştır.²⁰⁷

²⁰⁴ Karadağ, **a.g.e.**, s. 88

²⁰⁵ Talimatnameden aktaran, Yeşilkaya, **a.g.e.**, s. 78

²⁰⁶ Komisyon, **a.g.e.**, s. 10

²⁰⁷ Komisyon, **a.g.e.**, s. 6

Bilindiği üzere zaten bu yıllarda Halkevleri, Türk Ocaklarının kapatılmasına bir misilleme yapılır gibi kapatılmıştır.

Halkevlerine ilişkin ilk tartışma 1946 yılında bütçe meselesi üzerine çıkmıştır. Daha sonra CHP ile ilişkilerinden dolayı DP'nin eleştirisi oklarına maruz kalan Halkevlerinin 1950 yılında Demokrat Parti iktidara geldiğinde kapatılmasına karar verilmiştir. Kapatıldıkları 1950 yılında 478 Halkevi 4322 Halkodası bulunmaktadır. Bunlar şehirlerden köylere bir çok alana yayılmış bulunmaktaydı. Bu nedenle bu kurumların kapatılması her ne olursa olsun ülke için ciddi bir kayıp olarak nitelenebilir.²⁰⁸

Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, Halkevlerinin kapatılması konusunda şöyle demektedir:

*“Bir yandan CHP'nin merkezi bürokratik yapısının ağır işlemesi, ileriye görmemesi, öbür yandan DP'nin gözlerinin parti husumeti ile kararması ve ülkenin kültürel kalkınmasını düşünmemesi, hatta istememesi yüzünden gerçekten birer kültür ve ışık durumuna gelmeye başlayan Halkevleri o zaman tarihe karıştı.”*²⁰⁹

3.3. Köy Enstitüleri

Yeni rejimin yeni insanı şekillendirme çabasında attığı en nitelikli ve önemli adım belki de Köy Enstitüleridir. Devletçi politikanın uygulanmaya başlamasıyla sarsılan yönetim-burjuvazi ittifakının yerini doldurmak amacıyla yönetim-köy ittifakının kurulmaya çalışılması, üzerinde durulması gereken önemli bir noktadır. Osmanlı dönemi boyunca, sadece köy değil; tüm toplum, saltanat sahiplerinin reayası olagelmışlerdir. Cumhuriyet rejiminin oluşturmaya çalıştığı köy ve köylü insan yapısı ise bunun tam tersidir. Ülkeyi ve devleti kendisinin olarak görececek, gerektiğinde sahiplenip savunacak nesiller yaratmak daha doğrusu bir *“cumhuriyet neferi”* yaratmak; yönetimin temel arzusu olmuştur. Bunu yeni dinamikler üzerine oturtmak ve eski olan temel alışkanlıkları kırmak şart olmuştur. Doğallığında bu çaba toplumun belli kesimlerince eleştirilmiş, hatta dışlanmaya kadar varacak tepkilerle karşılaşmıştır. Bu enstitülerin ortaya çıkışı ani bir biçimde

²⁰⁸ Yeşilkaya, **a.g.e.**, s. 80

²⁰⁹ Velidedeoğlu'ndan aktaran Yeşilkaya, **a.g.e.**, s. 81

olmamıştır. Osmanlının son yıllarında çıkarılan zirai eğitim kanunlarının bunun temelini teşkil ettiğini söylemek çok garip olmaz.

11 Şubat 1912 tarihinde çıkarılan Tedrisat-ı Ziraiye Nizamnamesi'ne göre; zirai eğitim dört ana bölümde toplanmıştır. Bu dört bölüm sırasıyla; Amele Mektepleri, Çiftlik Mektepleri, Ziraat Ameliyat Mektepleri ve Mıntıka Yüksek Ziraat Mektepleri'dir.²¹⁰ Burada verilecek eğitim genel anlamda ziraati kapsasa da İttihat ve Terakki'nin amaçlarından birinin topluma yeni bir şekil vermek olduğu bir gerçektir.

Bu çaba cumhuriyet döneminde de sürmüştür. 1924 yılında Amerika'dan, bir eğitimci olan John Dewey, 1925 yılında ise Alman Sanayi ve Ticaret Bakanlığı'nın eğitim danışmanı Prof. Köhne Türkiye'ye davet edilmiştir. Bu iki eğitimci çeşitli raporları yöneticilere sunmuşlardır.²¹¹

İlerleyen yıllarda ise Türkiye içerisinden Halil Fikret Kanat* Türkiye'de eğitim sorununa ilişkin çeşitli saptamalarda bulunmuştur. Bunları Kurun (Vakit) gazetesindeki köşesinden beyan etmiştir. Bir yazısında;

“ Bugünün muallim mektepleri bize dünden miras kalan ve içinde düünün damgasını taşıyan müesseselerdir. Bunların zararları faydalarından çok daha fazladır. Bunlar tarihi vazifesini yaptılar; bugüne kadar Türk vatanına vereceklerini verdiler... Yerine yenilerini, günün ve devrin ihtiyaçlarını daha iyi karşılayacak olan yepyeni Türk muallim mektepleri açalım.” demektedir.²¹²

²¹⁰ Necdet Ekinci, **Sanayileşme ve Uluslaşma Sürecinde Toprak Reformundan Köy Enstitülerine (1923-1950)**, Ankara 1997, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, s. 83

²¹¹ Ekinci, **a.g.e.**, s. 92

John Dewey; “...Köy okullarına, Türk hayatının temeli olan çiftçilerin gereksinimlerini karşılayacak okullara öğretmen yetiştirecek muhtelif tipte öğretmen okullarının” açılması gerektiğini vurgulayarak, “... Okullarda, köylülerin ve çiftçilerin ilgi ve ihtiyaçlarına hususi bir ehemmiyet verilmeden öğretimin umumi ve mecburi kılınması sosyal zararlar verecek fevkalade bir tehlike teşkil eder. Köylülerle, çiftçilerin ihtiyaçları ayrıca düşünülmeden vücuda getirilecek bir maarif sistemi teorik ve skolastik olur. Ve genç neslin herhangi diğer bir meslekte başarısını sağlamamakla beraber, onları köy hayatından kolaylıkla uzaklaştırır.” şeklinde bir değerlendirmede bulunmuştur. Ekinci, s. 92-93 Prof Köhne ise; “Türkiye'deki incelemelerine dayanan raporunda, ilk öğretim programlarında pratik bilgilerin yer alması yanında, Köy Öğretmen Okullarına, yetenekli köy çocuklarının seçilmesi üzerinde durmuştur.” Ekinci, **a.g.e.**, s. 93-94

* Nasyonal Sosyalizm yanlısı bir Türk eğitimcisidir.

²¹² Ekinci, **a.g.e.**, s. 95

Dönemin Milli Eğitim Bakanı Hasan Ali Yücel döneminde İlköğretim Genel Müdürlüğü yapan İsmail hakkı Tonguç Köy Enstitülerinin mimarı olarak kabul edilir. Köy Enstitülerinin kuruluşuna ilişkin en somut adımlar onun döneminde atılmış ve enstitülerin kuruluşu gerçekleşmeye başlamıştır. İlk olarak 1937’de İzmir’de Kızılçullu ve Eskişehir’de Mahmudiye okulları kurulmuş ve enstitülerin deneme aşamasına geçilmiştir. Daha sonra 1938’de Edirne-Karaç (daha sonra Kecipirtepe’ye taşınmıştır.) ve 1939’da Kastamonu-Gölköy’de bu okullar açılmıştır. Yasal açıdan Milli Eğitim Bakanlığına bağlı olan bu kuruluşlar 1939 yılında çıkarılan bir yasayla ayrı bir biçimde Köy Enstitüsü olarak anılmaya başlanmıştır.²¹³ Köy Enstitüleri yasası ise başlı başına 17 Nisan 1940 yılında çıkarılmıştır.²¹⁴

Bu ilk enstitüler, açıldıkları zaman işleyişlerine dair çok ciddi programlara sahip değildiler. Program ve planlar o esnada müdürlük görevlerinde bulunan şahıslara bırakılmıştır. Fakat aynı dönemde Milli Eğitim Bakanlığının Köy Enstitüleri ile ilgili hazırladığı yönergenin özü şöyledir:

“ Okul, orta ve ilk olmak üzere iki bölümden ibarettir. Her iki bölüme de köylü çocukları alınacaktır. İlk kısımda 4. ve 5. sınıflar olacak; bu sınıflara uzak köylerin üçüncü sınıflarından mezun öğrenciler alınacaktır. Orta kısım ise beş sınıflı ilk okulu bitirmiş öğrencilerden teşkil edilecektir. Bu kısımda ortaokul programı uygulanacaktır. Ayrıca Ziraat ve Sanat dersleri de yer alacaktır. Orta kısımda ayrıca, kooperatifçilik, köy katipliği ve meslek kısımları olacaktır. Teorik zeka ve anlayışı kuvvetlilerden liseye yüksek öğretime de öğrenci sevk olunacaktır. Meslek kısmında çalışanlar öğretmen olacaklardır. Öğretmen okulları orta, lise ve muallim mektepleri talimatnamesine göre idare edilecektir.”²¹⁵

Halil Fikret Kanat Köy Enstitülerinin temelini oluşturulmasında, fikirsel açıdan önemli katkılarda bulunmuştur. Daha ayrıntılı bilgi için bkz. Ekinci, **a.g.e.**, s. 95-103

²¹³ Ekinci, **a.g.e.**, s. 111-112

²¹⁴ Ekinci, **a.g.e.**, s. 157

²¹⁵ Şevket Gedikoğlu, **Evreleri ve Getirdikleri Yankılarıyla Köy Enstitüleri**, Ankara 1971, s. 28-29

Enstitülerin kuruluş yerleri belirlenirken bile belli kriterler göz önünde bulundurulmuştur. Bu kadar özenle kurulması için çaba gösterilen enstitülerin kurulacağı bölgelerin; toprağının tarıma uygun olması, topraklarının devlete ait olması ve kuruluş yerinin yeterli miktarda toprağa sahip olması gerekmektedir. Ayrıca 2-3 kentin bölge merkezi durumunda olması, öğretmen sayısı açısından geri, hava ve su bakımından ise sağlık koşullarına uygun olması enstitülerin kuruluş mekanları için gerekli özelliklerdir.²¹⁶

1937 ile 1948 yılları arasında toplam 21 Köy Enstitüsü kurulmuştur. Bunlar:

- 1- İzmir-Kızılcıllı (1937)
- 2- Eskişehir-Çifteler (1937)
- 3- Lüleburgaz-Kepirtepe (1937)
- 4- Kastamonu-Gölköy (1938)
- 5- Samsun-Ladik-Akpınar (1939)
- 6- Trabzon-Vakıfkebir (1939)
- 7- Adapazarı-Arifiye (1940)
- 8- Antalya-Aksu (1940)
- 9- Malatya-Akçadağ (1940)
- 10- Kars-Cılavuz (1940)
- 11- Adana-Bahçe-Düziçi (1940)
- 12- Isparta-Gönen (1940)
- 13- Balıkesir-Savaştepe (1940)
- 14- Kayseri-Pazarören (1940)
- 15- Ankara-Hasanoğlan (1941)
- 16- Konya-Ereğli-İvriz (1941)
- 17- Sivas-Yıldızeli-Pamukpınar (1942)
- 18- Erzurum-Pulur (1942)
- 19- Diyarbakır-Ergani-Dicle (1944)

²¹⁶ Gedikoğlu, a.g.e., s. 40-41

Bu koşulların % 100 varolması gerektiği anlamına gelmemelidir. Nitekim bu koşulları taşımayan bazı bölgelerde eski yapılardan yararlanma ya da çadır kurma yoluyla enstitüler de kurulmuştur. s. 40-41

20- Aydın-Ortaklar (1944)

21- Van-Erciş-Ernis (1948) Köy Enstitüleridir.²¹⁷

Köy Enstitüleri Yasasının çıkmasıyla birlikte daha düzenli bir biçimde inşa edilmeye başlanan enstitülerin yapıcısı yine bu enstitülerin öğrencileri olmuşlardır. Bu enstitülere sağlanan tarlaları ve bağları tarıma hazırlayan yine bu öğrenciler olmuşlardır. Enstitülere kilometrelerce uzaktan su ve elektrik getirilmiş ve böylelikle modern bir yapıya kavuşturulmuşlardır.²¹⁸ Bu durumu, 25 Ağustos 1942 tarihli Samsun söylevinde İsmet İnönü şu şekilde dile getirmektedir:

“ Samsuna gelinceye kadar Köy Enstitülerinden üçünü gördüm. Kız ve erkek köylü çocuklarımız hem müesseselerini kuruyorlar, hem de ileride ifa edecekleri yüksek vazifeleri için hazırlanıyorlardı. Yapıcı, çare bulucu bir ruh bu enstitülerin hayatına hakim olmuştur. Bu durumu görmekten pek memnun oldum, pek ümitliyim. Türk kızlarının müstesna haysiyeti ve ciddi vazifeseverliği, bütün mekteplerimizde olduğu gibi Köy Enstitülerinde de göze çarpmaktadır. Öğretmenler ve Enstitü Müdürleri, Türk köyünün geleceğini sağlam temellere istinad ettirmek için aşk ile çalışıyorlar. İktidarlı, fedakar ve vatansever köy öğretmenleri yetiştirmek enstitülerin mukaddes emelleridir. Şüphe yok ki enstitü öğretmenlerine ve müdürlerine düşen vazife hepimiz için, her vatansever için imrenilecek heves edilecek bir vazifedir. Şimdiki tutumları iyi netice alacağımız ümidini bende çok kuvvetlendirdi. Köy Enstitüleri hakkındaki bu müspet görüşlerimi vatandaşlarıma söylemekten zevk alıyorum.”²¹⁹

Buradan, enstitülü öğrencilerin, üretken ve ürettiğini sahiplenen bir yapıya kavuşturulmaya çalışıldığı sonucunu çıkarmak oldukça kolaydır. Burada üzerinde durulması gereken en önemli nokta belki de Köy Enstitülerinin üzerine oturduğu ideolojik zemindir. Daha önce Halkevleri konusunda da ifade edildiği gibi “yeni bir insan yaratma çabası” Köy Enstitülerinin de taşıdığı bir amaçtır. Hatta taşıdıkları en önemli amaçtır, denebilir.

²¹⁷ Ekinci, a.g.e., s. 155-156

²¹⁸ Ekinci, a.g.e., s. 159

²¹⁹ İnönü’den aktaran Ekinci, a.g.e., s. 153

Enstitüler herhangi bir resmi kuruluş tarafından denetlenmeye tabi tutulmamışlardır. 1944 yılında öğretmenlik stajını Yüksek Köy Enstitüsünde* yapan Mustafa Buğday, Bekir Semerci, Mehmet Toydemir ve Veli Demiröz bu görevi gönüllü olarak herhangi bir kimse ya da kurumun teklifi olmaksızın üstlenip yerine getirmişlerdir. (Zaten ileride yapılacak eleştirilerin bir kısmı bu meseleye yönelecektir.) Herhangi bir kuruma karşı sorumlu olmayan bu şahıslar, kendilerini bu konuda vicdanen sorumlu hissettiklerinden dolayı bunu bir görev ve sorumluluk olarak kabul etmişlerdir. Amaçları; enstitülerin, yasalarından, programlarından ve Milli Eğitim Bakanlığının direktiflerinden sapmasını önlemektir. Bu denetlemeye ödenekler, mutfak masrafları, öğretmen öğrenci ilişkileri ve hatta dersler bile dahildir.²²⁰

Gün boyunca yoğun bir programa²²¹ sahip olan enstitülerin öğrencileri belli bir yetkinliğe ulaştıktan sonra civar köylere staja gönderilerek pratik yaşama kazandırılmaya başlanmaktadır. Bu staj aynı zamanda öğretmenler tarafından da belli sürelerde kontrol edilmektedir.²²²

Hasan Ali Yücel, bu yoğunluğu şu şekilde anlatmaktadır:

“ Bir kısım çocuklar atları tımar ediyorlar. Bir kısım öğrenciler tarih derslerinde Mısır’ın istilasını anlatıyorlar. Bir kısmı da tabiat bilgisi dersinde gelinciğin nasıl bir bitki olduğunu, tarladaki zararını, bundan korunma çarelerini öğreniyorlar. Bir kısmı kışın yiyecekleri lahananın yaprağındaki kurtları öldürmekle meşgul, bir kısmı hocaların evlerine çatı yapmaya uğraşiyor. Bir kısmı o gün yiyecekleri sebzeği ayıklamaktadır.”²²³

* Yüksek Köy Enstitüsü ilk olarak 1942 yılında Hasanoğlan Köy Enstitüsünde kurulmuştur. öğretim üyeleri Gazi Eğitim Enstitüsü, Devlet Konservatuvarı, Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi, Yüksek Ziraat Enstitüsü, İstanbul Güzel Sanatlar Akademisi ve Talim Terbiye Yüksek Kurulundan gelmişlerdir. Yüksek enstitünün görevi Köy Enstitülerini eleman ve bilimsel araştırmalar bakımından besleyici, köy gerçeklerini derleyip değerlendiren, köy eğitiminin sistem, örgüt ve işleyiş mekanizmasını gerçeklere, deneylere dayalı bir halde geliştirmektir. Gedikoğlu, **a.g.e.**, s. 141

²²⁰ Bekir Semerci’den aktaran Ekinci, **a.g.e.**, s. 164

²²¹ Program ile ilgili detaylı bilgi için bkz. Ekinci, **a.g.e.**, s. 170

²²² Ekinci, **a.g.e.**, s. 171

²²³ Ekinci, **a.g.e.**, s. 172

Böylesi bir işleyişin sürdüğü bir ortamda, Toprak Reformu önerisi sonrasında CHP içerisinde başlayan -ve daha sonra DP olarak ortaya çıkan- bölünme Köy Enstitülerini olumsuz yönde etkilemiştir.* Toprak reformuna karşı çıkan grup Köy Enstitülerine de karşı çıkmaya başlamıştır. Bunun öncesinde ise 3 Mayıs 1944'de Türkçü gruplara yönelik tutuklama kampanyası ortaya çıkana kadar sağ kesim Köy Enstitülerine karşı herhangi bir olumsuz tavır takınmamıştır. (Hatta Halil Fikret Kanat'ın enstitülerin kuruluşunda oynadığı role değinmiştik.) Eleştirilerinde enstitü öğretmenlerini ulusal duygudan yoksun, din düşmanı ve Rus hayranı komünistler olarak göstermektedirler. Bu eleştiri enstitülere temelden değil, enstitülerin yönetim biçimine yöneltilmektedir. Sol kesim ise enstitüleri başta memnuniyetle karşılmasına rağmen CHP'nin totaliter yönetiminden dolayı sert bir üslupla eleştirmektedir. Sol, köylüyü köye hapseden enstitülerin amacının parti neferi yaratmak olduğunu savunmuşlardır –ki bu eleştiri bir yönüyle haklıdır. 1947 ve 1950'de Köy Enstitüleri Yasasında bazı değişiklikler yapılmış ve 27 Ocak 1954 Köy enstitüleri kapatılmıştır.²²⁴

Köy Enstitülerinin açık olduğu süreç içerisinde toplumsal yaşama kazandırdıkları öğretmen ve eğitimci sayısı: 1398 Kız, 15.943 Erkek Öğretmen; 29 Kız, 8646 Erkek Eğitimci'dir.²²⁵

* Köy enstitülerinin bu şekilde bir yara alması maalesef siyasetin bulaşmasıyla olmuştur. Dönemin tanıklarından Hıfzı Veldet Velidedeoğlu anılarında bu meseleye ayrıntılı bir biçimde değinmektedir. Bu nedenle bu detayı buraya aktarmayı uygun gördük.
 "...Bir kısım tutucu halk, kendi çocuklarının Köy Enstitülerinde, kızlı-erkekli karma öğrenim ve eğitim görmesine henüz ısınmamışlardı. Feodal çevreler ve oy kazanmak isteyen politikacılar, halkın bu yadırgama duygusunu sömürmeye başlamışlardı. Bu enstitüler için olmadık yalan ve iftiralar uyduruluyor, püre deve yapıyordu. Ben kendim Ankara'nın Hasanoğlan, Kastamonu'nun Gököy, Trabzon'un Beşikdüzü, Kars'ın Cılavuz, Erzurum'un Pular Köy Enstitülerine gitmiş, hatta kimisinde geceleyerek oralardaki durumu incelemiş ve öğrenim sistemini gözlerimle görmüş olduğum için, o sıralarda ortaya yayılmak istenen, <ahlaksızlık>, <komünistlik> iftiralarına inanmıyordum. Fakat belli çevreler bu enstitüleri -kurdun kuzuyu her ne bahane ile olursa olsun yemeyi aklına koyduğu gibi- yok etmeyi akıllarına koymuşlardı bir kere! Yığınların uyanıp kendi insanlık haklarına sahip çıkmasını istemiyorlardı. İktisadi konular üzerinde bilinçlenmesini istemiyorlardı. İşte CHP'nin sağ kanadı ile şimdi <göbekçi> denilen takımı, verilecek tavizlerle, halk yığınlarına şirin görünüp, Demokrat Parti karşısında, gelecek seçimi kazanmak için Köy Enstitülerinin sistemini bozdular ve bunlara ilk tirpanın atılmasını sağladılar. 1950 seçimlerinde CHP'nin bütün bu tavizleri işe yaramayıp, DP büyük çoğunlukla iktidara gelince Köy Enstitüleri ikinci ve öldürücü tirpanı Tevfik İleri'nin eliyle yedi!" Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, **Türkiye'de Üç Devir I. Cilt, Eleştiriler-Uyarılar**, İstanbul 1974, Sinan Yayınları, 3. Basım, s. 24

²²⁴ İkinci, **a.g.e.**, s. 205-229

²²⁵ İkinci, **a.g.e.**, s. 231

III. BÖLÜM

DEMOKRAT PARTİ İLE DEĞİŞEN DEVLET ALGISI VE SONUÇLARI

1. Demokrat Parti Deneyimi

1924 ve 1930'da kurulan TPCF ve SCF gibi partilere verilen destek; halkın, devrimleri yeterince benimsememiş olduğunu ortaya koymuştur. Tabii buna ilişkin bir başka değerlendirme de CHP iktidarının halk üzerinde oluşturduğu olumsuz etki olarak ifade edilebilir. Ama tarihsel süreç göstermektedir ki, Cumhuriyet devrimleri Anadolu'da köklü bir değişim sağlayamamıştır. Ciddi dönüşümlerin önünü açmış olsa da bu değişim bir toplumun topyekün değişimi olarak tanımlanamaz.

CHP, Halkçılık anlayışı gereği Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'nu çıkarmış ve yoksul kesimlerin hayat standartlarını yükseltmek gibi bir hedefe yönelmiştir. Bu durum doğal olarak CHP'nin devletçi politikayı uyguladığı dönemde savaş zenginleri ve büyük toprak sahipleriyle aralarının açılmasının bir sonucudur. Bu adımla yoksul kesimi kendine çekerken, büyük toprak sahiplerini karşısına almıştır. II. Dünya Savaşı sonrasında da Türkiye'nin SSCB ile sorunlar yaşaması onu Batı modeline yaklaştırmış ve böylece çok partili yaşamın önü açılmıştır.

7 Haziran 1945'te Celal Bayar, Adnan Menderes, Refik Koraltan ve Fuad Köprülü, '*Dörtlü Takrir*' denilen önergeyi meclise sunmuşlardır. Takrirden çok partili hayata geçişi engelleyecek yasaların ve CHP tüzük hükümlerinin değiştirilmesi talep edilmiştir. Fakat önerge oy birliğiyle reddedilmiş ve böylelikle CHP içten içe kaynamaya başlamıştır. Bu da parti içi muhalefeti körüklemiştir. Menderes, Köprülü ve daha sonra Koraltan partiden ihraç edilmiş; bunun ardından Celal Bayar da istifa ederek onlara katılmıştır. 7 Ocak 1946'da Demokrat Parti kurulmuştur ve Türkiye'de ciddi anlamda çok partili yaşam böylelikle başlamıştır.²²⁶

²²⁶ Ahmet Yaşar Sarıbay, **Türkiye'de Demokrasi ve Politik Partiler**, İstanbul 2001, Alfa Basım Yayım, s. 51-53

DP, CHP'nin karşısına bir sınıf partisi olarak çıkmamıştır. CHP'nin sınıf çatışmasına alternatif olarak savunduğu sınıfların bir pota içerisinde eritilmesi düşüncesi CHP için de geçerli olmuştur. DP, bu dayanışmayı sağlayacak aracın millet olduğunu savunmakla CHP'den ayrılmaktadır. CHP bu aracın devlet olması gerektiğini savunmuş ve politikalarına uygulamıştır. Bu nedenle DP özgürlüklere, CHP'den daha fazla vurgu yapmıştır. DP'nin I. Büyük Kongresinde Hürriyet Misakı kabul edilmiştir. *“Hürriyet Misakı DP'nin tek parti yönetimince ihmal edilen toplum kesimlerini ön plana çıkarmayı amaçladığı gibi, o dönemin halk üzerindeki seçkin tahakküm anlayışına da bir reddiye içeriyordu...DP sınıflar koalisyonuna dayanan modernist, batıcı, ekonomide burjuvaziye itici güç olarak gören, yaygın bir politik meşruiyet için geniş halk kitlelerine dayanmayı elzem gören pragmatist bir partiydi.”*²²⁷ Diğer taraftan, CHP'nin DP'ye bakış açısı farklı olmuştur. Yani başlarda düşmanlık yapmaktan çok onu bir denetim partisi gibi algılamıştır. Halktan gelecek tepkileri azaltacağı umuduyla DP'yi bir sibop gibi değerlendirmiştir. Hatta bazı iddialara göre CHP bir halk ayaklanmasından çekindiğinden dolayı tepkileri azaltmak amacıyla DP'ye sempatiyle bakmıştır.²²⁸

1950'de DP iktidarı bir yandan CHP iktidarının özellikle ekonomi alanındaki devletçilik politikasına karşı, halk yığınlarına dönük bir kalkınma sloganı; öteki taraftan ise aydınlara karşı girişilen baskı hareketlerine karşı özgürlük sloganıyla başlamıştır.²²⁹ Sadece *'birkaç yıl'* söylem ile pratik politikanın birbirinden farklı şeyler olduğunu göstermeye yetecektir.

DP her ne kadar özgürlüklerin savunucusu pozisyonunda olsa da muhalefeti baskı altında tutmaya çalışmıştır. DP'nin CHP'ye uyguladığı baskı Meclis Tahkikat Komisyonunun kurulmasıyla doruğa çıkmıştır. Komisyon sadece DP'li vekillerden oluşmakta ve muhalefetin yıkıcı faaliyetleri sorgulanmaktaydı. Yani yargı görevi görmekteydi. DP, kuruluşunu takip eden birkaç yıl içinde CHP'nin merkezîyetçi

²²⁷ Sarıbay, a.g.e., s. 54

²²⁸ Feroz Ahmad, **Modern Türkiye'nin Oluşumu**, Çeviren Yavuz Alogan, İstanbul 1995, Sarmal Yayınevi, s. 150

²²⁹ Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, **Türkiye'de Üç Devir I. Cilt, Eleştiriler-Uyarılar**, İstanbul 1974, Sinan Yayınları, 3. Basım, s. 149

konumuna düşmüştür. Yani eleştirdiği birçok uygulamayı kendisi de hayata geçirmiş ve kendisinin doğuşu gibi kendi içinden bir partinin, '*Hürriyet Partisi*'nin doğuşunu hazırlamıştır.²³⁰

DP'nin en çok eleştirildiği noktalardan biri din konusu olmuştur. DP'nin din alanındaki politikaları (Kur'anın tekrar Arapça okutulması, radyoda dini yayınların arttırılması, dini eğitimin yaygınlaştırılması, Diyanet İşleri Başkanlığı'nın bütçesinin genişletilmesi gibi) laiklik ilkesini tehdit edici mahiyette görülmüş ve muhalefetin tutumu keskinleşmiştir. Bürokratik elit tabaka, DP'ye karşı demokrasiyi restore etmek ve devleti korumak amacıyla ayaklanmış 27 Mayıs 1960'ta ordu politikaya müdahale etmiş, Adnan Menderes, Fatin Rüştü Zorlu ve Hasan Polatkan idam edilmiştir.²³¹

2. Devlet Koruması Yerine Özel Teşebbüs

II. Dünya Savaşı sürecinde Türkiye-Sovyet ilişkilerinde ortaya çıkan bozulmanın yansımalarından biri de düşünsel alanda olmuş ve Batılı olma fikri Türkiyeli yöneticiler için daha cazip hale gelmiştir. Tabii devletçi politikanın terk edilmesini sadece buna bağlamak ciddi bir eksiklik olur. Eksikliğin yanı sıra telafi edilemez bir hata olarak değerlendirmek daha doğru olacaktır. Türkiye'nin böyle bir yönelime girmesinde ABD ile yakınlaşmanın ciddi bir payı da bulunmaktadır. Mesela savaş sonrası yardımların büyük çoğunluğu ABD tarafından yapılmıştır. Marshall ve Truman yardımları olarak adlandırılan bu yardımlar Türkiye'nin elini kolunu adeta bağlamışlardır. Aslında bu doktrinlerin hayata geçişini DP dönemine sabitlemek ciddi bir hatadır. Bu anlaşmaların ön hazırlıkları CHP döneminde yapılmıştır. Böylelikle Türkiye II. Dünya Savaşından sonra yeniden şekillenen dünyada yerini almak zorunda kalmıştır. Türkiye, Doğu Bloku yerine Batı Blokunu tercih etmiştir. Bundan sonraki yıllarda da Türkiye'nin ekonomik ve siyasal politikasına bu tercih yön verecektir.²³² Bunun nedenleri arasında Türkiye'nin

²³⁰ Sarıbay, **a.g.e.**, s. 55

²³¹ Sarıbay, **a.g.e.**, s. 55-56, Kemal Görmez, **Yerel Demokrasi ve Türkiye**, Ankara 1997, Vadi Yayınları, s. 118-120

²³² Bu süreçte hazırlanan raporlarda Amerikan veya Batı yardımı üzerine önemli tespitler yapılmaktadır. Mesela, 31 Ağustos 1950 tarihli bir belgede dış borçlanma ile ilgili şöyle denmektedir:

Sovyetler Birliği korkusu da gösterilebilir. Nitekim bu yakınlaşmanın sonuçları arasında Türkiye'nin Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü'ne (NATO) katılması da vardır.²³³

Marshall yardımının Türkiye'nin kalkınmasını amaçlayan bir yardım olmadığı oldukça açık bir şekilde önümüzde durmaktadır. Gerçekte bu yardımın Türkiye'ye yüklediği şey Avrupa'ya yardım etmektir. Bilindiği üzere II. Dünya Savaşı sonrası Avrupa ekonomisi olduğu gibi çökmüş ve yerle bir olmuştur. Türkiye'den istenen bu toparlanmaya yardım etmektir. Fakat bu yardım talebi açıktan yapılmamıştır. Bu, 'kalkınmaya yardım' teklifi olarak sunulmuş olmakla beraber Türkiye'ye zarar dan başka bir şey getirmeyecektir.²³⁴

Marshall yardımının, Türk ekonomisinin kalkınması için öngördüğü bir model yoktur. Kaldı ki ABD'nin Türkiye'nin kalkınması gibi bir sorunu olmadığı ortadadır. Bu yardım, ülkelere yardım adı altında çeşitli raporlarla gelmiştir. Yani bir kalkınma programı değil, bir 'tavsiyeler listesi' özelliği taşımaktadır. Bu planın bir yerinde "Türkiye'de kapsamlı bir planlama ne istenilen bir şeydir, ne de bu olabilecek bir şeydir" denilmektedir. Bu kadar açık ve net bir biçimde, bu yardımın kalkınmayı amaçlamadığı ortadayken bunun ısrarla kalkınma amaçlı olduğunun vurgulanmış olması fazlasıyla düşündürücüdür. Bunun nedeni Türkiye'nin

"...Marşal Planı gereğince bize yardım eden Birleşik Amerika Hükümeti ve bilhassa Türkiye ile sıkı münasebetlere girmekte olan Amerikanın bankalar muhiti Türkiye Hükümetinin mali durumunu düzenleyecek tedbirleri hüsnü niyetle karşılayacaklarına şüphe etmiyorum. Bir taraftan Marşal yardımı ile memleket istihsalatı fazlalaştırılırken mali durumu da düzenlemek elbette faydalıdır. Dost bir devlet olarak, demir perdenin karşısında dimdik duran kuvvetli bir millet olarak Amerikalıların arzettiğim maksatlara sarfedilmek üzere bize ikraz etmeleri imkan haricinde değildir. Aziz tecrübelerime nazaran açık ve samimi bir şekilde izah edilecek bu meseleyi karşı taraf iyi bir anlayışla karşılayabilir. Bugün Amerika'dan başka, İngiltere dahi, mali vaziyetlerinin parlak olmamasına rağmen İngiliz lirası olarak bize ikrazda bulunması dahi mümkündür kanaatindeyim. Kaldı ki politik bakımdan da böyle bir yardım İngiltere'nin üzerinde tavakkuf edeceği bir mesele olabilir. Yalnız mühim olan nokta dış borçların nasıl ödeneceği hususunun Amerika ve İngiltere tarafından kabul edilmesi ve emin görülmesi keyfiyetidir. Dış borçların yekunu 700 milyon liradır. Bu miktara bir o kadar borç ilave edecek olsak dış borçlar itibariyle ve diğer memleketlerle kıyas edildiği zaman Türkiye bünyesine ağır gelecek bir miktar olmadığı meydandadır..." BCA, Cumhurbaşkanlığı Genel Katipliği, 030.01.41.242.14, Tarih: 31.08.1950, s. 4

Bu anlayıştan anlaşılacaktır ki, yeni yönetim özgüçüyle kalkınmak yerine dış yardımlara dayalı bir ekonomi yaratma çabasıdır. Böylesi bir yaklaşım. DP geleneğinden olan partilerde de sürdürülmüş ve günümüzde Türkiye'nin milyarlarca dolarlık dış borcu birikmiştir.

²³³ Ahmad, a.g.e., s. 154

²³⁴ Niyazi Berkes, **Türk Düşününde Batı Sorunu**, İstanbul 1975, Bilgi Yayınevi, I. Basım, s. 148

Cumhuriyetin ilanından sonraki dönemlerde bağımsız ekonomi sloganıyla hareket etmesi ve bu sloganın altını doldurabilecek dinamizmin Türkiye insanı ve coğrafyasında mevcut bulunmasıyla ilgilidir.²³⁵

Ama her ne kadar bu yıllar plansız yıllar olarak ele alınsa da karakteristik olarak 1947 planının zihniyeti bu döneme damgasını vurmuştur. Belli bir planın gündeme gelmemesinin nedeni DP'nin bunu “*katı bir doktrinin icadı*” olarak kabul etmesidir. Nihayetinde bu zihniyet işlemiş ve kalkınma sloganlarıyla Türkiye, (yazarın deyimiyle) “*dağınık bir şantiye*” haline gelmiştir.²³⁶

Bu planın temel yaklaşımını ifade eden şu sözler dikkat çekici nitelikte olup mantığını ortaya koyan bir niteliktedir.

*“ Türkiye İktisadi Kalkınma Planının (1947) dayandığı ana fikirlerden biri de, yurdumuzda hususi teşebbüslerin faaliyet göstermek istedikleri veya isteyecekleri sahalarda tam bir serbesti ve emniyet içinde inkişaf etmelerini sağlamak ve fertler tarafından başarılabilecek her türlü iktisadi faaliyetlerin hususi müteşebbisler ve sermayelerde hasredilmesi prensibidir.”*²³⁷

“1941-45 ile 1950 arasında kişi başına gelir % 15 oranında, tarım gelirleri ise % 30 oranında yükselmişti. Bu gelişme büyük ölçüde savaşın sona ermesinden kaynaklanıyordu: Savaşın sona ermesiyle birlikte 1.000.000 kişi terhis edilmiş ve hükümet politikalarından en zararlı olanlarından bazıları yürürlükten kaldırılmıştı.” Bu nedenle küçük üreticilerin kontrolcü sistemden, serbest Pazar ekonomisine geçişi benimsemeleri doğaldır. ABD'nin de vaatleri hesaba katılırsa bu kesimin zenginleşme hayalleri kurmaya başlaması anlaşılabilir bir durum olmayacaktır.²³⁸

²³⁵ Berkes, **a.g.e.**, s. 148-149

²³⁶ Engin Günçe, “ *Türkiye’de Planlamanın Düünü-Bugünü-Yarını*” **ODTÜ Gelişme Dergisi 1981 Özel Sayısı “Türkiye’de Planlı Gelişmenin Yirmi Yılı” 1960-1980, Mayıs**, Ankara 1981, s. 123-124

Bu dönem boyunca böyle bir statükonun korunduğu doğrudan iddia edilemese de bunun gerçeklik payı vardır. DP bu dönemde birçok proje yapmış, başlatmış ve sonuçlandıramamıştır.

²³⁷ Emre Kongar, **İmparatorluktan Günümüze Türkiye’nin Toplumsal Yapısı**, İstanbul 1985, Remzi Kitabevi, s. 272

²³⁸ Tezel’den (s.99) aktaran Çağlar Keyder, **Türkiye’de Devlet ve Sınıflar**, İstanbul 1995, İletişim Yayınları, s. 165

Demokrat Partinin iktidarda olduğu yılların başlarında Amerikan fonları GSMH'nin aşağı yukarı % 3'üne eşittir. Bu fonlar ithalatın savaş dönemindeki ortalama düzeye göre % 270 artmasına katkıda bulunmuştur. En önemli görece artış tarım makinelerinde görülmüştür. Tarım makinelerinin ithal oranı % 1'den % 8'e yükselmiştir. ABD, yaptığı yardımların verimsiz sanayi alanından, tarım alanına kaydırılmasını "tavsiye" etmiştir. Bu da Avrupa'nın savaş sonrası restorasyonunda Türkiye'ye biçilen rol ile ilgilidir. Yani açıkçası Türkiye'nin tarım fazlası üretmesi istenmektedir. Bunun yanı sıra kamu kaynaklarının karayollarını geliştirmek için seferber edilmesi, yapılan 'tavsiyeler'in arasındadır.²³⁹

Karayolları politikası, DP politikası için büyük önem taşıdığı gibi Türkiye tarihi içerisinde de özel bir yeri işgal etmektedir. Karayolları, Anadolu'nun köylerini şehirlerle buluşturan ve tanıştıran bir politika olmuştur. DP'nin iktidara geldiği yıl olan 1950'de karayolları uzunluğu 1.642 km iken, 1960 yılında bu yol uzunluğu 7.049 km'ye yükselmiştir. Bu yol politikası belli sektörlerin oluşmasına da zemin hazırlamıştır. Otobüs-ulaştırma şirketleri çoğalmış, bu çoğalma da yol çalışmalarını tetiklemiştir. Bu karşılıklı etkileşim sayesinde de, Türkiyeli orta sınıfın ihtiyaçlarını karşılayacak bir otomobil endüstrisinin temeli atılmıştır.²⁴⁰

DP, kuruluş zamanlarında sürekli bir özelleştirme propagandası yaparak devletçiliğe karşı olduğunu ifade etme çabasında olmuştur. Bu propagandanın temelini KİT'lerin özel sektöre devredileceği söylemi oluşturmuştur. Bu kuruluşlar

²³⁹ Keyder, a.g.e., s. 166

Traktör ithalindeki artışın yükselmesi bu nedenlerle doğaldır. Fakat bunun olumsuz algılanmaması gerekir. Bu, Türkiye'nin tarımına ciddi bir gelişim açısından faydalı olmuştur. Buradaki püf noktası ABD'nin sanayi alanını verimsiz olarak nitelemesidir. Acaba gerçekten verimsiz miydi? Yoksa ABD, Türkiye'nin sanayi ve ekonomik gelişmesini engellemek ve dışa bağımlı kalmasını sağlamaya mı çalışmaktadır? Karayolları konusunda yapılan öneri için de aynı tespit geçerlidir. Türkiye'nin karayolu ağının geliştirilmesi tavsiye edilmekte olup Türkiye'de araç sanayinin gelişkin olmayışına değinilmemektedir. Bu durum kafa karışıklığı yaratmaktadır. Türkiye'de demiryolları taşımacılığının ucuzluğu hesaba katılırsa bu sektörün neden geri plana itildiği anlaşılabilir. Buna karşılık araç sanayinin gelişmesi ve petrol kullanımının önemli boyutlara ulaştığı dönemin koşullarında, ABD'nin amaçları rahatça anlaşılabilir. 1970'li yıllarda Başbakan olan Süleyman Demirel'in otomotiv şirketleri ve lastik firmalarından ödül alışı bu durumu en iyi açıklayabilecek örneklerden birini teşkil etmektedir. 1950'li yıllar ile 1970'ler arasında farklar olsa da DP ile AP aynı gelenekten gelmektedir. Böylelikle durumun izahı kolaylaşmaktadır.

²⁴⁰ Ahmad, a.g.e., s. 164

DP tarafından kapitalist gelişme yolunda bir engel olarak görülmekteydi. Fakat DP iktidara geldikten sonra, bu konuda bir “*U dönüşü*” yapmıştır. Bundan sonra KİT’ler özel birikim mantığına hizmet etmeye yöneltmiştir. 1950’lerin ilk yıllarında KİT’lerin toplam içindeki payı % 25 civarında bulunmakta iken 1954 yılında bir düşme söz konusu olmuş ve bundan sonraki yıllarda % 20 civarında istikrar sağlanmıştır.²⁴¹

“Devlet İktisadi Teşekküllerinin kardan gayrı gaye gütmeleri, diğer bir deyişle, toplumsal mülahazalarla davranmaları ile bu durumun kusurlarını örtmek kabil değildir. Devlet işletmelerinin özellikle buldukları mahallerde işgücü talebi yaratmak ve iktisadi hayatı canlandırmak fonksiyonu, söz konusu politikanın belirttiğimiz yüksek sosyal mahiyeti dolayısıyla bir süs olmaktan ileri gidememiştir. Ön planda toplumsal gayeden bahsedilerek devlet işletmelerinin yarattığı hiç de toplumsal olmayan sonuçlar gizlenmekle kalmamış zararlarına bile göz yumulmuş, hatta bu zararların bütçeden finansmanı yoluna gidilmiştir.”²⁴²

DP dönemi ekonomi politikası kurnazlıklar üzerine kuruludur. Mesela, “nüfus başına gerçek gelirin devamlı olarak arttığı 1950-1958 yılları arasında devletin vergi varidatı oranını arttıramaması niçin enflasyona başvurmak zorunda kalındığının en açık belirtisidir. Enflasyon ise devlet giderlerini de arttırdığından, her yıl açıkla kapanan bütçe 1958’e kadar baş döndürücü bir hızla gidişini hazırlamıştır. Demek oluyor ki, devlet kanun yolu ile vergileri arttırmaya gitmenin siyasi sonuçlarından kaçınmak için gayrı adil bir vergi olan enflasyona başvurmuştur. Memleketimizde enflasyonun kaynağı bir taraftan emisyonla gidilmesi,

²⁴¹ Keyder, **a.g.e.**, s. 229, Kongar, **a.g.e.**, s. 273

1960’lardan sonra KİT’ler çeşitli vesilelerle gündeme geldilerse de bu tartışmalar genellikle yüzeysel kalmıştır. Şikayet konusu olan kapatılıp kapatılmamaları değil nasıl daha verimli hale getirilebilecekleri olmuştur. Fakat 1980’li yıllarla beraber açıktan yürütülen özelleştirme politikaları 2000’li yıllarda daha da radikal bir boyuta gelmiş ve bir çok devlet işletmesi haraç mezat satılmıştır. Asıl düşündürücü olan ise karlı işletmeler satılırken verimsiz olanların devletin elinde kalmasıdır. Halbuki özelleştirme için kullanılan argüman “*devletin sırtında kambur olan!*” bu kurumların kambur olmaktan çıkarılmasıdır. Anlaşılan kambur olduğu yerde durmaktadır. Buna karşılık bütçeye önemli girdiler sağlayan işletmeler bir yerli ve yabancı firmaların eline geçmektedir.

²⁴² Gülten-Haydar Kazgan, **Türkiye’de Maliye Politikası (1950-1960)**, İstanbul 1964, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Maliye Enstitüsü Yayınları, s. 23-24

Yazar bu paragrafta çok ciddi bir iddiada bulunmakta, fakat bunu herhangi bir temele dayandırmamaktadır. İncelenen diğer eser –raporlar ve Türkiye’nin ekonomik-toplumsal tarihi bu iddianın ayaklarının yere basmadığını ve biraz da yersiz olduğunu ortaya koymaktadır.

diğer taraftan kontrolsüz bırakılan kredi sistemi ve devlet borçlarının kredi enflasyonu yaratmasıyla ilgilidir.”²⁴³

Bu bağlamda DP döneminde Türkiye’de yaşanan Liberalizmden öte parsellemedir. Bu özel yatırımların merkezinde ‘halk’ kesinlikle olmamıştır. Bu dönem büyük üreticinin önünü açarken küçük üreticiyi yerinde tutmaya çalışmanın politikasının üretildiği bir dönem olmuştur.

3. Yeni Ekonomik Yaklaşımın Yarattığı Değişim

Demokrat Partinin iktidara geldiği yılları müteakip çeşitli ekonomik ve siyasal dönüşümler yaşanmıştır. Özellikle ilk dört yıl için böyle bir saptamak yapmak oldukça kolaydır. Bu dönemde meclis daha genç ve taşralı bir özellik göstermektedir. Milletvekilleri mahalli tabanı olan kişiler olduğundan partinin taşrayla ciddi bir ilişki ağı oluşmuştur. Bu nedenle gelişmenin tarımla geleceği inancı yaygın bir hale gelmiştir. Tabii buna Avrupa’nın restorasyonunda Türkiye’ye biçilen rolü unutmamak gereklidir.²⁴⁴

Demokrat parti ile birlikte daha çok sanayileşme propagandası yapılmaya başlanmıştır. Bir yandan fabrikalar için temeller atılırken diğer taraftan tarım alanında ciddi yatırımlara girişilmiştir. Fakat her nedense sanayi alanındaki girişimler her zaman yarım kalmış, tarım alanındakiler ise nispeten amaçlarına ulaşmıştır. Demek burada kullanılan argüman özenle seçilmiş olmalıdır. Toplumsal dinamikleri harekete geçirecek olan argümanı DP iyi yakalamış ve işlemiştir.

Bununla birlikte DP, devletçiliği dışlamamaktadır. Devletçiliği ekonomik koşullar ve gereksinimlerin çizdiği bir yol olarak kabul etmektedir. 1950 hükümet programındaki açıklamalar; çalışma yaşamının ve işçi-işveren ilişkilerinin sosyal adalet ilkelerine uygun olarak düzenlenmesini, çalışanların yaşam düzeylerinin

²⁴³ Kazgan, a.g.e., s. 23

²⁴⁴ Keyder, a.g.e., s. 177

olanaklar ölçüsünde yükseltilmesini, sosyal güvenliğin sağlanmasını, grev hakkının yasallaştırılmasını ve ücretli yıllık izin hakkının tanınmasını vaat etmektedir.²⁴⁵

1929 bunalımıyla birlikte öne çıkan ve I. Plan ile hayata geçen korumacı politika yerli işgücünü kullanırmayı amaçlamaktaydı. DP döneminde bu korumacı politika sürdürülmesine rağmen belli bir süre yine DP tarafından bu uygulamanın kaldırılması yoluna gidilmiştir. Gerek 1932 gerekse 1954 yılında çıkarılan yasaların bazı hükümleri değiştirilmiştir. Bu yasalar yabancı işçi ve teknisyen çalıştırılmasını önleyen nitelikte hükümler içermekteydi. II. Dünya Savaşı sonrası artan işgücü ihtiyacı nedeniyle bu uygulamadan vazgeçilmesi yoluna gidilmiştir. Yerli ve yabancı işletmelerde bundan sonra her türlü işçi, kota olmaksızın çalıştırılmaya başlanmıştır.²⁴⁶

1946'da çalışır durumdaki traktör sayısı 1000'in biraz üzerinde iken tarım alanında 2.5 milyon hayvan kullanılmaktaydı. 1955'te ise ABD yardımıyla traktör sayısı 43.000'e yükselirken hayvan sayısı aynı kalmıştır. Bu gelişmeler doğal olarak işlenebilecek alanın genişletilmesiyle birlikte yaşanmıştır. 1946-1955 yılları arasında ekilen arazi 9.5 milyon hektardan 14.2 milyon hektara ulaşmıştır. Artış % 50 civarında olmasına rağmen tarımda istihdam edilen nüfusun oranında sadece % 20'lik bir artış olmuştur. Bunun nedeni traktörün tarım hayatına daha fazla girmesiyle daha az işgücüne gereksinim duyulmaya başlanmasıyla ilgilidir.²⁴⁷

Makineleşme Türk tarımcılığının temel yapısını değiştirmiştir. 1948 ile 1962 yılları arasında traktör sayısı 1.750'den 43.747'ye, biçerdöver sayısı 994'ten

²⁴⁵ Yararlı, fakat eksik olan bu koşullara 1960'a kadar yeni bir şey eklenmemiştir. Denilebilir ki sosyal politikaya ilişkin çalışmalar durdurulmuş ya da geniş ölçüde askıya alınmıştır. Seçimle oluşmuş bir parlamentoyu demokrasi için yeterli sayan bir anlayış 1957'den itibaren üniversiteler, basın, sendikalar, gençlik, meslek dernekleri, bağımsız yargı ve başka demokratik kurumlarla derin bir anlaşmazlık içine düşmüş ve 1960'ta askeri müdahale noktasına gelinmiştir. Cahit Talas, **Türkiye'nin Açıklamalı Sosyal Politika Tarihi**, Ankara 1991, Bilgi Yayınevi, s. 134-136

²⁴⁶ Talas, **a.g.e.**, s. 90

Bu dönemde işletmelerde çalışan işçilerin arasında yerli işçiler ağırlıkta olsa bile daha çok düz işçi durumundadırlar. Kalifiye işçi ve teknisyenler yabancı uyrukludur. Bununla birlikte DP'nin bu politikayı benimsemesi sadece artan işgücü ihtiyacına bağlanmamalıdır. Çünkü DP'nin izlediği ekonomik siyaset önceki uygulamaları kaldırmayı amaçlayan bir siyasettir. Yani yabancı ülke ve sermayelere hoş görünme çabası da buna dahildir.

²⁴⁷ Keyder, **a.g.e.**, s. 180

6.072'ye yükselmiştir. Yeni toprakların da tarıma açılmasıyla birlikte ekili alanlar 1948'de 13.900.000 hektar iken 1959 yılında 22.940.000 hektara yükselmiştir. Bu durum Türkiye'nin yeni politikasının tarım üzerine yoğunlaştığının da bir göstergesi olmuştur. Bu dönemde Türkiye tarım ürünleri ihraç eder bir konuma gelmiştir. Bu tarımsal girişimler de bu ihracatı kolaylıkla açıklamaktadır. Daha önce köylüler ağa topraklarında çalışıp pay alırken, bu sefer kendi topraklarını işlemek için ağaların traktörlerini ödünç alarak yine karşılığında kendi ürünlerinden pay vermişlerdir. Yani çok büyük bir değişikliğin olmadığı ortadadır.²⁴⁸

“Gerek yoksul gerekse zengin köylerde görülen hakim eğilim köylü mülkiyetinin genişlemesiydi. Sahiplerinin ekip biçtiği işletmelerin sayısı 1950'de 2.3 milyon iken, 1952'de 2.5 milyona 1961'de ise 3.1 milyona ulaştı. Bu 1950-1960 döneminde küçük üretim birimlerinin sayılarının yaklaşık olarak % 30 oranında arttığını gösterir. Topraksız köylü ailelerinin oranı 1950'de % 16 iken 1960'ta % 10'a düştü.”²⁴⁹

1954'te hava şartlarının olumsuzluğu ve fiyatların yüksekliği nedeniyle ihracat % 15, kişi başına gelir ise % 11 azalmıştır. Liberal sistemin toplumsal ve ekonomik yaşamda yarattığı iyimser hava ortadan kalkınca geriye hayal kırıklığı kalmıştır. DP hükümeti bu sefer kurtuluşu dış yardımlarda bulmuştur. Tabii bu yardımlar için birçok taviz verilmiştir. Türkiye'nin 1945 yılından beri sürdürdüğü ABD'nin SSCB sınırı karakolu olma görevlerine yenileri eklenmiştir. Türkiye, Kore'ye asker göndermiş ve NATO'ya katılmakta ısrar etmiştir. Bunun yanı sıra ABD'ye askeri üsler verilmiştir. Bunlar ABD politikası ile birebir örtüşen şeylerdir. Böylelikle ABD nüfuzu hızla artmıştır.²⁵⁰

1954'te, önceki liberal dış ticaret rejiminden vazgeçilmiş ve devletçi kontrol tedbirlerinden bazıları yeniden benimsenmiştir. İthalat üzerine getirilen kısıtlamalar yerli sanayicilerin iç pazarda hatırı sayılır bir yer kazanmalarını sağlamıştır. Enflasyon ve yerli sermayeyi koruma girişimi kısa sürede kar arttırıcı bir

²⁴⁸ Ahmad, a.g.e., s. 165

²⁴⁹ Keyder, a.g.e., s. 182

²⁵⁰ Keyder, a.g.e., s. 184-185

hal almıştır. DP’li yılların başında tarım dışındaki bazı sektörlerde yaşanan gelişmeler iyimser bir havanın yanında, talebi de beraberinde doğurmuştur. Çimento ve pamuklu dokuma üretimi 1951-1955 yılları arasında iki katına çıkmıştır. “1955’ten sonra ithalatın kısıtlanması ve azalan ithalat içinde tüketim mallarının payının % 10’a düşmesiyle, şehirlerdeki fiili bir himayeden yararlanmaya başladı. Böylece yurt içinde üretilen bütün sanayi malları yüksek karlarla satılabilir oldu. Bu teşviklerle sanayi sektörü tarımdan daha hızlı büyümeye başladı ve sonuçta sanayinin milli gelir içindeki payı % 10’luk bir ortalamadan % 14’e yükselirken tarımın payı % 49’dan % 43’e düştü.”²⁵¹ Tarım ve tarımda modernizmin yanı sıra sanayileşme vaadiyle iktidara gelen DP, iktidarının ilk yıllarında Batı’nın tarım sektöründe direktmesiyle bu alana yoğunlaşmıştır. Fakat vaatlerini yerine getirememesiyle eleştirdiği dönemin bazı politikalarını hayata geçirmiştir. Aslında bu durum 1930’lu yıllarda izlenen ekonomik politikanın pratik alanda doğruluğunun kanıtlanmışlığıyla ilgilidir.

Türkiye’nin tarihine dahi damgasını vurmuş olan vergi sistemi 1950’lerin de ciddi bir sorundur. Türkiye’de 1950’den beri vergide “Ayırma prensibi” uygulanmamaktadır. Buna göre; sermaye ile sermaye için çalışan emekçilerin gelirleri vergi ödeme kabiliyeti açısından bir tutulmaya çalışılmıştır. Bu sistem 1950’den itibaren uygulamaya konulmuştur. “Mesela, 200 liralık aylık ücret 200 liralık sermaye geliri ile bir tutulmuştur... Bir gelir kaynağı olarak ücret sosyal sigortalara rağmen, memleketimizde hastalanma, işten çıkarılma, ölüm ve diğer sebeplerle devamlılığını kısmen de olsa kaybetmektedir. Gayri menkul geliri ise, aksine sahibinin ölümü üzerine aile fertlerinin bir kişi eksilmesiyle sağ kalanlara daha üstün ve devamlı bir refah sağlayabilmektedir. Bir ücretlinin ölümü halinde ise ailesi çoğu zaman tüm olarak gelirini kaybetmektedir. Gerçekte mali gaye ile ücretlere tanınmayan böyle bir istisnanın sermaye gelirlerine tanınması, yarattığı boşlukla sistemin mali gayesini de aksatmaktadır.”²⁵² İktidar, bireyler arasında eşitlik yaratma fikriyle hareket ediyor olsa bile, fırsat eşitliği sağlanmadığı sürece bu çaba pek de bir anlam ifade edememekte, aksine eşitsizliği daha da derinleştirmektedir.

²⁵¹ Keyder, a.g.e., s. 186-187

²⁵² Kazgan, a.g.e., s. 73

Sağlanmaya çalışılan eşitlik daha çok kavramsal bir şeyi ifade etmektedir. Propaganda açısından ciddi işlevler görsen de; bu çaba kafa karışıklığının yanında gündelik yaşamı da olumsuz etkilemiştir. Meclisteki temsilcilerin daha çok toplumun seçkin kimselerinden olması nedeniyle; yenilenme hareketleri, görece yaşam koşulları daha iyi olanları hedef kitle olarak görmektedir. “ *Milli savunma, emniyet, adalet, idari ve teşrii mekanizma gibi hizmetlerde varlıklı vatandaşın daha fazla yararlandığına şüphe yoktur... Özellikle memleketimizde bölünmez devlet hizmetleriyle ilgili harcamalar parlamentoda sesini daha çok duyurabilen yüksek gelirli vatandaşların ihtiyaçlarını tatmin edecek sahalara yönelmiştir. Bunun en açık örneği, genel faydası yüksek olan eğitim hizmetlerinin ihmali bahasına şehirlerin güzelleştirilmesi, özel otomobil sahiplerinin şehir içinde daha kolayca gezebilmelerini sağlamak gayesiyle yolların açılması, meydanların düzenlenmesidir. Bu gibi hizmetlerin devlet bütçesinden yapılan eklemelerle karşılanması ise iddiamızı destekleyecek en iyi delildir.*”²⁵³

Cumhuriyet döneminden beri 1950’li yıllar da dahil devlet birçok hizmeti kırsal kesime ulaştırmamış ve anlaşılabilir bir gaye taşımamakla birlikte, küçük ve orta çiftçiyi bu nedenle vergiden muaf tutmuştur. Ancak günümüz koşullarında bunun arzulan bir durum olmadığı açıkça ortaya çıkmaktadır. Oysa amaç küçük ve orta üreticinin gelirini arttırabilecek kamu hizmetleri ve teknik donanımı köylere götürmek, gerekli kamusal yatırımları yapmak ve böylelikle çiftçinin gelirini arttırıp bunu kayıt altına almak olmalıdır.²⁵⁴

²⁵³ Ayrıntılar için bkz. Kazgan, a.g.e., s. 96

Bu cümleler, Pazar ekonomisi yöntemini izleyen özel teşebbüsün bireysel kalkınmayı nasıl hedeflediğinin gerçekten de ciddi bir kanıtıdır. Türkiye’de liberal düşünceyi hararetle savunan DP çizgisinden gelen, Süleyman Demirel’in 1960 ve 1970’li yıllarda “*lastik ve araba firmalarından*” aldığı plaketter göz önünde bulundurulursa bu faydanın toplumun cebine mi yoksa kişilerin cebine mi gittiği anlaşılır –ki milyonlarca yoksulun yaşadığı bir ülkede Adnan Menderes’in “*her mahallede bir milyoner yaratma*” hedefi her şeyi açığa kavuşturmuştur. Bu çalışmanın hazırlandığı dönemlerde Türkiye sıfırsız lira uygulamasına geri dönmüştür. Yani artık milyonlardan değil sadece liralardan bahsedilmektedir. Fakat bunun halkın cebinde ciddi bir farklılık yarattığını söylemek güçtür. Yani iktidarlar genellikle işlerin prestij boyutuyla ilgilenmektedir.

²⁵⁴ Kazgan, a.g.e., s. 116

Fakat günümüzde bu durumun bir değişiklik arz etmeye başladığını ifade etmek gereklidir. Son birkaç yılda tarım alanları kayıt altına alınmakta ve çiftçilerin devlete daha yakın durması teşvik edilmeye çalışılmaktadır. Bu da yakında bu alanların vergiye tabi tutulmaya başlanacağından işaretlerinden biri sayılabilir.

Kırsal kesimdeki bu olumsuzlukların elbetteki değişik toplumsal yansımaları olmuştur ve olacaktır da. Gecekondu, köylerden kentlere nüfus akınlarının ve ilgili ilkelerin toplumsal, ekonomik gelişme düzeyinin dolaysız bir ürünüdür. Gelişmekte olan ülkelerde konut sunuşunda görülen açık da, kentlere göçmüş bulunanları gecekondu yapmaya zorlamaktadır. Gecekonduya yaşayanların; toplumların dar gelirli ve yoksul sınıfları olduğu gerçeği genellikle kabul edilmektedir. Birçok ülkenin büyük kentlerindeki gecekondu bölgelerinde yapılan araştırmalar buralarda yaşayanların, okuma yazması olmayan, niteliksizi hemen hemen istihdam edilemeyecek ölçüde yeteneksiz kişiler olduklarını ortaya koymaktadır. Bu durum ise gecekonduya yaşayan bu insan kitlesinin satın alma gücünü, kentin tümüne oranla, geniş ölçüde azaltan bir etmendir.²⁵⁵

Halka dönük bir parti olma amacıyla (söylemiyle) ortaya çıkan DP'nin en akılda kalıcı olan sloganı ise “*her mahallede bir milyoner yetiştirmek*”tir. Bu da politikasının özünü ortaya koymaktadır. “...*Türk halkının topyekün kalkınmasını ise, kasabaya traktörle gitmekte, çarık yerine lastik giymekte sanan, ‘bir feodal toprak ağası ve dışa dönük sermayeci’ ittifakının temsilcilerinden oluşmuştu. Ne var ki, geniş halk yığınları DP'nin bu zihniyetini bir türlü anlayamadı.*” Bunun anlaşılmasında için DP'nin ciddi bir çabası olmuştur. Mesela, ağalar hesabına tarım alanına dönüştürülen meralar, gecekondu yapımına tanınan müsaade, hep halk yığınlarının memnun etmeyi amaçlayan politikalar olagelmışlerdir. Bu uygulamaların sonucunda şehirleşmenin ve tarımsal artışın sevinci yaşanırken; ileride ekolojik dengenin bozulması ve çarpık yapılaşmanın ortaya çıkmasıyla hayal kırıklığı yaşanmaya başlamıştır.²⁵⁶

²⁵⁵ Ruşen Keleş, **Kentleşme Politikası**, Ankara 1996, İmge Kitabevi, s. 375

“ Gecekondulular kentlerin eski ve yeni kesimleri arasında hem tinsel(manevi) hem de özdeksel(maddi) anlamda, geçiş halindeki alanları oluştururlar. Çoğu türdeş görünümlü, tek katlı, tek odalı, bahçeli, ağaçları, kümesi, ahşap eklentileri olan barınaklardır. İçlerinde 25-30 yıllık olup kentin ayrılmaz bir parçası durumuna gelmiş olanlar bulunduğu gibi, kente yeni göçmüş olanlarca yapılanları da vardır. Bir kesimi sağlık ve sağlamlık yönünden çok iyi, öteki bir kesimi ise içinde oturulamayacak niteliklerdedir. Kimi yazarlar gecekondu bölgelerinde yaşayanlar arasında suç işleme, kamu düzenini bozucu başka türlü toplumsal sapıklıklara kapılma eğilimlerinin yüksek olduğunu belirtmişlerse de Türkiye’de ve başka birçok gelişen ülkedeki gecekonduya yapılan araştırmalar, bu savı doğrulayacak sonuçlar vermemiştir.” Keleş, s. 376

²⁵⁶ Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, **Türkiye’de Üç Devir I. Cilt, Eleştiriler-Uyarılar**, İstanbul 1974, Sinan Yayınları, 3. Basım, s. 151

Gecekondu sorunu Türkiye’de II. Dünya Savaşı yıllarında ortaya çıkmıştır. 1948 yılında büyük kentlerde 25-30.000 gecekondu bulunurken 1953 yılında 80.000’e ulaşan gecekondu sayısı bu konuyla ilgili bir yasanın çıkmasına sebebiyet vermiştir. Aradan yedi yıl gibi bir süre geçtiğinde ise 1960’da gecekondu sayısı 240.000 ile ifade edilmektedir.²⁵⁷

1946-1950 yılları arasında Türkiye’nin içine girdiği yeni siyasal hayat, yerel yönetimler konusunda yeni ilkelerin ortaya çıkmasını beraberinde getirmiştir. Her şeyden önce bu dönemde aniden kongrelerin toplanması ilgi çekici bir durumdur. 1946-1947 yılında toplanan I. Yapı Kongresi ile Türkiye I. İdareciler Kongresi ve Belediyecilik Kongresi bunlardan bazılarıdır.²⁵⁸ Böylesi bir yönelim Türkiye’de bir anlayışın değişmeye başlamasıyla ilgilidir.

Gecekondu sorununa dair çözüm yolunda atılan ilk adım; 1948 tarihli 5218 sayılı yasadır. Bununla Ankara Belediyesi sınırları içerisindeki gecekondu durumunun iyileştirilmesi ve yeniden gecekondu yapacak olanlara arsa sağlayarak bu kaçak ve düzensiz yapılaşma önlenmeye çalışılmıştır. Devlet, zor durumda olan yurttaşlara 10 yıl içinde parasını ödemeleri şartıyla arsa vermiştir. Aynı yıl 5228 sayılı kanunla ise Türkiye Emlak Kredi Bankasından yapı parasının % 75’i % 5 faizle verilmiştir. Bu uygulama tüm ülkeyi kaplamaktaydı. Sonraları 1953 ve 1959’da çıkarılan yasalarla gecekondulaşma engellenmeye çalışılmış fakat pek de başarılı olunamamıştır. *“Planlı döneme kadar uygulanan bu politikanın başlıca üç özelliği olduğu dikkati çeker: Birincisi, belediyelerin hazineden, türlü kamu yönetimlerinden, ucuz ya da karşılıksız arsa alarak bunları konutsuz yurttaşlara devretmeleri ve bu yoldan gecekondu yapmayı önlemeye çalışmaları; ikincisi, gecekondu yapımının yasalarla yasaklanması, üçüncüsü de; daha önceki tarihlerde yapılmış bulunan gecekonduların, birer “oldu bitti” sayılarak yasallaştırılmasıdır. Bu özellikler, ileride görüleceği gibi, bugün uygulanmakta olan gecekondu politikasının da temel özelliklerini oluşturur.”*²⁵⁹

²⁵⁷ Keleş, a.g.e., s. 385

²⁵⁸ Kemal Görmez, **Yerel Demokrasi ve Türkiye**, Ankara 1997, Vadi Yayınları, s. 120

²⁵⁹ Keleş, a.g.e., s. 394-395

Gecekondu sorununa gerçekçi çözümler üretemeyen Demokrat Parti'den beklenen bir şey de bürokrasinin ortadan kaldırılmasıydı. Yani yönetimle halk arasında çelikten duvarların olmaması gerekliliği tüm kesimlerin ortaklaştığı bir gerçektir. Demokrat Parti kendi politikasında bunu çokça kullanmıştır. Bu nedenle toplumun bu yönde yüksek bir beklentisi olmuştur.

DP ilk yıllarında bürokrasinin etkinliğini kırma yolunda ciddi bir çaba sarf etmiştir. Fakat liberal görüşün temsilcisi durumundaki DP'liler sonuçta CHP içerisinde de yöneticilik yapmış ve bürokrasiyle yoğrulmuşlardır. Bu bağlamda, bu dönemde devlet güçlenmeye bu dönem de devam etmiştir. Sivil toplumun bu yöndeki beklentisi boşa çıkmış; daha önceki bürokratik elitin elinden sadece yönetim mekanizması çıkmış ve bu mekanizma olduğu gibi DP'ye geçmiştir. Bu noktadan itibaren eskiden beri gelen politika işlemeye devam etmiştir.²⁶⁰

Türkiye'de II. Dünya Savaşı sonrasında yaşanan önemli gelişmelerden biri, şeffaflığı ve demokrasiyi güçlendirmek adına 1946 yılında 4878 sayılı kanun belediye seçimlerinin yapılma şeklinin değiştirilmesi olmuştur. Önceden Eylül başında Ekim'in 20'sine kadar süren seçim süresi bir haftaya düşürülmüş 1950'de yapılan bir düzenleme ile de seçimlerin her iki yılda bir Eylül ayının ilk Pazar gününde yapılması kararlaştırılmıştır.²⁶¹

Bu dönemde belediyeler ve il özel idarelerinin de gelirlerinin arttığı görülmektedir. 1945 yılında belediye gelirlerinin genel bütçe gelirlerine oranı % 7.8 iken 1950'de % 7.7'ye inmiş, fakat 1955'te % 12'ye yükselmiştir. Durum böyle olmasına rağmen belediye gelirleri merkezi idare gelirlerine bağımlı durumdadır. Ayrıca bu gelirlerin kullanılması da sıkı kontrol altına alınmıştır.²⁶²

DP iktidarı sürecinde ortaya çıkan önemli gelişmelerden biri de sendikalar konusundadır. Bu dönemde tek parti zamanında çıkan 1936 İş Yasasının kimi

²⁶⁰ Görmez, **a.g.e.**, s. 121

²⁶¹ Görmez, **a.g.e.**, s. 124

²⁶² Görmez, **a.g.e.**, s. 125

hükümleri varlığını korumuş olmasına rağmen önemli gelişmelerin yaşandığına da tanık olunmaktadır. Tek parti rejiminden çok partili yaşama geçiş esnasında demokratik işleyiş söz konusu olmuş ve sendikalar ile ilgili olumlu gelişmeler yaşanmıştır. 1938 yılındaki dernekler yasasıyla sınıf esasına dayanan dernek kurma yasağı 1946'da kaldırılmış ve bunu müteakip 1947'de eksiklik ve olumsuz yönlerine rağmen Birinci Sendikalar Yasası çıkarılmıştır.* Bu yasanın çıkması II. Dünya Savaşı sonrası değişen genel konjonktürün bir ürünü olarak da kabul edilmektedir. 1946'da kurulmuş olan DP, liberal-muhafazakar bir yapıya sahip olmasına rağmen, söylemleri ve programında işçi haklarından yoğun bir şekilde bahsetmiştir. Programının 7. Maddesine göre; “...*Ulusumuzun ekonomik ve toplumsal alanlarda hızla örgütlenmesi ve daha bilinçli bir birliğin doğması için, işçilerin, çiftçilerin, tüccar ve sanayicilerin, serbest meslek mensuplarının, memur ve öğretmenlerin, yüksek öğretim öğrencilerinin mesleksi, toplumsal ve ekonomisi amaçlarla dernekler, kooperatifler ve sendikalar kurmaları gereklidir*” denmektedir. Birinci Sendikalar Yasası çıkarken bu görüşleri meclis kürsüsünden dile getiren Fuad Köprülü grev hakkına da değinmiştir. Sendikanın ancak bu şekilde, yani grev hakkının tanınmasıyla, varolacağı düşüncesini ileri sürmüştür.²⁶³ Fakat bu söylemde kalmıştır. Demokratların en büyük arzusu ülkeyi ekonomik olarak dönüştürmekti. Yani bu vaatler sadece taktiksel bir anlam taşımıştır. Nitekim Adnan Menderes'e, işçilere grev hakkını tanıyacaklarına dair verdiği söz hatırlatıldığı zaman; “*Bırakın bu saçmalığı, Türkiye'de grev olur mu? Bırakın biraz ekonomik gelişme olsun, bu konuyu o zaman düşünürüz.*” şeklinde bir cevap vermiştir.²⁶⁴

DP propagandayı ciddi bir başarıyla kullanmıştır. Programında; “*İnsanlık onurunun korunması , için çalışmak isteyen her işsiz yurttaşa iş bulunmasını,*

* Bu süreçte DP yeni kurulmuştu ve çalışan kesim arasında ciddi bir sempati toplamış durumdaydı. Bu nedenle CHP bu durumdan tedirgin olmaktaydı.

“...*bir yandan işçilerin sendika kurma hakkı tanınmış, DP'lilerin sendika yönetimine getirilmesi karşısında tepkiler eksik olmamıştı. CHP, hem sendikaların siyaset yapmasını yasaklayan bir yasa çıkarmış, hem de kendisi bir siyasi parti olarak sendikaların başından ayrılmamış, sendika içinde daima emirlerine göre hareket edecek, isteklerine boyun eğecek işçiler bulundurmaya önem vermişti...*” Kemal Sülker, **Sendikacılar ve Politika**, İstanbul 1975, May Yayınları, I. Baskı, s.49

²⁶³ Talas, **a.g.e.**, s. 127, Ahmad, **a.g.e.**, s. 152

Köprülü, bu görüşleri ileri sürdüğü zamanlarda DP en popüler dönemlerini yaşamaktaydı. Daha sonra DP'nin CHP politikalarını aratacak nitelikteki uygulamaları nedeniyle Fuad Köprülü partisinden istifa etmiştir. Bu da DP'nin söylemlerinin eylemsel yönünün pek ağır basmadığına bir işaret olsa gerektir.

²⁶⁴ Ahmad, **a.g.e.**, s. 158

ihtiyarlık, hastalık ve sakatlık gibi durumlarda yurttaşların yardım görmelerini, demokrat bir toplumun başlıca amaçlarından sayarız” denmektedir. Ayrıca Fuad Köprülü'nün üzerinde durduğu grev konusunda; “ *Bütün meslek ve dayanışma örgütlerinin tüzel kişi olarak her türlü siyasal etki ve amaçlar dışında kalmaları koşulu ile işçi sendikalarının grev hakkının tanınması fikrindeyiz”* derken ciddi bir dönüşümün haberini vermektedir. Fakat bu açılmama bir kesinlik taşımamaktadır. Cümle bir yükümlülük değil bir fikir beyan etmektedir. Bu durumun en somut ifadesi DP'nin 10 yıllık iktidarı boyunca grev hakkını sürekli tanımaktan kaçınmış olmasıdır. 1947 Sendikalar Yasası ile 1936 İş Yasasının grevi yasaklayan hükümleri olduğu gibi yürürlükte kalmışlardır.²⁶⁵

Çeşitli eksiklik ve eleştiriler olsa da sendika hakkının tanınması oldukça önemli bir gelişmedir. Çünkü böylelikle sendika, işçiler adına hareket edebilecek, onların; devlet, işveren ve üçüncü kişiler karşısında çıkarlarını koruyup savunabilecek, toplu pazarlık, toplu iş sözleşmesi yapabilecek ve grev kararı alıp uygulayabilecektir. Bu nedenle sendikaların tanınması, kurulması kadar önemlidir.²⁶⁶

1947 yılında çıkarılan bu yasaya göre sendikaların çalışma alanları hakları şunlardır:

- 1- Üyeleri adına sözleşmeler yapmak,
- 2- İş uyuşmazlıkları konusunda yetkili hakem kurullarına görüş bildirmek,
- 3- Toplulukla iş uyuşmazlıkları çıkarmak ve bu konuda hakem kurullarına başvurmak,
- 4- Üyelerine hukuksal yardımlarda bulunmak,
- 5- İşçi Sigortaları Kurumu ile İş ve İşçi Bulma Kurumu Danışma Kurullarına ve Çalışma Meclisine temsilci üye göndermek,
- 6- Üyelerine dönük eğitim çalışmalarında bulunmak,
- 7- Kooperatifler ve dinlenme evleri kurmak,

Yine aynı yasaya göre çalışamayacakları alanlar ise;

²⁶⁵ Talas, **a.g.e.**, s. 132-134

²⁶⁶ Talas, s. **a.g.e.**, 128

- 1- Siyasetle uğraşamazlar,
- 2- Siyasal propaganda ve siyasal yayımlarla uğraşamazlar,
- 3- Siyasi bir kuruluşun çalışmalarına aracı olamazlar.*

Bu hükümlerden anlaşılacağı gibi, sendikaların çalışmaları; neyin siyaset, neyin sosyal ve ekonomik olduğu kolay belirlenemeyecek olan yollardan dar bir alana sıkıştırılmıştır. “ *Hükümetlerin ekonomik ve sosyal politikalarını eleştirmek, sırasında onlara karşı çıkmak sendikanın doğal görevidir. Bunun gibi doğal olarak ve işçilerin, işçi sınıfının çıkarlarını korumak için sendikalar siyasi partilerle çeşitli ilişkiler kurmak, bunları desteklemek ve işbirliği yapmak yollarına gidebilirler. Gerekliğinde kendi partilerini kurabilecekleri gibi, dost partileri seçerek onlarla çalışmalar yapabilir ya da onları tinsel ve özdeksel açılardan destekleyebilirler. Seçimler sırasında bu nitelikli işbirliği her zaman görülebilir.*” Demokratik ülkelerde sendikaların işleyiş şekli ve çalışma tarzları bu şekildedir. Sendikalar her ne kadar siyasi parti gibi hareket etmeseler de yasalar çalışma alanlarını pek sınırlamazlar. Sendikalar siyasi parti olmasalar bile savundukları sınıf veya meslek grubunun çıkarlarını korumak adına zaten siyasetin içindedirler. Bu nedenle siyasetle uğraşmak sendikaların doğal bir hakkıdır.²⁶⁷

Diğer taraftan sendikaların kapatılmasını gerektirebilecek durumlar da şu şekilde ifade edilmiştir.

* Sendikalar için konulan bu yasak aşırı derecede uygulanmıştır. Oysa sendikalar birebir politikanın içerisinde. Mesela aynı dönemde CHP bir İşçi Bürosu kurmuş, ve bu büroya yeni sendikalar kurup bu sendikaların başına CHP yanlısı yöneticilerin geçirilmesi görevini vermiştir. CHP, 1947’de sendikaların iç işlerine karışanları sürgün etmek yoluyla yıldırıma çalışmıştır. Sülker, **a.g.e.**, s.45. Bu çabanın en büyük amacı DP taraftarı olan işçi ve sendikacıları devre dışı bırakmaktır. Çünkü yukarıda bahsi geçtiği şekilde CHP bir işçi bürosu kurmuştur. Bunun anlamı sendikaların işlerine dolaylı olarak değil doğrudan müdahale etmektir.

²⁶⁷ Talas, **a.g.e.**, s. 128-129,

Sendikaların serbestleşmesi yeni politikanın bir ürünüdür. Batı dünyası işçi hareketinin önüne geçebilmek maksadıyla yeni bir sendikacılık anlayışı geliştirmeye çalışmıştır. Daha önce işçilerin haklarını doğrudan savunan sendikalar bu sefer hükümetler tarafından ele geçirilmeye çalışılmış ve içten fethetme yoluyla hitap ettikleri kesimlere bir sus payı olarak sunulmaktadır. Günümüzde bu tip çalışma yürüten sendikalara ‘sarı sendika’ denmektedir. Gerçekten de bir ülkede bu tip demokratik hakları yok etmeye çalışmak, ciddi bir refleks yaratmakta ve işçi kesimini dinamik bir noktaya taşımaktadır. Bu nedenle bu kurumlara serbestlik tanınıp içinin boşaltılmaya çalışılması dikkatle izlenmesi gereken bir politika bütünüdür. Aksi takdirde bu taktik, toplumun büyük kesimini oluşturan emekçilere zarar olarak geri dönecektir.

- 1- Yardımlaşma, ortak çıkarları savunma ve temsil amaçları dışında sendika kurulması,
- 2- İşçi niteliğinde olmayan kişilerin sendika kurmaları ve sendikalara üye olarak katılmaları,
- 3- Siyasal çalışmalarla uğraşmaları,
- 4- Ulusallık ve ulusal çıkarlara aykırı hareket etmeleri,
- 5- Bakanlar Kurulu'ndan izin alınmaksızın uluslar arası kuruluşlara katılmaları,
- 6- Gelirlerini yasa ve tüzüklerinde belirtilen amaçlar dışında kullanmaları yasaktır.

Bu yasaklar ihlal edildiği durumlarda sendikalar kapatılabilmektedir. Tüm bu nedenler, tartışmalı ve sendika özgürlüğünü tehdit edici niteliktedir. Türkiye sendikacılığı bu kapatma tehlikesini 1950-1960 de olanca yoğunluğuyla yaşamıştır. Sendikalar ve birlikler kapatılmayla karşı karşıya kalmıştır. Türk-İş bile bu nedenlerle tarihi boyunca çoğu kez bu tip gerekçelerle kapatılmanın eşiğine gelmiştir.²⁶⁸

DP iktidara ulaştıktan sonra gittikçe liberalleşerek sermaye yanlısı olmuş ve daha önce desteğini kazandığı alt tabakanın (işçi ve emekçiler) uzağına düşmüştür. Bu da aralarında bir yabancılaşma durumunun ortaya çıkmasına vesile olmuştur. Oysa işçiler 1957 seçimlerine kadar Demokrat Parti'yi desteklemişlerdir. Sendikalarla ilgili iyileştirmeler yapılmadığı gibi 1953'ten sonra hükümetle işçiler arasındaki mesafe oldukça hızlı bir biçimde açılmıştır. Ekonomi ve sosyal hayatı dengede tutup, refahı yayıp sosyal adalet ilkelerini egemen kılmak savaş sonrasında en yaygın politika biçimi olmasına rağmen DP buna hiç yanaşmamıştır. 1950-1960 döneminin yüksek kalkınma hızının (% 7-8) sağladığı olanakları hakça bölüştürme ve sağlıklı bir gelir dağılımını yakalama fırsatını kaçırmıştır.²⁶⁹

²⁶⁸ Talas, **a.g.e.**, s. 129-131

²⁶⁹ Talas, **a.g.e.**, s. 136

4. DP Döneminde Çıkarılan Çeşitli Yasalar

4.1. Hastalık ve Analık Sigortası Yasası

1950'nin başlarında kabul edilen fakat ancak bir sene sonra 1951'de uygulanma safhasına geçirilebilen bu yasa; hastalık durumlarında sağlık yardımları, ortopedi tedavisi ve protez araç-gereçlerinin sağlanması, takılması ve yenilenmesi, geçici iş göremezlik süresince günlük ödeneklerin verilmesini öngörmekteydi. Dikkat çekici olan özelliği ise iş yasasında işçi tanımına girmeyen işyerlerindeki müstahdemleri kapsıyor olmasıydı. Analık durumlarında ise; gebelik muayenesinin yaptırılması, doğumda gerekli sağlık yardımlarını sağlanması, emzirme ve yardım parası verilmesi, sigortalı kadının doğumdan önce ve sonra işinden kaldığı günler için ödenek verilmesini öngörmektedir. Hastalık sigortasının primi sigortalı işçinin kazancının % 4'ü olarak hesaplanmıştır. Bu miktarın yarısını da işverenin ödemesi söz konusu iken Devletin buna herhangi bir katkısı olmamıştır.²⁷⁰

4.2. İş Mahkemeleri Yasası

İş mahkemeleri, yasaya göre; gerekli görülen yerlerde kurulacaktır. Bir hakimin başkanlığında, işçi ve işverenler tarafından seçilen eşit işçi ve işveren üyeden oluşturulacaktır. Yalnızca iş yasasına dayanan her türlü hak iddialarından doğan hukuk uyuşmazlıkları ile işçi sigortaları, sosyal sigortalar kurumu ile sigortalılar arasındaki uyuşmazlıklardan doğan durumlarda davalara bakacaklardır. Ancak daha sonra çıkarılan yasalar ile iş mahkemelerinin yetki alanları genişletilmiştir. Basın mesleğinde çalışanlar ile birlikte, Deniz İş Yasasına bağlı işçi ve işverenler de yetki alanı içine alınmışlardır.²⁷¹

²⁷⁰ Talas, **a.g.e.**, s. 137

²⁷¹ Talas, **a.g.e.**, s. 138

4.3. Deniz İş Yasası

1954'e kadar deniz iş kolunda çalışanlar tıpkı tarım kesimindeki işçiler gibi devletin sosyal politikasının dışında tutulmuşlardır. İşverenlerle aralarındaki çalışma ilişkileri genel nitelikli yasaların, töre ve geleneklerin, mesleklerin kendi iç gelenekleriyle düzenlemelerinin içinde yürütülmektedir. Gemilerde çalışma koşulları son derece ağırdır, çalışma koşullarının yasalarla normlara bağlanması bu kesimde çalışanlara da sendikalar içinde örgütlenme hakkının tanınması gerekmesi nedeniyle Deniz İş Yasası çıkarılması hazırlıkları 1946'da başlamıştır. 1950'de hükümetin değişmesiyle birlikte tasarı geliştirilmiş ve ancak 1953 yılında yasalasmıştır.²⁷²

4.4. Ek Ödeme Yapılması Yasası

1956'da devlet ve ona bağlı kuruluşlarda çalışan işçilere ek ödeme yapılmasına ilişkin bir yasa çıkarılmıştır. Bu yasaya göre iş yasasının işçi tanımına giren kimselere ücret sistemleri ne olursa olsun her yıl bir aylık ücretleri tutarında ek ödeme yapılacaktır. Böylece ücret düzeyi daha elverişli ve sosyal nitelik taşıyan bir duruma getirilmiştir. Çalışma koşulları ağır ve tehlikeli olan kömür madenlerindeki yer altı işlerinde çalışan işçilere bu işlerdeki çalışma kademelerine göre ayrıca birer aylık ücretleri tutarında ek bir ödeme yapılması öngörülmüştür. Böyle bir uygulama bir yandan kömür madenlerinde, yer altı işlerinde çalışmayı özendirme, öte yandan ağır tehlikeli, yıpratıcı bir çalışmayı bir ölçüde de olsa ödüllendirme amacına dönüktür.²⁷³

5. Toplum İçerisindeki Sınıfların Evrimi

Değişen ekonomik ve siyasal koşullar beraberinde sosyal değişimi de getirmiştir. Köy insanı ile şehir insanının hayatında ciddi dönüşümlerin yaşandığı kuruluş yılları dönemi için geçerli olan şaşırtıcı değişim, bu dönemde de kendini göstermektedir. Fakat bu dönemin ötekenden en büyük farkı köy insanının şehre göçü ve yeni yaşam alışkanlıkları konusunda olmuştur.

²⁷² Talas, **a.g.e.**, s. 141

²⁷³ Talas, **a.g.e.**, s. 145

Toprak dağıtımı nedeniyle tarım alanlarının artmasına rağmen tarımdaki makineleşme sonucu birçok tarım ortakçısı şehre göç etmek durumunda kalmıştır. Şehre göçün bir diğer nedeni üzerinde durmakta fayda vardır. Şehirlerde gelişen iktisadi hayatın sunduğu ekonomik koşulların şehirleri bir cazibe merkezi haline getirdiği aşıkardır. Göç edenlerin arasında topraksızların yanı sıra toprağı olup da makine kullanımından kaynaklı fazla işgücüne ihtiyaç duymayan ailelerden gelenler de bulunmaktadır. Şehre gelen ilk göçmen dalgası içinde yer alanların çoğu, şehirlerde geçici iş bulan mevsimlik işçilerdir. Özel konut yapımında ve bayındırlık işlerinde görülen inşaat patlaması (1951-1953'te % 23) beraberinde işgücü ihtiyacını getirmiştir. Bundan sonra mevsimlik yerleşim yerine, şehirde yerleşim tercih edilmeye başlanmıştır. Artık göçmenler şehirlerde yaşamaya başlamış, sadece hasat zamanlarında köye dönüş yapmaya başlamışlardır. 1954'ten sonra, önce hizmet sektörü, sonra sanayi önemli ölçüde istihdam kaynakları olmaya başlamışlardır. 1950'lerin ikinci yarısında büyük fabrikalar kurulmaya başlamış ve 10 üzeri işçi çalıştıran işletmelerdeki işçi sayısı 163.000'den 324.000'e yükselmiştir.²⁷⁴

Köyden kentlere, küçük kentlerden büyük kentlere göç, doğallığında gecekondular sorununu ortaya çıkardığından toplumsal dengeler alt üst olmuştur. Daha önce köylüler için bir hayal olan şehirler artık onların yaşam alanı olmuştur. “ *Eski köylülerin önce ezile büzüle, sonra hiç çekinmeden şehrin kıyısına, bucağına yerleşmesi yeni iktisadi ahlakı yansıtıyordu: Şehrin varoşları ile merkezi arasındaki mesafe çok uzak olmadığından eski dönemin toplumsal ayrımları her şeyi kucaklayan pazara teslim olmak üzereydi. Yeni iktisadi etik, bu göçmenleri şehre getirenin ta kendisiydi. İstanbul'un taşının toprağının altın olduğuna inanıyorlardı.*” Gerçekten de 1950-1960 yılları arasında İstanbul gibi büyük şehirlere göç eden toplulukların ekonomileri hızlı bir biçimde ilerleme göstermiştir. Merkezin uzağında olsa bile şehir hayatı, daha zor olan köy hayatına tercih edilmeye başlanmıştır. İlk gecekondular mahalleleri, köy yaşam tarzına göre kurulmuştur. Aynı köyden gelenler devlet arazileri üzerine derme çatma kulübe şeklinde evler kurmaya başlamışlardır. Ama kısa bir süre sonra evlerin kalitesi artmıştır. Ayrıca her seçim öncesinde, şehrin

²⁷⁴ Keyder, a.g.e., s. 188

sonradan oluşan bu bölgelerine çeşitli hizmetleri getirmeye başlamışlardır. Bir süre sonra bu gecekondu tapuya da kavuşturulmuş ve bu göçmenler şehir insanı olmuşlardır.²⁷⁵

Değişen toplumsal koşullarla ilgili bir diğer mesele de şehirlerdeki yeni işçi kitlesine yönelik oluşan beklentidir. Bu yarı köylü proletarya sol yerine sağ tercih etmiştir. Bunun iki önemli nedeni bulunmaktadır. Birincisi; aydın kesim, köy ve gecekondu yaşamına sadece uzaktan bakmaktaydı ve köy hayatı onlar için eş bulunmaz natürel bir hayat gibi görülüyordu. Oysa yeni oluşan gecekondularda yaşam hızlı bir biçimde köy yaşamından daha kolay bir hale gelmiştir. İkincisi; elit kesim kendi kültürünü yeni şehirlilere karşı büyük ölçüde korumuştur. Yani şehrin kıyısında yaşasalar bile gecekondu şehir kültürü yaşamından ayrı yaşam kültürünü benimsemişlerdir. Bu olgu, şehirlerde yeniden ürettikleri kendi köylü kültürleri olmuştur. Asıl şehirliler ile kendileri arasındaki derin sosyal çelişkiyi görmek sonraki kuşaklara kalmış ve ancak bundan sonra işçi kesimi sola doğru eğilim göstermeye başlamıştır.²⁷⁶

Ülkenin yaşadığı değişimi ifade etmesi bakımından şuna değinmekte fayda vardır: 1950-1960 yılları arasında en büyük dört şehrin nüfusu % 75 artmıştır. Şehir nüfusunun (Nüfusu 10.000 üzerinde olan yerler) toplam içindeki oranı % 19'dan % 26'ya çıkmıştır. Bu 1.500.000 göçmenin kentsel alanlara, 600.000 göçmenin ise en büyük dört şehre gelmiş olması demektir. Yani 1950'lerde her 10 köylüden biri şehre göç etmiştir. Bu mekansal hareketlilik, fiziki mesafeleri ortadan kaldıran ve merkez ile çevrenin kültürünü hoyratça karşı karşıya getiren ülke içi bütünleşmenin gerçek başlangıcıdır. Bu kitlesel göçün yavaşlamaya başladığı 1970'lerin sonuna

²⁷⁵ Keyder, **a.g.e.**, s. 189

²⁷⁶ Keyder, **a.g.e.**, s. 189-190

1960'lı yıllarda varoşlar yüzünü sola dönmüştür. Fakat aradan geçen on yıllar bu durumu tersine çevirmiştir. Sol partilerin varoşları sağ ve muhafazakar partiler kadar iyi anlayamamaları nedeniyle sol ile varoş arasında bir uzaklaşma yaşanmaya başlamıştır. Özellikle 1980 sonrasında sol tarafından varoşlar ve köyler üzerine daha çok duygusal saptamalar yapılırken; muhafazakar sağ daha mantıksal saptamalar yapmış ve varoşlarla güçlü bir bağ kurmuştur. Bunu en iyi başaran muhafazakar kesimdir. Sol partilerin gitgide seçkinciyeşen ya da bürokratik bir hal alan tutumları nedeniyle varoş kesimi kendini soldan uzak görmektedir. Nitekim son seçimlerde İstanbul'un zengin semtlerinde CHP (Her ne kadar artık sol bir parti olmasa da literatürde hala bu şekilde değerlendirilmekte ve toplum tarafından böyle algılanmaktadır.) nispeten başarı sağlasa da, daha çok yoksulların yaşadığı semtlerde AKP ezici bir zafer kazanmıştır.

gelindiğinde, Menderes'in kurduğu karayolu ağı kültürel duvarları yıkmış ve seçkinlerin geleneksel ayrıcalık iddialarının çoğunu silip süpürmüştür.²⁷⁷

6. Toplumsal Sınıfların Gösterdiği Reaksiyonlar

Politik ve toplumsal yaşamın en önemli özelliklerinden biri de canlı bir organizma gibi tepki vermesidir. Olumlu ya da olumsuz da olsa geliştirilen politik perspektiflere halkın bir tepkisi söz konusu olur. Bu tepki bazen olumlu bazen de olumsuz gelişebileceği gibi; geniş yığınların katıldığı ya da belli çevrelerin sahipleneceği bir hareket halinde de ortaya çıkabilir. DP döneminde de böyle bir durum söz konusu olmuştur.

1946-1950 dönemi muhalefetinin bir odağı Pazar, diğeri ise dindir. Hükümetin, *'dini, her türlü eleştirinin dışında tutmuş olması'* onu oldukça diri tutmaktaydı. Hükümet 1950'lere kadar cemaat tipi örgütlenmeye ciddi anlamda zararlar vermiştir. Tarikatlar, tekkeler, baskı altında tutulmuş ve hükümet bu yaşam biçiminin yerine, *'Batı tipi yaşam'*ı oturtmaya çalışmıştır. Din baskı altında tutuldukça halk inançlarına daha sıkı sarılmıştır. Dini propagandayı sınırsız bir biçimde kullanan DP'nin bu konuda başarılı olması için gerekli olan her türlü koşul doğallığında zaten oluşmuştur.²⁷⁸

İktidarla muhalefet arasında en gerilimli konulardan biri, aynı zamanda bir koz olan ekonomik politikalarıdır. Bunun nedeni ekonomik yasalar ve ekonomik durumun gündelik yaşamı kısa sürede etkilemesidir. Muhalefetin başarısız olan ekonomik politika üzerinden politika yapması çok çabuk sonuç veren bir durumdur. *" 1955'ten sonra baş gösteren sıkıntılara karşı planlama düşüncesinin efsanevi bir kurtuluş aracı olarak algılanmasına yol açmıştır. DP'ye karşı sınıfsal bir içerik taşımayan CHP muhalefeti, ekonomik sıkıntılarının çözümünün ancak planlama ile mümkün olacağını ileri sürmüş, bu yargıyı tüm topluma kabul ettirmeyi başarmıştır. Buna göre sıkıntı, izlenen ekonomi politikaların içeriğinden değil bilgisiz ve çıkarıcı*

²⁷⁷ Keyder, a.g.e., s. 190-191

²⁷⁸ Keyder, a.g.e., s. 167-168

politikaların uygulanmasından kaynaklanmaktadır. Bu politikacılar bilgisiz ve çıkarıcı oldukları için rasyonel uygulama anlamına gelen planlamayı beceremez, daha da ötede istemez. Buna karşı uygulamanın bilgi doğrultusunda yapılması anlamına gelen planlamaya başvurulursa ekonomik sıkıntı diye bir şey kalmayacaktır.”²⁷⁹

Ekonomik sıkıntılar bu şekilde iyice ön plana çıkmışken, dış ödemeler dengesi açığı, enflasyon, tarımdan sanayiye yetersiz kaynak aktarımı gibi sorunlar daha da fazla dikkat çekmeye başlamıştır. “ *Zengin araçlar, tüccarlar ve kapkaççı imalatçılar yaratan ekonomik uygulamalar, halkı olduğu kadar Demokrat Partinin kendi üyelerini de tedirgin ediyordu. Türkiye’de artık sınıflar arası ayrılıklar ortaya çıkmaya başlamıştı. Bu değişme içinde, Demokrat Parti kendi üyeleri tarafından bile burjuva-benzeri bir sömürü sınıfının temsilcisi olmakla eleştiriliyordu.*”²⁸⁰

Ekonomik politikaların yanı sıra DP’nin siyasal yaklaşımı ülkede belli bir kesimin hareketlerinin hızlanmasının yolunu açmıştır. 1957 yılında 6-7 Eylül’de gerçekleşen yağmalama olaylarının üzerine gidilmemesi, DP’ye yönelik bir güvensizliğin ortaya çıkışını körüklemiştir. 1959 yılında ise “*Büyük Doğu*”^{*} isimli yayın organının Mustafa Kemal’e yönelik eleştirileri ve sert çıkışları nedeniyle bu huzursuzluk ortamının tansiyonu daha da yükselmiştir. Bu dönem özellikle gençliğin ön planda olduğu, DP’ye karşı bir karşı çıkışın şekillendiği dönem olmuştur. Bu da DP için sonun habercisi olmuştur.²⁸¹

CHP ve üniversite gibi kurumları baskı altında tutmak amacıyla çeşitli yasaların çıkarılmış olması, daha önce DP’yi desteklemiş olan liberal burjuvazinin onlara karşı soğumasına yol açmıştır. Bu liberaller küçük bir azınlık olmalarına rağmen üniversite ve bazı meslek dallarında güçlü bir konuma sahiplerdi. Sivil toplumun güçleneceğine ilişkin beklentileri bulunan bu grup bu politikalar nedeniyle

²⁷⁹ Gencay Şaylan, “*Planlama ve Bürokrasi*” , ODTÜ Gelişme Dergisi 1981 Özel Sayısı “*Türkiye’de Planlı Gelişmenin Yirmi Yılı*” 1960-1980, Mayıs, Ankara 1981, s. 200

²⁸⁰ Kongar, a.g.e., s. 166

* İslamcı bir yayın organı. Bu dönemde haftalık olarak yayınlanan bu dergi İslamcı olmasına rağmen milliyetçi kesime de hitap etmiştir. Büyük Doğu ismi daha çok Necip Fazıl Kısakürek’in adıyla birlikte anılmaktadır.

²⁸¹ Musa Arırt, *Cumhuriyet Döneminde Gençlik*, İzmir 1979, Türkiye Yayıncılık, s. 81

hayal kırıklığı yaşamışlardır. Menderes'in, zaten bir hayli ağır olan ceza yasasının daha da ağırlaştırması, basına karşı aldığı önlemler, muhalefeti susturmaya çalışıp mal varlıklarını müsadere etmeye çalışması ve üniversite özerkliğine karşı bazı hareketlere girişmesi DP'nin izleyeceği yeni politikayı aşağı yukarı netleştirmiştir. Nitekim demokratlığıyla övünen DP, 1954 yılında laiklik ilkesini ihlal ettiği gerekçesiyle Millet Partisini kapatmıştır. Bu da siyasetin hassasiyetini ifade eden bir gösterge olmuştur.²⁸²

Kahveden otomobil lastiğine kadar pek çok tüketim maddesi karaborsa da bulunabilirken DP'nin kendisine yönelik tepkileri önlemek için oluşturduğu Vatan Cephesi tepkileri daha da arttırmış ve bunun üzerine de DP, mecliste oldukça geniş yetkilerle donattığı Tahkikat Komisyonunu kurmuştur. Bu kurulun verdiği kararların eleştirilme şansı yoktu. Bu adım ülkenin genelinde öğrencilerin ve duyarlı toplum kesimlerinin gösterilerine neden olmuş, fakat basına getirilen sansür nedeniyle bu olaylar duyurulamamıştır. Buna rağmen geniş bir kitlelilik taşıyan bu eylemler DP'yi oldukça sarsmış ve ordunun duruma el koymasının önünü açmıştır.²⁸³

Türkiye'de devlet, cemaat yaşamının alternatifini oluşturmaya çalışmak yerine; onun kökünü zorla kazımaya çalışmıştır. Bunun yanı sıra laiklik meselesinde dini, devletten ayırması gereken hükümet tam tersi bir politikayla; dini politika ve bürokrasinin kontrolüne sokmuştur. Böylelikle Türkiye'ye özgü bir laiklik tanımı oluşmuştur.²⁸⁴

DP, CHP'nin bir askeri darbeyi hazırlama gibi bir çaba içerisine girdiğini düşünmekteydi. Bu nedenle bir araştırma komitesi kurmuş ve anayasayı ihlal eden yetkilerle donanmış bu komiteyi faaliyete sevk etmiştir. 18 Nisan kurulan bu komite tepkilere neden olmuş; bu nedenle üniversite öğrencileri ve bazı profesörler bir dizi eylemlilik başlatmışlardır. Bu eylemler mayıs ayının ortalarına kadar sürmüştü ve bu

²⁸² Ahmad, **a.g.e.**, s. 160

Ne gariptir ki; DP'ye karşı yapılan darbenin ve DP'nin kapatılma nedenlerinden biri laikliği tehlikeye düşürmesi olarak dile getirilmiştir. DP 10 yıllık iktidarı boyunca söylemleriyle oldukça çelişkili bir politika izlemiş ve şimşekleri üzerine çekmiştir.

²⁸³ Kongar, **a.g.e.**, s. 167-168, Ahmad, **a.g.e.**, s. 162

²⁸⁴ Keyder, **a.g.e.**, s. 168-169

esnada komitenin görevinin tamamlandığı deklere edilmiştir. Fakat yapılan açıklamalar bir erken seçimi ifade etse de ordudaki bir kısım subay darbe hazırlığına başlamış bulunmaktaydı. 27 Mayıs 1960 yılında darbe gerçekleşmiş ve DP iktidardan düşürülmüştür.²⁸⁵

²⁸⁵ Ahmad, **a.g.e.**, s. 162

SONUÇ

19. yüzyılla beraber dünyada üretim şekillerinin farklılaşması ve seri üretime geçişin hızlanmasıyla birlikte sosyolojik dengelerde bir farklılık yaşanmaya başlamış, yeni sınıflar ortaya çıkmış ve nihayetinde toplumsal ve siyasal yapılarda belli kırılmalar yaşanmıştır. Bu kırılmalar kısa süre içerisinde dünyanın birçok yerine yayılmıştır. Bundan sonra, yaşamda bir modernleşme ve sömürde bir artış alışlagelen bir durum olmuştur. Bu modernleşme de anlaşılacağı üzere toplumun her kesimine yansımamıştır. Bu durumun sürdürülmesi adına, sanayileşen ülkeler, diğer bir deyişle '*emperyalist devletler*' çeşitli formüller geliştirmişlerdir.

Bu durum daha sonraları doğrudan bir çatışma haline dönüşerek I. Dünya Savaşı'nı ortaya çıkarmıştır. Bu savaşın kaybedenleri ile kazananları arasında bir karşılaştırma yapacak olursak; halklar bağlamında herkes kaybetmiştir, diyebiliriz. Bunun nedeni uzun süren savaş yılları döneminde insanların çektikleri, haddi hesabı olmayan acılar ve ölümlerdir. Fakat diğer bir taraftan sömürülen bazı ülkelerin de bu dönemde belli kazanımlar elde ettiklerini görmekteyiz. Belli başlı bazı ülkeler farklı dinamiklerle hareket ederek özellikle Batının sömürü düzenine karşı bir başkaldırı gerçekleştirmişlerdir. Bu başkaldırı hareketleri dağınık halde yaşayan insan kitlelerinin kendi içlerinde uluslaşmalarını da hızlandırmıştır.

Yukarıda bahsi geçen yönetim formülleri bu dönemde daha fazla anlam kazanmıştır. Çünkü bu dönemde özellikle Doğu'da birçok halk bağımsızlık savaşı yürütmüş ve bağımsızlığını elde etmiştir. Fakat bu durum Batılı devletler için -artı değerlerini Doğu üzerinden elde etmeye alıştıklarından- bu damarın doğrudan kesilmesi; sermayelerinin ve devletlerinin büyük bir darbe alması demektir. Bu nedenle adına '*kapitalizm*' ya da '*liberalizm*' denen fakat öz olarak '*emperyalizm*' olan sistemler, farklı şekillerde diriltilmeye çalışılmıştır. Liberalizmden bahsedilirken, demokrasi vurgusu yapılması propagandanın temel dinamiğini oluşturmuştur. Özel mülkiyet vurgusunun da bolca yapıldığı liberalizm, aslında büyük mülkiyete dayanmaktadır. Çünkü üretim araçları büyük ellerde toplanmakta ve üretim tekelleşmektedir. Bu durumda özel mülkiyet bir söylemden ibaret

kalmaktadır. Bugün % 15'lik bir azınlığın, pastanın % 80'ini tüketiyor olması durumu oldukça basit bir biçimde açıklamaktadır.

Asıl meseleye dönülecek olunursa, Türkiye de bu dönemde bağımsızlığını kazanan ülkelerden biri olmuştur. Tabii bu bağımsızlık kolay kazanılmamıştır. Batı askerlerinin Anadolu'dan çekildiği dönemlerde bile mücadelenin sistematiğinden sorumlu olan kadrolar, siyasal ya da askeri bağımsızlığı ekonomik bağımsızlıkla taçlandırmak gerektiğini dile getirmişlerdir. Bu doğru tespit, Türkiye'nin uzun yıllar boyunca ekonomi politikasına yön vermiştir.

Bu yaklaşım, Türkiye'nin politikasını -1932'ye kadar olan süreçte- yabancı sermayeye karşı her an tedbirli olmaya kanalize etmiştir. Bu dönemde Türkiye; açıktan, yabancı sermayeyi sınır dışı etmese de temkinli davranmış ve bu nedenle de yabancı sermaye Türkiye'yi bir cazibe merkezi olarak görmemiştir. Bu dönemin politikasına, önemli sektörlerin kamulaştırılması, damgasını vurmuştur. Türkiye bu dönemde ekonomik bağımsızlığı bu şekilde değerlendirmekteydi. Ulusal burjuvazisini yaratmaya çalışmakta ve sanayi alanında ulusal burjuvaziye bir güven duymaktaydı. Fakat ulusal burjuvazinin hazır olmayışı bu hayalleri suya düşürürken 1929 krizi patlak vermiş ve Türkiye çok hızlı bir biçimde politik ve ekonomik bir manevra yaparak çeşitli ön hazırlıklardan sonra devletçilik politikasını seçmiştir.

Bu dönem Türkiye'si'ni, '*Komünistlerin*' eline teslim etmekle itham edilen CHP'nin birçok kadrosunun, -aslında- kendilerinin bile böyle bir şeyden haberi olmadığı açıktır. Ama şunu da açıkça sormak gerekir ki; '*Ekim Devrimi*' sonrasında *Osmanlı üzerine tezgahlanan oyunları açıklayan ve henüz milli mücadele sonuçlanmadan önce milli mücadele hareketini destekleyen ve resmi alanda tanıyan Sovyet Rusya neden bir tehlike olarak algılanmıştır?* Bunun cevabı kolay olsa gerektir. Planlı ekonomi ve '*sosyalizm*'i savunmaları nedeniyle '*Bolşevikler*', Batı tarafından ciddi bir tehlike olarak ilan edilmişlerdir. Bolşeviklerin Türkiye için tehdit teşkil edecek bir durumları söz konusu olmamakla birlikte onlar asıl tehlikeyi Batılı devletler için teşkil etmektedirler. Çünkü Batının gerek ekonomik gerek siyasal ve toplumsal yaşam üzerinde kurduğu hegemonya ve sömürü düzenini teşhir eden

Bolşevikler, doğal olarak '*Batılı Emperyalistler*' için '*baş belası Komünistler*'dir. Onların baş belası olması emperyalistler için söz konusudur. Yani Türkiye için böylesi bir durum söz konusu değildir. Bu nedenle Cumhuriyet dönemi politikasında Sovyetler Birliği ile sürekli dostane ilişkiler yürütülebilmiştir.

Bütün ülkelerin birbirine dış bilemediği kriz ortamında Sovyetler Birliği Türkiye'ye yardımda bulunmuş ve devletçilik politikasına girerken hem teorik hem ekonomik destek sağlamıştır.(Metnin içerisinde detaylıca işlenmiştir.) 1930'ların başında I. Beş Yıllık Sanayi Planı'yla kendine yeni bir yol çizmek isteyen Türkiye farklı bir yöntem izlemiştir. Daha önce de bahsedildiği üzere planlama farklı ülkelerde farklı şekillerde vücut bulmaktadır. Türkiye'de vücut bulma şekli biraz keyfi olmuştur. Yani devlet bir yandan ulusal burjuvazinin yatırımlarının önünü açmak amaçlı çaba sarfederken, diğer taraftan üretici sınıfların önüne ciddi setler çekmeye çalışmıştır. Doğal olarak alışılacağı planlama mantığına ters olan bu durum Türkiye için bir gerçekliktir. Sırf bu uygulama bile Türkiye'nin sosyalizm iddiası olmadığını gösterir. Durumun böyle olmasına rağmen, bu dönemde en büyük rahatsızlığı yaşayanlar yine zenginler olmuşlardır.

Türkiye'de planlama, artısı ve eksisiyle birçok önemli sonuç doğurmuştur. Ülke sanayisinin temeli bu planlama döneminde atılmış ve Türkiye kendi kendine yetebilecek bir ülke olma yolunda hızlı ve ciddi adımlar atmıştır. Türkiye'deki planlama pratiğinin en temel ve dikkat çekici özelliği, planlamanın oldukça otoriter bir biçimde yürütülmüş olmasıdır. Buna rağmen devletçi dönem, günümüzle kıyaslandığında durumun vehameti ortaya çıkmaktadır. Günümüzde devlet, yurttaş karşı ödevlerini bir bir unutturken, devletçi dönemin uygulamaları devletin sorumluluklarını arttırdığı yıllar olmuştur. Bu nedenle 1930'lar Türkiye'si bir anıt misali önümüzde durmaktadır. Aradan geçen 60 yılda sosyal devletten pek de fazla bir şey kalmamıştır, denilebilir.

CHP dönemi, her açıdan oldukça ilgi çekici bir özellik göstermektedir. CHP hiçbir zaman tek yürek olmamış yahut olamamıştır. Devletçilik politikasına bile girişirken kendi içinden çok ciddi bir muhalefeti yenmek zorunda kalmıştır. Bu

dönemin birlikçi bir tarafı olduğunu söylemek güçtür. Fakat CHP içerisinde 1930'ların başı ile 1940'ların ortasına kadar devletçi ve otoriter kanat duruma hakim olmayı bilmiştir. Bu süreçte çıkarılmaya çalışılan toprak reformu kanunu yine CHP içerisinde muhalefete maruz kalmış, ciddi budamalardan geçmiş ve hatta partinin bölünmesine neden olmuştur. DP'nin kuruluşunu CHP'nin bölünmesi şeklinde tanımlamak, bu nedenle, çok büyük bir hata olmaz.

Her ne kadar farklı bir söylemle ortaya çıkmış olsa da, DP, aslında CHP'den çok farklı değildir. Nitekim daha DP kurulmadan önce zaten sistem CHP tarafından liberalize edilmekteydi. Toprak reformunun gerçek bir reform olmaması ve ABD ile yakınlaşma bütün bu karmaşıklığı bir çırpıda açıklamaktadır.

Türkiye halkının devletçilik döneminde herhangi bir kaybının olduğunu söylemek doğru olmaz. Eğer kaybı olan bir kesimden bahsedilecekse o da sermaye kesimidir –ki sermaye kesimi toplumda küçük bir azınlığı ifade etmektedir. Bu durumda kendimize bir soru sormak lazım gelmektedir. *Mutlu bir azınlığın refahı uğruna tüm bir halkın geleceği elinden alınmalı mıdır?* Bu soruya benim cevabım 'hayır' olacaktır. Maalesef günümüzde değerlendirme yapılırken burjuvazinin kabulleri ve bakış açısıyla hareket edilmektedir. Halbuki asıl mesele yığınların kalkındırılması ise bu bakış açısı tamamen yanlıştır. Bu bakış açısı, ancak ve ancak burjuvazinin geliştirilmesi hedeflendiği zaman doğruluk kazanabilir. Bu bağlamda burada bir tercih yapılmalıdır. *Yığınlar mı, burjuvazi mi?*

Devletçilik dönemi uygulamalarının olumsuz etkileri olmamış mıdır? Bu soruya hayır demek pek gerçekçi olmaz. Bu dönemin en büyük kaybı halk ile yönetim arasına örülen duvardır. 'Bürokrasi' denilen bu hastalık o gün bugündür Türkiye'yi kemirmektedir.

Bu dönemin özellikleri arasında önemli olarak ele alınabilecek bir diğer mesele de eğitim meselesidir. Bu dönemde, CHP'nin oldukça yapıcı kurumlar olan Halkevleri ve Köy Enstitüleri'ni kurduğunu görmekteyiz. Tarzlarıyla ve eskiyle kıyaslandığında tam anlamıyla devrimci olarak nitelenebilecek olan bu kurumların

topluma kattığı şeyler yadsınamaz. Fakat politika farklı işleyen bir organizma olduğundan bu kurumlar hem CHP'nin hem de DP'nin politikasının azizliğine uğramışlardır. Bugün hala bu kurumların yetiştirdiği bir çok ismin ölümsüzleştiği bir gerçektir. Kırları, şehirlerle tanıştırma konusunda bu kurumların önemli çabaları olmuştur. Ama bu çaba sistematik anlamda bunlarla sınırlı kaldığından pek de başarıya ulaşamamıştır.

1950 yılından itibaren DP'nin, iktidara liberal bir söylemle gelmesi birçok şeyin değişeceği beklentisini beraberinde getirmiştir. Gerçi DP'nin 1946 yılında kurulması bile sistemin vidalarının gevşetilmesini sağlamıştı. Ama asıl beklenin ülkenin kalkınması ve yaşam standartlarının yükselmesiydi. Fakat DP'nin 10 yıllık politik ve ekonomik pratiği bu beklentileri boşa çıkarmıştır. Özel teşebbüs ile devlet kurumları arasında kalan DP, altını dolduramayacağı adımlar atmış ve maalesef sonuçta bir askeri darbeye iktidardan uzaklaştırılmıştır.

Türkiye bu yıllarda bir tercih yapmaya çalışmıştır. Ama hiçbir zaman çok kesin ve net adımlar atmamış, atamamıştır. Bu nedenle politikasında hep bir hassaslık olmuştur. Devletçilik politikasına girildiğinde bile burjuvazi hevesiyle hareket edilirken, halkın topyekün organize edilmesi ihmal edilmiş ve bu politika belli başlı olumluluklar dışında boşluğa düşmüştür. Yani planlama mantığıyla çok da uyuşmayan bu pratik Türkiye'de yaklaşık 15 yıl uygulanmıştır. DP dönemi ise başlı başına çelişkilerle doludur. Liberal söylemle gelip birkaç yıl içinde korunmacı sistemi benimseyen bir partinin başarılı olması çok da akla uygun görünmemektedir. Bu durum partinin söylemci yanının ağır bastığını kanıtlamaktadır.

Bu bağlamda denilebilir ki; Türkiye'nin ciddi anlamda ekonomisinin örgütlenmesi şarttır. Bu planlama; günümüz koşullarında tüm bağımlılıkları koparıp atacak ve kendine yetebilecek bir Türkiye'yi yaratmalıdır. Ne IMF ne de AB'nin himayesinde bir ekonominin işletilmesi şart değildir. Siyasal arenada ise ABD güdümlü hareketin cezasını yıllarca çeken Türkiye buna bir dur diyebilmelidir. Kalkınma ve toplumun mutluluğu bu şekilde kurulabilecektir. Bu nedenle, 1930'lardan bile öğrenecek çok şeyimiz bulunmaktadır.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

BCA (Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi), Başvekalet Kararlar Dairesi Müdürlüğü, Ankara

BCA, Hususi Kalem Müdürlüğü, Ankara

BCA, Cumhurbaşkanlığı Genel Katıplığı, Ankara

BCA, Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreterliği, Ankara

BCA, T.C. Başvekalet Muamelat Müdürlüğü, Ankara

BCA, Üçüncü Umumi Müfettişlik H.K. Müdürlüğü, Ankara

Makaleler

Akyüz,Kenan, “*Türk Ocakları*” , **Bulleten CL Sayı 196 (Nisan 1986)**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yayın Kurulu

Boratav,Korkut, “*Türkiye’de Devletçilik*”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi C2**, İstanbul 1983, İletişim Yayınları, I. Baskı

Günçe, Ergin, “ *Türkiye’de Planlamanın Dünü-Bugünü-Yarını*” **ODTÜ Gelişme Dergisi 1981 Özel Sayısı “Türkiye’de Planlı Gelişmenin Yirmi Yılı” 1960-1980, Mayıs**, Ankara 1981

İnsel,Ahmet, “*Devletçiliğin Anatomisi*”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi C2**, İstanbul 1983, İletişim Yayınları

Şaylan,Gencay, “*Planlama ve Bürokrasi*” , **ODTÜ Gelişme Dergisi 1981 Özel Sayısı “Türkiye’de Planlı Gelişmenin Yirmi Yılı” 1960-1980, Mayıs**, Ankara 1981

Tankut,Gönül, “*20. Yüzyılın Planlı Başkentleri: Canberra, Ankara, Brasilia, İslamabad*”, **ODTÜ Gelişme Dergisi 15 (1-2)**, (Ocak-Şubat), Ankara 1988

Türkeş, Mustafa, “*Kadro Dergisi*” **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce/Kemalizm C2**, İstanbul 2001, İletişim Yayınları, 2. Baskı

Yeşilkaya, Neşe G., “*Halkevleri*” **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce/Kemalizm C2**, İstanbul 2001, İletişim Yayınları, 2. Baskı

Kitaplar

Afetinan, **Devletçilik İlkesi ve T.C.’nin Birinci Sanayi Planı (1933)**, Ankara 1972, Türk Tarih Kurumu Yayınları, I. Baskı

_____, **İzmir İktisat Kongresi (17 Şubat-4 Mart 1923)**, Ankara 1989, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2. Baskı

Ahmad, Feroz, **Modern Türkiye’nin Oluşumu**, Çeviren Yavuz Alogan, İstanbul 1995, Sarmal Yayınevi

Arırt, Musa, **Cumhuriyet Döneminde Gençlik**, İzmir 1979, Türkiye Yayıncılık

Ateş, Toktamış, **Türk Devrim Tarihi**, İstanbul 2001, Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2. Baskı

Berkes, Niyazi, **Türk Düşününde Batı Sorunu**, İstanbul 1975, Bilgi Yayınevi, I. Basım

Borataş, Korkut, **Türkiye İktisat Tarihi (1908-1985)**, İstanbul 1995, Gerçek Yayınevi, 5. Baskı

Cantzen, Rolf, **Daha Az Devlet Daha Çok Toplum Özgürlük-Ekoloji-Anarşizm**, Çeviren: Veysel Atayman, İstanbul 2000, Ayrıntı Yayınları

Cem, İsmail, **Türkiye’de Geri Kalmışlığın Tarihi**, İstanbul 1975, Cem Yayınevi, I. Basım

Dağdaş, Bahri, **Türkiye’de Toprak Meselesi**, İstanbul 1972, Büyük Kitaplık

Dağlı, Nuran-Belma Aktürk, **Hükümetler ve Programları I.Cilt**, Ankara 1988, TBMM Yayınları

Diakov, V.-S. Kovalev, **İlkçağ Tarihi I Ortadoğu-Uzakdoğu-Eski Yunan**, Çeviren: Özdemir İnce, Ankara 1987, Verso Yayınları, I. Basım

Ekinci, Necdet, **Sanayileşme ve Uluslaşma Sürecinde Toprak Reformundan Köy Enstitülerine Türkiye (1923-1950)**, Ankara 1997, Kültür Bakanlığı Yayınları

Eryaysoy, M. Beşir, **İslam Devlet Yapısı**, İstanbul 1995, Buruc Yayınları, 3. Baskı

Gedikoğlu, Şevket, **Evreleri ve Getirdikleri Yankılarıyla Köy Enstitüleri**, Ankara 1971

Görmez, Kemal, **Yerel Demokrasi ve Türkiye**, Ankara 1997, Vadi Yayınları

Gürbüz, Yaşar, **Karşılaştırmalı Siyasal Sistemler**, İstanbul 1987, Beta Basım Yayım

İloğlu, Asım Süreyya, **Türkiye Ekonomi Kurumunun Kuruluşu ve 1929-1973 Yıllarındaki Çalışmalarına Bir Bakış**, Ankara 1974, Türkiye Ekonomi Kurumu Yayınları

İnönü, İsmet, **Hatıralar 2. Kitap**, Ankara 1992, Bilgi Yayınevi, 2. Basım
Kafesoğlu, İbrahim, **Türk Milli Kültürü**, İstanbul 1998, Ötüken Yayınları, 17. Basım

Karadağ, Nurhan, **Halkevleri Tiyatro Çalışmaları (1932-1951)**, Ankara 1998, Kültür Bakanlığı Yayınları, I. Baskı

Kazgan, Gülten-Haydar Kazgan, **Türkiye'de Maliye Politikası (1950-1960)**, İstanbul 1964, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Maliye Enstitüsü Yayınları

Keleş, Ruşen, **Kentleşme Politikası**, Ankara 1996, İmge Kitabevi
Kepenek, Yakup-Nurhan Yentürk, **Türkiye Ekonomisi**, İstanbul 1995, Remzi Kitabevi

Keyder, Çağlar, **Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye (1923-1929)**, İstanbul 1993, Tarih Vakfı Yurt Yayınları

_____, **Türkiye'de Devlet ve Sınıflar**, İstanbul 1995, İletişim Yayınları

Kıpal, Ulaş-Özgür Uyanık, **Türkiye Milli İktisat Tarihi (Devletçilik)**, İstanbul 2001, Kaynak Yayınları

Komisyona, **Halkevleri (Kuruluşlarının Yıldönümü)**, İstanbul 1963, CHP İstanbul Gençlik Kolu Yayını

Kongar,Emre, **İmparatorluktan Günümüze Türkiye'nin Toplumsal Yapısı**, İstanbul 1985, Remzi Kitabevi

Küçük,Yalçın, **Planlama Kalkınma ve Türkiye**, Ankara 1985, Tekin Yayınevi

Lenin, Vladimir İlyiç, **Kapitalizmin En Yüksek Aşaması: Emperyalizm**, İstanbul 2001, Evrensel Basım Yayın, Çeviren: Olcay Geridönmez, 3. Basım

_____, **Devlet ve İhtilal**, Ankara 1989, Bilim ve Sosyalizm Yayınları, Çeviren: Kenan Somer

Ögel, Bahaeddin, **Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları**, İstanbul 2001, Türk dünyası Araştırma Vakfı Yayınları

Ökte, Faik, **Varlık Vergisi Faciası**, İstanbul 1951, Nebioğlu Yayınevi, I. Basım

Parla,Taha, **Türkiye'de Siyasal Kültürün Resmi Kaynakları Cilt 3, Kemalist Tek Parti İdeolojisi ve CHP'nin Altı Oku**, İstanbul 1992, İletişim Yayınları

Sarıbay, Ahmet Yaşar, **Türkiye'de Demokrasi ve Politik Partiler**, İstanbul 2001, Alfa Basım Yayım

Sarıca, Murat, **Birinci Dünya Savaşından Sonra Avrupa'da Barışı Kurma ve Sürdürme Çabaları (1919-1929)**, İstanbul 1982, İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları

Sarınay,Yusuf, **Türk Milliyetçiliğinin Tarihsel Gelişimi ve Türk Ocakları (1912-1931)**, İstanbul 1994, Ötüken Yayınları

Sülker,Kemal, **Sendikacılar ve Politika**, İstanbul 1975, May Yayınları, I. Baskı

Talas,Cahit, **Türkiye'nin Açıklamalı Sosyal Politika Tarihi**, Ankara 1991, Bilgi Yayınevi

Tanilli,Server, **Uygarlık tarihi Çağdaş Dünyaya Giriş**, İstanbul 1981, Say Kitap Pazarlama, 5. Basım

Türkeş,Mustafa, **Kadro Hareketi-Ulusçu Bir Sol Akım (1932-1934)**, Ankara 1999, İmge Kitabevi

Uyar,Hakkı, **Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi**, İstanbul 1998, Boyut Yayınevi

Üstel, Fusun, **Türk Ocakları (1912-1931)**, İstanbul 1997, İletişim Yayınları

Velidedeoğlu, Hıfzı Veldet, **Türkiye’de Üç Devir I. Cilt, Eleştiriler-Uyarılar**, İstanbul 1974, Sinan Yayınları, 3. Basım

Yeşilkaya, Neşe, **İdeoloji ve Mimarlık**, İstanbul 2003, İletişim Yayınları

Yılmaz, Mehmet, **Türkiye’de Özelleştirme Uygulamaları ve İşçi Sendikaları Üzerindeki Etkisi**, Muğla 1998, Basılmamış Yüksek lisans Tezi

Zeytinoğlu, Mümtaz, **Ulusal Sanayi**, İstanbul 1981, Çağdaş Yayınları, I Baskı

EKLER

Ek-1

<p>T. C. BAŞVEKÂLET Muamelât Müdürlüğü</p>		<p>KARARNAME</p>	
<p>Sube: Sayı: 13142</p>			
<p>Rusyadan alınacak pamuklu mensucat fabrikaları tesisatı için tetkikat yapmak üzere getirilecek bir müdür ve altı mütehasıstan x mürekkep heyete daha üç mütehasıs iltihakı suretile tetkikatın; memleketimiz umum sanayi plânının etrafına tavazzuh etmesine ve ihtiyar olunacak masraftan daha büyük faydeler elde edilmesine imkân verecek şekilde yaptırılması ve bu heyete gerek mensup oldukları istihsal şubelerinden ve gerekse noksan olan ihtisası ikmal etmek üzere türk mühendis ve memurlarının terfiki ve heyetin seyahat programı ile tetkikatta kullanılacak mütemmim alât ve vesaitin sureti tedariki ve seyahat plânının tanzim ve tatbiki hususunda alâkadar makamatça temini x iktiza eden nokat hakkında İktisat Vekâletinden tevdi olunan mufassal rapor İcra Vekilleri Heyetinin 13/7/932 tarihli içtimasında tetkik ve mutalea edilerek Sıhhat ve İçtimaf Muavenet Vekâletinden de bir mütehasısın terfiki suretiyle^{ve} teklifi vakiin bir kısmı idarî olduğundan onlar hakkında karar ittihazına lüzum görülme^{yüp} doğrudan doğruya ait olduğu vekâletlerle bildi muhabere temini ile diğerleri için tanzim olunan merbut hususatın tatbiki tasvip ve kabul olunmuş ve keyfiyetin x bütün vekâletlere ve alâkadar makamlara tamimi tensip edilmiştir.</p>			
<p>13/7/932</p>			
<p>REİSİCÜMHUR</p>			
<p><i>Caferi M. Kemal</i></p>			
Bg.V.	Ad.V.	M.M.V.	Da.V.
<i>Yamık</i>	<i>Afşur Kema</i>	<i>Belcâr</i>	
Ha.V.	Ma.V.	Mf.V.	Na.V.
<i>S. Z. İzzet</i>	<i>Mehdülkalay</i>	<i>Erat</i>	<i>E. İzzet</i>
İK.V.	S.İ.M.V.	G.İ.V.	Zr.V.
<i>Şeraf</i>	<i>S. Nefis</i>	<i>Mi Rana K.</i>	<i>M. Nefis</i>
<p>080 13 01 02 30 53 19</p>			

Kaynak: BCA, Başvekalet Muamelat Müdürlüğü

Ek-2

T. C. BAŞVEKALET KARARLAR MÜDÜRLÜĞÜ		Kararname	
Karar sayı 2 6894			
Yeni gelen ve gelecek olan muhacirleri, mültecileri, nakil olunan eşyası veyahud yerli topraksız halkı topraklandırmak için, 14/6/934 tarih ve 200 sayılı tefsire dayanılarak 1505 sayılı kanun hükmünün, Kütahya, Muğla, Aydın, Bursa, Afyon Karahisar, Bilecik, Kocaeli, Amasya, Çorum, Sivas, Tokat, Seyhan, İçel, Malatya, Elâziz ve Gaziantep vilâyetlerinde de tatbiki; Sıhhat ve İçtimaf Muavenet Vekilliğinin 10/5/937 tarih ve 35867/46 sayılı tezkeresile yapılan teklifi üzerine İora Vekilleri Heyetince 14/6/937 tarihinde onanmıştır.			
14/6/937			
RE İS İCUMHUR			
K. Atatürk			
Bş. V. Y. Hürri	Ad. V. S. Savaş	M. M. V. K. Oğuz	Da. V. S. Kaya
Ha. V. A. B. Ohas	Ma. V. A. Oğuz	Mi. V. S. Akman	Na. V. A. Çetinkaya
İk. V. C. Bay	S. İ. M. V. D. P. Baydony	G. İ. V. K. Karahan	Zr. V. H. Kaya
090 18 01 02 76 55 5			

Kaynak: BCA, Başvekalet Kararlar Müdürlüğü

Ek-3

T. C.
BAŞVEKÂLET
KARARLAR DAİRESİ MÜDÜRLÜĞÜ
Sayı :

KARARNAME

Birinci beş senelik sanayi plânı ile müteakiben buna ilâve edilen mevzuların ve 16/9/1938 tarihli ve 2/9624 sayılı Heyeti Vekile kararı ile ilân olunan ikinci dört senelik sanayi planına giren işlerin bu günkü safhaları ve planların şimdiye kadar tatbik edilen kısımları ile bundan sonra ikmâl veya tesisine başlanacak aksam için tahakkuk etmiş ve edecek malî neticeleri hakkında İktisat Vekilliğinin 1 ve 8 Mart 1939 tarihli ve 2767 ve 3027 sayılı tezkere-leri üzerine keyfiyet İcra Vekilleri Heyetinin 3/3/1939 tarihli toplantısında tetkik ve mutalâa edilerek :

I - Birinci beş senelik plânla ilâvelerinin tatbiki için Sümer Bank'ca 30/Eylül/1938 tarihine kadar 49.227.013 lira sarf edildiği ve girişilmiş olan işleri ikmâl etmek ve Vekâlet'in tezkeresinde beyan olunduğu üzere henüz başlanmamış bulunan Porselen ve kendir mensucat fabrikaları yerlerine ateş tuğlası ve kendir ihzar fabrikaları kurmak ve Bakırköy Bez fabrikasını genişletmek için sarfla lazım gelen 57.559.530 lira ki ilâve ve tadilleriyle birlikte birinci beş senelik plân baliğinin takriben 107.000.000 liraya vardığı ve buna mukabil Sümer Bank'ın zikrolunan tarihe kadar hazine-nden aldıkları ile kendi kârlarından ilâve ettiği mebalîğ yekûnu 32.037.997 liranadan ibaret olmasına göre bil'fiil vaki olduğu bildirilen sarfiyatı karşılamak üzere 17.189.015 lira borç altına girmiş bulunduğuna göre mezkûr bankaya birinci beş senelik plânlar için büyük bir kısmı içinde bulunduğumuz malî sene ile 1939 senesinde olmak üzere müteakip üç dört sene içinde daha 74.748.545 lira verilmesi lâzım geleceği ve ikinci sanayi plânı ile bankaya verilen işlere henüz başlanmamış olduğu gibi malî takatın fevkine çıkmış bulunan inşa, tesis ve işletme hacmini aynı zamanda teknik ve idarî kabiliyetle de ahenkdar

039	15	01	02	86	29	4
-----	----	----	----	----	----	---

T. C.
BAŞVEKÂLET
KARARLAR DAİRESİ MÜDÜRLÜĞÜ
Sayı : ———

- 2 -

kılmak için plândaki işlerden şimdilik sarfı nazarla yalnız ciheti askeriyece şiddetle lüzum gösterilen motör fabrikasının vücuda getirilmesi muvafık görülmüş ve bunun için iktiza ettiği bildirilen 8.000.000 liranın tahsisi kabul edilerek Sümer Bank'a verilmesi lâzım gelen tahsisat yekunu 82.748.545 lira olarak tesbit edilmiştir.

2 - Eti Bank'a verilen işler için Vekâlet tezkeresinde teklif edildiği üzere tefrik yapılarak şimdilik Zonguldak kömür havzasının istismarı ile, kömür limanı ve santralının yapılmasına, Mor gol, Ergani bakır, Divrik demir, Bolkar dağı ve Keban simli kurşun madenlerinin işletilmesi ve bunlar için de 48.000.000 lira tahsisi muvafık görülmüştür.

3 - Deniz Bank'a verilip henüz başlanmayan işlerden İzmir limanının tesis ve teçhizi, liman tarama işleri, Palamar, şamandıraları, su mahsulleri sanayi ve ticareti, soda istihsali, tersane teçhizatı, iskele inşa ve tamirleri, fenerler inşası, tahlisiye ve sis düdüklüleri(Radyofar), fabrika havuz istinye dok islahatı, Mersin limanının mubayaası işlerinin şimdilik tehiri, banka menabii ile başarılması kabil kısımlarının bankaca yapılmak üzere şimdilik plândan çıkarılması ile Trabzon limanı ve iskenderonda serbest muntaka tesisile 2708 sayılı kanunla verilmiş 10.000.000 liralık tahsisat mukabilinde sipariş edilen 12 geminin mütebaki bedelleri, bilahare sipariş edilen karadeniz tipinde üç geminin bedelile, İngiltereden sipariş edilecek gemilerin mecmu tutarı olan ve 12.582.000 lirası dahilden ve 17 milyon dört yüz onbin lirası ecnebi kredilerden olmak üzere cem'an 29.992.000 liranın temin edilmesi.

4 - Toprak mahsulleri Ofisine verilip henüz yapılmasına başlanmamış bulunan Un ve Ekmek sanayi ile morfin fabrikasının tesisinden sarfı nazar ile buna mukabil Ofisin bugday silo ve anbarlarını 100.000 tona iblağ etmesi ve bunun için muktazi ve 2.400.000

030 18 01 02 86 29 4

T. C.
BAŞVEKALET
KARARLAR DAİRESİ MÜDÜRLÜĞÜ

Karar sayısı
2

10710

- 3 -

BASBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

Lirasının dahilden ve 1.100.000 lirasının ecnebi kredilerden olmak üzere cem'an 3.500.000 liranın temin edilmesi.

Bu suretle birinci beş senelik plân ve ilâveleri ve ikinci dört senelik plân mucibince yapılmakta ve yapılacak olan işler için ve merbut cetvelde gösterildiği veçhile 117.541.045 lirası dahilden ve 46.699.500 lirası da ecnebi kredilerinden olmak üzere ihtiyaç hasıl olduğu anlaşılan daha takriben 164 milyon 240 bin 545 liranın tedarikine ait muamelenin ifasını Maliye ve program tatbikatının yukarıda zikredilen esaslar dairesinde yapılmasının da İktisat Vekilliklerine tebliği,

5 - Toprak mahsulleri ofisinin mevzularını teşkil eden buğday koruma işleriyle Afyon inhisarına ait muamelelerin mahiyetleri itibarile İktisat ve Ziraat Vekaletlerine tealluk ve irtibatları derecesinin her iki Vekâletçe tetkik edilmesi onanmıştır.

31/3/1939

REİSİCÜMHUR

İsmail İnönü

Bş. V.
B. P. Özyürek

Ad. V.
T. F. Özyürek

M. M. V.
M. M. V.

Da. V.
D. V.

Ha. V.
H. V.

Ma. V.
M. V.

Mf. V.
M. V.

Na. V.
N. V.

İk. V.
İ. V.

S. İ. M. V.
S. İ. M. V.

G. İ. V.
G. İ. V.

Zr. V.
Z. V.

333	15	31	94	86	29	4
-----	----	----	----	----	----	---

Ek-4

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

490.01. / 5.27-3

129894

CUMHURİYET HALK PARTİSİ
Genel Sekreterliği
Sayı
2648

Ankara : 18/7/1945

Bağlısı : I izahname .

C.H.P.İl İdare Kurulu
Başkanlığına

Topraksız veya az topraklı Türk Çiftçisini yeter toprağa kavuşturacak kanun ile Tarım Bakanlığı bünyesinde bu işi gerçekleştirecek kadrolara ait kanun Büyük Millet Meclisinden çıkmış bulunuyor . Böylece Çiftçiyi topraklandırma Hükümetin yetkileri arasına girmiş olup artık uygulanma alanına geçilmek üzeredir .

Çiftçiyi topraklandırma bir çok yönlerden önemli olduğundan bunları belirtmek ve bu arada kanunun ana çizgileriyle bütün Partili arkadaşlarca kavranmasını sağlamak istiyoruz . Bu maksatla hazırlanan ilişik izahnamenin ocaklara kadar her kademede İdare Kurullarımızın ilk toplantılarında^{da} okunarak ayrıca da hemen her vatandaşa fırsat elverdikçe bu izahname içindekilerini ulaştırmalarını bütün Partili arkadaşlardan rica ederim .

Millî Bünyeyi kuvvetlendirme amacıyla kabul edilmiş olan Toprak kanunıyla beliren devrimci ruhumuzu bütün Partili arkadaşlarımızın birlik kuvvetimizi dım dik tutmak yolunda kullanmada gayretlerini esirgemeyeceklerinden emin bulunuyorum .

Sevgi ve saygılarımla .

C.H.P.Genel Sekreter Vekili
Kırklareli Milletvekili

N. Kansu

Not:

- 1 - İzahnamenin 8.inci sayfasındaki c) fıkrasını takip eden bölümdeki 10 rakamı 100 olacaktır .
- 2 - 12.inci sayfanın a) fıkrasındaki (Ortakçı) kelimesi çıkarılacaktır .

Kaynak: BCA, Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreterliği

Ek-5

BAKAYANIN İCMALİ

Vilâyet	Mükellef Tahakkuk		Mükellef Tahakkuk		Yekûnu	
	adedi G	bakiyesi	adedi M	bakiyesi	adedi	bakiyesi
İstanbul	16.512	94.569.494	967	2.093.709	17.479	96.663.203
Ankara	117	360.835	173	163.234	290	524.069
İzmir	507	3.597.669	63	3.014.479	570	6.612.048
Bursa	276	3.671.088	37	58.548	313	3.729.634
Hatay	12	203.418	53	253.830	65	457.248
İçel	10	365.045	31	323.888	41	688.933
Seyhan	34	842.024	107	990.965	141	1.832.989
Diğer 58 vilâyet	—	—	1.577	2.104.043	1.577	2.104.043
Yekûn	17.648	103.609.471	3.008	9.002.696	20.476	112.612.167

**VARLIK VERGİSİ BORCUNU ÖDEMEDEN MİLLİ HUDUT
HARİCİNE FİRAR ETTİKLERİ EMNİYET MÜDÜRLÜĞÜNDEN
BİLDİRİLEN MÜKELLEFLER**

Sıra No.	Adı ve Soyadı	Şubesi	No. Varlık	vergisi	Histe No. Sevk
1	Mikâel Darcan	Bayazıt	1305	15.000	18/42
2	Davîd Golstayn	Yenicami	182	45.000	30/66
3	Hosep Çilingiryan	Eminönü	308	23.500	33/47
4	Keğork Davityan	Eyüp	49	15.000	33/57
5	Musa Yenidoğan (Moşe Yakbışli)	Yenicami	1259	10.000	39/24
6	Aleksandr Sinyasoğlu	Kulekapı	8	50.000	41/73
7	Leondras Arnavutoğlu	Kulekapı	9	50.000	41/73
8	Jorj Zarifi	Kulekapı	11	50.000	41/74
9	Yasef Misolma	Bayazıt	1014	6.000	29/29
10	Yorgi Bekároğlu	Eminönü	1349	18.000	51/99

VARLIĞIN UMUMİ TASFİYESİ SONU

Umumî mükellef adedi	114.368
Vergi	465.384.830
Maddî hata ve mükerrer, terkin	28.211.403
4501 S. kanuna göre terkin	12.366.996
Gerî kalan	424.906.421
Subat 1944 sonu tahsilâtı	314.920.940
Umumî nisbet	74.11 %
Tahsil edilemeyen	109.985.481

HAKLARINDA TAHKİKAT YAPILAN MÜKELLEFLER

M. GRUBU

	adedi Mükellef	vergi Tarih edilen	vergi Tesbit edilen	vergi Tecil edilen
5000 liraya kadar	218	329.050	65.571,83	263.478,65
5000 den fazla	160	10.925.500	4.315.605,87	6.609.894,13
Yekûn	378	11.254.550	4.381.177,22	6.873.372,78

G GRUBU

5000 liraya kadar	19	51.000	677,71	50.322,29
500 den yukarı	18	2.204.500	939.305,81	1.265.194,19
	37	2.255.500	939.983,52	1.315.516,48
M Grubu yekûnu	378	11.254.550	4.381.177,22	6.873.372,78
	415	13.510.050	5.321.181,—	8.188.889,—
Ecnebler	3.872	79.485.361	50.659.977,—	28.725.384,—
	4.287	92.945.411	56.081.138,—	36.914.278,—

VARLIK VERGİLERİ TADİL OLUNAN MÜKELLEFLER

Sıra No.	Mükellefin ismi	Varlık No. sı	Şubesi	Varlık Vergisi	Muaddele Varlık Vergisi
1	G. A. Arsen ve Şirketi	339		150 000	100 000
2	Konstantin Elefthirepulos Y. Civanopulos Kem. Şrk.	23		300 000	100 000
3	Nuri Hancı	1434	Tophane	30 000	15 000
4	Sür'at Mensucat Fabrikası Limitet Şirketi	33	Şişli	400 000	100 000
5	Cemal Azmi	1717	Hocapasa	14 000	3 500
6	Osman Şakar ve Şirketi K. Ş.	290	Galata	120 000	10 000
7	Ali Arslan	488	>	2 000	100
8	Nabî Halim Bavay	2322	Tariabaşı	500	50
9	Ali Karahan	762	Hocapasa	1 500	—
10	Zihni Sakaryalı	2291	Galata	1 900	500
11	Şahsbettin Beyhan ve Jak Atios	410	Hocapasa	12 000	8 000
12	Mehmet Mikael Mirza	163	>	15 000	10 000
13	İshak Şenol	913	>	4 000	2 000
14	Ali Kodan	769	>	1 500	—
15	Rumi Akbayar	1314	Yenicami	8 000	1 500
16	A. Cevdet Erdemir	2415	Galatasaray	7 500	3 500
17	Yorgi, Mehmet, Halit	452	Beşiktaş	8 000	2 000
18	İsmail Candan ve Mehmet Halli Komandit Şirketi	415		10 000	5 000
19	Diyamandı (Mehmet Kadir Keçeoğlu)	400	Galatasaray	5 000	—
20	İhsan Öztürk ve Koço Vastae	557	Tariabaşı	2 500	500
21	Türk Emallsiyon Fabrikası Limitet Şirketi	75	Eyüp	15 000	3 311,88
22	İsa Özkaplan	300	Üsküdar	500	—

Sıra No.	Mükellefin ismi	Varlık No. sı	Şubesi	Varlık Vergisi	Muadil Varlık Vergisi
23	Mehmet Yeşildağ	33	Kartal	500	—
25	Cemal Uzel	1739	Şişli	2 000	865
25	Abdürrauf Elsipahi	1108	Fatih	7 000	—
26	Refik Caniş	3	Kadıköy	2 000	—
27	Serih Yağmut	1527	Tophane	6 000	2 500
28	Neş'et Karadoğan ve Pol Dellasuda	207	Eminönü	30 000	—
29	Yusuf Nusreti ve Ali Ergüç Ali ve Yusuf Mefredi)	1239	"	12 000	3 000
30	Hilmi Seder	1797	"	4 500	1 000
31	Kemal ve Sezer Rebül Kollektif Şirketi	163	Tarlabası	90 000	30 000
32	Emin Akbaş	149	Kasımpasa	1 000	650
33	Vicdanî Bülke	1315	Mercan	2 000	—
34	Pıran İksös	79	Alemdar	1 000	305
35	İbrahim Yıldız	1549	Eminönü	22 500	12 500
36	Mehmet Esat Güneç	2133	Yeniköy	12 000	500
37	Hamdi İskit	25	Tophane 4	7 500	1 500
38	Fikriye Tauman	588	Galatasaray	3 500	750
39	Halil Ocan ve Mişon Karakashi	386	Besiktas	2 000	1 000
40	Fohti Karakulak	861	Fatih	10 000	5 000
41	Süleyman Tezer	1721	Şişli	500	—
42	Ekrem Üreyen ve İstefo Karavola	142	"	4 000	—
43	Emin Akbaş ve seriki Mahmut Yazyurt	216	Kasımpasa	2 000	70
44	Halit Sirmabiyik	117	"	12 000	7 000
45	Hasan Şer	821	Alemdar	2 000	—
46	Bayram Selvi	900	Kartal	1000	500
47	Hikmet Aydın	561	Tarlabası	3 800	1 000
48	Sabri Çamlıca	323	Üsküdar	4 000	—
49	Eyüp Göral	348	Bayazit	1 000	—
50	Beksultan	61	"	13 500	1 500
51	Mevlut Güç	2465	"	1 500	—
52	Fehmi Yaygınsoy	396	Eyüp	1 500	—
53	İbrahim Taşteke	79	"	15 000	3 000
54	Ahmet Aytar	2318	Mercan	2 000	—
55	Müslim Çiçki Aydar	2587	Mercan	2 000	—
56	M. İlhami Uçok ve Hristo	625	Hocapasa	2 000	—
57	Arif Hikmet Gonen	15	"	6 000	—
58	Jedvigo Ozer	522	Galatasaray	2 000	500
59	Amir Tütüneü	1336	"	3 500	—
60	Ali Gaffar ve Rasim Yalıtı	359	Fatih	1 500	—
61	Mirza oğlu Vefa Özgencik	258	"	4 500	1 000
62	Mehmet Şerafettin Simsek	258	"	6 000	1 000
63	Banuş Ayerdeni	915	"	6 000	1 000
64	Özönis Hususî Şirketi	502	"	5 000	1 000
65	Abbas Yahmay	1149	Eminönü	12 000	3 000
66	Bauf Türker	813	"	3 000	750
67	Abdülkadir Büyükcülha	54	"	12 000	4 000
		1133	"	7 500	500

Sıra No.	Mükellefin İsmi	Varlık No. sı	Şubeel	Varlık Vergisi	Muaddele Varlık Vergisi
68	Muhittin Cemal Tuksavul	1567	»	7 500	—
69	Mehmet Nasar	1363	»	60 000	5 000
70	Mehmet Ali Azeri	646	Eminönü	12 000	70
71	Celâlettin Morali	125	»	10 000	7 500
72	Kâzım Demet	1381	Hocapaşa	13 999	5 000
73	Nevres Bayral	1107	Yenicami	5 000	—
74	Gülide Zorlu	194	Galatasaray	10 000	3 000
75	Lütfü Soltay	140	Kasımpasa	5 000	4 000
76	Celâi Kâzım Zontur	275	Üsküdar	5 000	3 650
77	İbrahim Yıldız ve Aron Menda	618	Fatih	15 000	1 500
78	Celil Acet	939	Kuledibi	1 500	—
79	Ahmet Simepli	2002	Eminönü	1 500	—
80	Servet Yesarioğlu	2208	Galata	500	—
81	Sunullah Hamdi Tekyeli	16 bina	»	20 000	25 000
82	İrfan Özata	1580	Tophane	1 000	—
83	Ali Deruk ve E. Ayanidi	369	»	8 000	—
84	Kerem Kâni	10	Eyüp	15 000	1 500
85	İsmail Nazım	7	»	75 000	30 000
86	Hilseyin Sağlar	414	Mercan	5 000	400
87	Nesuh Karınca	1702	»	1 000	500
88	Hacı Mehmet Dilşat	679	»	1 000	—
89	Artin Sultanöz ve Hasan Ali	730	Mercan	5 000	500
90	Mehmet Ali Kunt ve Nesim Benbasat	192	Tophane	40 000	8 000
91	Mehmet Ali Kunt	2148	Galata	50 000	23 000
92	Nihat Başkurt, Rifat Kamhi ve Şürekâs Komandit Şirketi	101	Tarlabası	20 000	25 000
93	Şekrü ve Panayot	725	Hocapaşa	3 500	—
94	Kudret Güdören ve Jorj Amori Kol. Şirketi	384	»	10 000	3 000
95	Kudret Güdören ve Şürekâs Kol. Şirketi	438	»	5 000	—
96	Tegenso Limitet Şirketi	67	»	45 000	10 000
97	Türmosan Limitet Şirketi	23	Eyüp	60 000	30 000
98	Toma ve Şeriki (İzzet Akosman)	1122	Eminönü	60 000	12 000
99	Zülfü Piran	3	Kadıköy	15 000	7 000
100	Doktor Ahmet Asım Onur	3 bina	Beşiktaş	13 000	8 000
101	Hafiz Durugözü	600	Fatih	12 000	1 000
102	Orhan Kazanç han	220	Galata	135 000	20 000
103	General Nuri Kılıçlı	489	Samatya	50 000	25 000
104	Şevki Çadırh	142	Kasımpasa	5 000	—
105	Behiye Pars (5 B. Çiftçi)		Bakırköy	3 995	2 505
106	Samuel Peratol ve Osman Orçun	464	Eminönü	5 000	28,13
107	İsmak Bünyamin ve Şişmanof	381	»	22 550	270,70
108	Agop Minasyan ve Şeriki Komandit Şirketi	375	»	15 000	—
109	Davit Fresko ve Mahdumu Şaloni	354	»	23 500	31,30

Sıra No.	Mükellefin İsmi	Varlık No. sı	Şubesi	Varlık Vergisi	Muadil Varlık Vergisi
110	Sadettin Sönmez ve Şa.	293	»	24 000	800
111	Reşat Oğuz ve Afrodit Papadopoulos	213	»	45 000	22 479,34
112	Abdullah Ömer Midilli ve Sami Hisarlı Kol. Şirketi	1498	»	22 500	12 000
113	Camcılık Limitet Şirketi	369	»	78 000	44 418,40
114	Rikardo Nadun ve Cemil Kızıllan Kol. Şirketi	229	Tophane	10 000	—
115	Abdurrabman Münip Birkan	2144	Galata	22 500	13 810
116	Bektas Ercan ve Şerik Kiryako Engenebulca Komandit Şirketi	56	Tarlabası	45 000	20 000
117	Avni Başargan ve Puzant	23	»	75 000	48 500
118	Mustafa oğlu Şerif Aran	623	»	9 000	976,80
119	Abdullah Oxyurt ve Bonjur Saban	1356	Bayazıt	20 000	10 000
120	Osep Çilingiryan ve Şerik	368	Eminönü	22 500	463,51
121	Çakarlı Akyant T. Ltd. Ş.	174	Kulekapı	30 000	4 000
122	Hüsnü Osman Sonat	3	Şişli	28 250	15 000
123	Talat Güneşoğlu	525	Galata	30 000	22 500
124	Satran Filiz	680	Kulekapı	2 500	—
125	İbrahim Akşin	2675	Mercan	2 000	168,78
126	Yotvart Fındıklıyan ve Sadı Tamer	136	Mercan	400 000	147 709,12
127	Neşet Köknar	767	Fatih	500	—
128	Mehmet Kızıllı	841	Eminönü	5 000	98,58
129	M. Hasan Tatari	2215	Bayazıt	15 000	745
130	Mehmet Kemal Tatari	36	»	10 000	1 633,78
131	Yaşar Erik ve Todori Andonyadis	464	Eyüp	8 000	87,08
132	Yusuf İzzettin Verosest	290	Tarlabası	150 000	145 159,50
133	Behçet Hüfza Örnekal ve Ortakları	173	Kulekapı	90 000	45 000
134	Behçet Hüfza Örnekal ve Şerik Leonida	100	Tophane	90 000	55 000
135	İbrahim Galip Fesci	5	Kulekapı	7 500	4 500
136	İsbak Kurtuluş	292	Tarlabası	5 000	—
137	Haydar Doğruyolal	1771	Eminönü	12 000	4 000
138	İzzet Kaya Kanizler ve Lazar Bircidner	960	Tarlabası	12 000	8 328
139	Hali Lütfü Dördüncü	1437	Hocapaşa	50 000	24 914
140	İthalât ve İhracat Kontuarı T. Ltd. Şirketi	158	»	90 000	40 943
141	Emin Eman ve Ortağı Antonof	166	Kulekapı	24 000	8 000
142	Mahmure Yenen ve Miğilca Kayzer	63	Şişli	15 000	2 000
143	İdcs oğlu İzak ve Sadettin	1501	Eminönü	18 000	5 000
144	Ştkı Bütün ve Hali Bursalı	1895	Tophane	50 000	31 000
145	Mehmet Karamancı	1432	Hocapaşa	100 000	80 000

Sıra No.	Mükellefin ismi	Varlık No. sı	Şubesi	Varlık Vergisi	Muaddele Varlık Vergisi
146	İzzet Başmak	1538	»	6 000	1 100
147	Hayati Barbaros	3042	Eminönü	2 500	—
148	Pazant ve Ahmet	760	Alomdar	2 000	—
149	Saim Sarac ve Şeriki Hahcılık Türk Limitet Şirketi	1466	Eminönü	22 500	5 000
150	Belim Osman Seyraf	1427	Hocapasa	300 000	153 500
151	(Teğelno Limitet ve Nazmi Demiröz ve Karnik Yusufyan) Hususi Şirketi	309	»	16 000	—
152	Celal Işıkkaya		Tophane	2 000	Terkin
153	Piran Numan		»	2 000	»
154	Mehmet Özkaman ve Halit Uyal	453	Beşiktaş	8 000	2 000
155	İsmail Nihat Bartu		Galata	5 000	Terkin
156	Necatı Alburs	395	»	500	»
157	Fuzuli Berkman	1271	»	12 000	»
158	A. Geziman	391	Beşiktaş	1 250	»
159	Hakan Türkmen	921	Fatih	1 000	»
160	Şinasi Perkin	57	Hocapasa	500	»
161	Mehmet Ekmekçi	1941	Hocapasa	500	»
162	Ticaret, San'at ve Komisyonculuk Limitet Şirketi	327	Galata	15 000	2 355,92
163	Zarif Yayla	9	Bakırköy	2 000	Terkin
164	İspiro Sivacıoğlu ve Şeriki	5	Hocapasa	45000	1 921,32
165	Keork Devletyan (Kemal Devletoğlu)	1967	Kadıköy	18 000	Terkin
166	Nurullah Draz	22	146 Eminönü	22 000	»

MEKTEPLER

Mükelletin ismi	Milliyet veya Cemaati	Vergisi Lira	Tahsilât L. Kr.
Robert Kolej	Amerikan	10 000	3000
Amerikan Kız Lisesi	"	2 100	—
Amerikan İhsan ve sanat dershanesi	"	3 750	15000
		15 000	3500
Senlul Ruhban Mektebi	Fransız	1 250	—
Seminer St. Esprit	"	2 000	—
Sebük N.D. Döşyon Fr. Kız Li	"	10 000	—
Fransız Mektebi	"	2 000	—
		15 250	—
İtalyan İlk Okulu	İtalyan	1 000	200
İngiliz Mektebi akaratı	İngiliz	5 500	—
İngiliz Erkek Okulu	"	900	—
		6 400	—
Musevi Lisesi	Musevi	2 500	—
Serura Hayim Mektebi	"	2 000	—
Hasköy Musevi İlk Okulu	"	2 500	—
Galata Musevi Mektebi	"	2 500	—
Musevi İlk Mektebi	"	2 500	—
		12 000	—
Zapyon Rum Kız Lisesi	Rum	2 500	—

Mükellefin İsmi	Milliyet veya Cemnati	Vergisi Lira	Tahsilât L. Kr.
Rum Kız Orta Okulu	»	3 500	—
Zografyon Rum Lisesi	»	2 500	—
Ayataryada Rum Mektebi	»	1 000	—
Binyamin Bejarona Rum Mektebi	»	1 500	—
Rum İlk Okulu	»	2 000	—
Karma Rum İlk Okulu	»	2 000	—
Rum İlk Okulu	»	2 000	—
Rum Okulu	»	3 000	—
Rum Okulu	»	3 000	—
İkeni Rum İlk Okulu	»	2 500	—
Ayataryada İlk Okulu	»	2 500	—
Aye Kossantin İlk Okulu	»	2 500	—
Nikola Pisto İlk Okulu	»	3 000	—
Cibali Zafrapulo Rum İlk Okulu	»	3 000	—
Marash Rum İlk Okulu	Rum	4 500	—
Fiber Rum Mektebi Kebiri	»	9 000	—
Aya Strati Rum İlk Okulu	»	3 000	—
Lenca İlk Rum Okulu	»	3 000	—
Hacıpulo Rum İlk Okulu	»	2 000	—
Rum İlk Okulu	»	2 000	—
Rum İlk Okulu	»	2 000	—
Rum İlk Okulu	»	2 000	—
Ligor Şişmanoğlu hususî mektebi	»	2 000	—
Angelis hususî mektebi	»	2 000	—
Rum İlk okulu	»	3 000	—
Harsimbos Andonyadis İlk okul	»	4 500	—
Dektor Yani Dracos Rum Kız Okulu	»	4 500	—
Dimitri Menekati Rum İlk okul	»	2 500	—
Rum İlk okulu	»	3 000	—
Rum Mektebi	»	500	—
Rum Mektebi	»	1 000	—
Rum Mektebi	»	1 000	—
Rum Mektebi	»	1 000	—
Rum Mektebi	»	500	—
Nikola Ladopoulos mektebi	»	3 000	—
Çengelköy Rum Okulu	»	3 000	—
Koço Morkopolos okulu	»	3 000	—
Simatya Rum Karma Hususî İlk Okulu	»	1 000	—
Rum Kız İlk Okulu	»	3 000	—
Langa Rum İlk Okulu	»	3 000	—
Galata Rum Mektebi	»	2 500	—
Rum Mektebi	»	2 000	—
		109 000	—

Mükellefler İsmi	Milliyet veya Cemaati	Vergisi Lira	Tahsilâtı L. Kz.
Ermeni Eseyan Okulu	Ermeni	2 500	—
Ermeni Nersesyan Okulu	"	2 000	—
Merametsiyan Ermeni erkek Ok.	Ermeni	2 000	—
Karagüzyan Ermeni mektebi	"	2 500	—
Artigirtaran Er. İlk Okulu	"	2 500	—
Bogos Bezezyan İlk Okulu	"	2 000	—
St. Esprit İlk Okulu	"	2 000	—
St. Esprit İlk Okulu	"	1 000	—
Akadasor Er. İlk Okulu	"	1 000	—
Ermeni Okulu	"	3 000	—
Ermeni Okulu	"	3 000	—
Ermeni Okulu	"	3 000	—
Yuvakinyan Kız Lisesi	"	6 000	2 000
Aronyan Ermeni İlk Okulu	"	3 000	—
Leon Vartonyan Ermeni İlk Okulu	"	2 000	—
Artaki Keresteciyan Hususi Okulu	"	2 000	—
Kspamacıyan Hususi Mektebi	"	1 000	—
Bogos Bezezyan İlk ve Orta Ok.	"	1 250	—
Aramyan Uncıyan Okulu	"	3 000	—
Dibar Kirtaryan Ermeni Okulu	"	500	—
Nerfesyan Sermonyayn Ermeni Ok.	"	4 000	—
Nigoj Dikranyan Mektebi	"	3 000	—
Sahakyan Tutıyan Er. İlk Okulu	"	2 000	—
Hayganogyan İlk Okulu	"	500	—
Ermeni Mektebi	"	1 000	—
Ermeni Bezezyan Mektebi	"	2 000	—
Ermeni Profişyan Okulu	"	4 000	—
Ermeni Bogos Varyaryan Mektebi	"	3 000	—
Ermeni Sarp Süryyan Okulu	"	3 000	—
Musavarucyan Mangubaryan Mek.	"	2 000	—
		237 550	5700

KİLİSELER

Gansengelhofi	Alman	7 700	—
Papalık Makamı	İtalyan	1 000	—
Fransız Ekserhanesi	Fransız	500	—
Fransız Kilisesi	"	3 400	—
Sinavon Vakfı	Musevi	2 300	1 700
Turistina Havrası	"	2 000	—
Aya Dimitri Kilisesi	Rum	5 000	—
Rum Kilisesi	"	10 500	—

Mükellefin İsmi	Milliyet veya Cemaati	Varidat Lira	Tahsilât L. Kr.
Aya Dimitri Kilisesi	»	10 000	—
Aya Yorgi Kilisesi	»	5 000	—
Aya Strati Kilisesi	»	2 000	—
Rum Patrikhanesi	»	1 000	—
Aya Yorgi Manastırı	»	2 800	—
Aya Nikola Kilisesi	»	2 000	—
Fraıya Rum Kilisesi	»	4 200	—
Rum Patrikhanesi	»	1 800	—
Rum Kilisesi	»	5 300	—
Rum Kilisesi	»	15 400	—
Rum Kilisesi	»	4 200	—
Aya Andriya Kilisesi	»	3 000	1 150
Ermeni Kilisesi	Ermeni	3 3000	—
Ermeni Kilisesi	Ermeni	3 500	—
Mahutiyan Katolik Cemaati	»	6 000	1 200
Ermeni Katolik Cemaati	»	6 000	—
Süry Takfor Kilisesi	»	3 100	—
Sulu Manastır Kilisesi Akarati	»	3 000	—
Ermeni Kilisesi	»	6 000	5 960
		31 400	7 160
		119 200	10 010

HASTAHANELEK

Amerikan Hastahanesi	Amerikan	1 250	—
Jeremiye Lazariotis Hastanesi	Rum	2 500	600
Bahkli Rum Hastanesi	»	2 500	—
Bahkli Rum Hastanesi	»	69 000	—
Yedikule Ermeni Hastanesi	Ermeni	2 500	—
Yedikule Ermeni Hastanesi	»	9 000	—
		86 750	500

İ C M A L

	Vergisi Lira	Tabiiat L. K.
Mektepler	227 350	5.700
Dini MÜesseseler	119 200	10 010
Hastaneler	86 250	500
YEKÜN	433 800	16.210

Kaynak: Faik Ökte, **Varlık Vergisi Faciası**, İstanbul 1951